GASTON BERGER

TRATAT PRACTIC DE CUNOAȘTERE A OMULUI

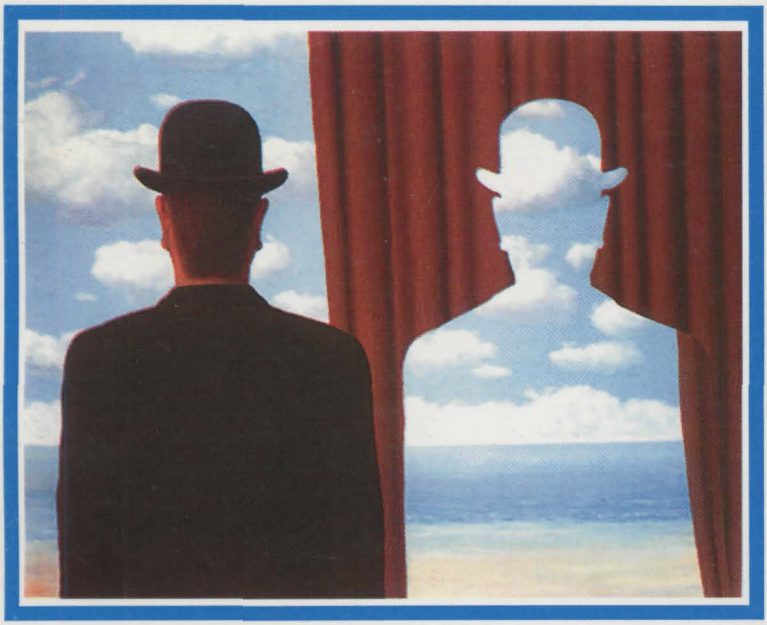

editura
IRI

Coordonatorul colecției: dr. LEONARD GAVRILIU

Redactor: MARIA STANCIU

Concepția grafică a copertei colecției: **VENIAMIN & VENIAMIN**

ISBN 973-97627-3-5

MICA BIBLIOTECĂ DE PSIHOLOGIE

GASTON BERGER

TRATAT PRACTIC DE CUNOAȘTERE A OMULUI

Prefață de RÉNE LE SENNE
Traducere, Preambul și note
MICHAELA BRÂNDUȘA MALCINSCHI
Eseu introductiv
dr. LEONARD GAVRILIU

ANDRIEȘ C. LUCIAN
Nr 2639
Biblioteca Personală

EDITURA IRI
București, 1997

Coperta reproduce: **René Magritte**, *Décalcomanie, 1966*

Traducerea s-a făcut după volumul
Gaston Berger, *Traité pratique d'analyse du caractère*
Presses Universitaires de France, 1967

© Toate drepturile pentru traducerea în limba română
sunt rezervate Editurii IRI

CUPRINS

Caracterul, dimensiune morală a personalității, eseu introductiv de dr. LEONARD GAVRILIU 7
Preambul de MICHAELA BRÂNDUȘA MALCINSCHI 13
Prefață de RENÉ LE SENNE 15
Capitolul I: *Caracterologia și cunoașterea oamenilor* 29
Capitolul II: *Diferitele straturi ale personalității* 38
1. Personajul social 38
2. Caracterul (A. Tipuri de reacție; B. Viața tendințelor; C. Note individuale 41
3. Aptitudinile 44
4. Istoria personală 45
Capitolul III: *Cei trei factori fundamentali* 48
1. Emotivitatea 48
2. Activitatea 50
3. Secundaritatea 52
Capitolul IV: *Cele opt tipuri și atitudinea lor în fața conflictelor* 55
Tabloul 1: Tipurile 56
Tabloul 2: Combinațiile binare ale factorilor 57
Tabloul 3: Principalele trăsături ale celor opt tipuri 58
1. Amortizarea conflictului la nonemotivii inactivi 62
2. Sanguinul și jocul 63
3. Flegmaticul și problemele 64

4. Nervosul şi fuga în visuri 65
5. Sentimentalul salvat de analiză 67
6. Exuberanţa colericului 70
7. Pasionaţii şi sacrificiul 72
Capitolul V: *Factorii complementari* 77
1. Lărgimea câmpului conştiinţei 80
2. Polaritatea 85
Capitolul VI: *Factorii tendenţiali* 96
1. Aviditatea 98
2. Interesele senzoriale 106
3. Tandreţea 112
4. Pasiunea intelectuală 121
Capitolul VII: *Sensul analizei* 127
Capitolul VIII: *Ilustrarea şi interpretarea chestionarului* 132
1. Emotivitatea 132
2. Activitatea 144
3. Secundaritatea 154
4. Lărgimea câmpului conştiinţei 164
5. Polaritatea 174
6. Aviditatea 184
7. Interesele senzoriale 192
8. Tandreţea 198
9. Pasiunea intelectuală 206
Capitolul IX: *Îndrumarea analizei* 217
1. Precauţiunile 217
2. Interpretarea 222
3. Rezistenţele 225
Anexa I: *Model de fişă* 229
Anexa II: *Procedee statistice folosite* 231
Anexa III: *Chestionar* (încartaj) 237
Analiză caracterologică (instrucţiuni pentru aplicarea testului) 239
Lista lucrărilor citate 253
Indice de nume proprii 295

ANDRIEŞ C. LUCIAN
Nr 2639
Biblioteca Personală

CARACTERUL, DIMENSIUNE MORALĂ A PERSONALITĂȚII

Le caractère fait
le pouvoir de l'homme.
HENRI LACORDAIRE

Este cât se poate de bizar faptul că în *Dicționar de pedagogie contemporană* (Editura Enciclopedică Română, București, 1969) nu figurează nici un articol referitor la *caracter*, deși caracterul este una dintre componentele definitorii ale sistemului personalității umane, alături de temperament, inteligență, aptitudini, interese, obișnuințe etc. și, desigur, un obiectiv esențial al activității pedagogice, de educare a omului în conformitate cu anumite valori socio-morale considerate etern valabile. O astfel de omisiune ne apare la fel de șocantă în *Dicționar de psihologie socială* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981), cunoscându-se prea bine că formarea caracterului este opera societății, fapt subliniat cu pregnanță încă de Goethe. În *Dicționar de pedagogie* (coordonatori: Anghel Manolache, Dumitru Muster, Iulian Nica, George Văideanu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979), în schimb, se acordă un spațiu corespunzător tratării noțiunii de caracter, definit de Mihai Golu ca „*totalitate a trăsăturilor psihocomportamentale esențiale și stabile ale personalității umane, prin care aceasta se manifestă ca o unitate bine conturată în contextul relațiilor și situațiilor sociale*" (*op. cit.*, p. 58). Definiție oarecum lipsită de specificitate și neglijând miezul moral al caracterului, ca și definiția din tratatul de *Psihologie generală* elaborat sub direcția lui Al. Roșca (Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966), unde A. Chircev spune că „*prin caracter se înțelege ansamblul trăsăturilor esențiale și calitativ specifice, care se*

exprimă în activitatea omului în mod stabil și permanent" (*op. cit.*, p. 455). O asemenea definiție corespunde și pentru aptitudini, de exemplu.

Una dintre cele mai plauzibile, deși sumare, definiții date caracterului ca realitate psihologică este aceea pe care Raymond B. Cattell o dă personalității, spunând despre aceasta că este „*ceea ce permite să se prezică ce va face un individ într-o situație dată*" (*La personnalité*, t. I, P.U.F., Paris, 1956, p. 3). Prea largă, această definiție nu poate fi totuși restrânsă la caracter. A. A. Roback atinge și el un punct cardinal al problemei atunci când subînțelege aspectul etic al caracterului: „*Caracterul* – scrie el – *este o dispoziție psihofizică permanentă de a stăpâni impulsurile instinctive în conformitate cu un principiu regulator*" („The Psychology of Character", în Morton Prince, *Problems of Personality*, Harcourt, New York, 1925, p. 79).

Aspectului moral i-a dat importanța cuvenită, la noi, Constantin Rădulescu-Motru, care, fără a ignora deloc investigațiile tipologice ale olandezilor G. Heymans și E. Wiersma, notează că „*la omul care atinge idealul moral al personalității urmele dispozițiilor de temperament nu se mai recunosc în motivarea faptelor sale*" (*Curs de psihologie*, Cultura Națională, București, 1923, p. 286). Cu alte cuvinte, caracterul ca factor moral înfrânează pornirile antisociale ale unui temperament nefericit. „*De un temperament rău* – scrie psihologul român – *nu poate fi învinovățit cineva, ci cel mult poate fi deplâns, fiindcă temperamentul răsfrânge firea corpului; de un caracter rău poate fi învinovățit și făcut responsabil orișicine, căci caracterul este în mare parte produsul experienței conștiente a individului*" (Ibidem). C. Rădulescu-Motru admite însă un singur tip de caracter normal, *tipul caracterului moral*, ceea ce este o exagerare, în ideea de a se forța integrarea acestui fenomen psihic în fenomenologia universală a sistemului filosofic al gânditorului român, așa-numitul personalism energetic. Potrivit concepției sale metafizice, pe ordinea succesiunii faptelor din întreaga natură se sprijină unitatea valorilor morale, care dau direcția educației caracterului, iar „*formarea caracterului apare ca încoronarea operei la care participă întreaga natură*" (*op. cit.*, p. 292). Ceea ce este foarte înălțător în teorie, dar cât se poate de improbabil în practică.

Dintr-o perspectivă mai realistă, pentru Dimitrie Todoran *„caracterul este social prin excelență"*, constituind *„fundamentul comportării personale în multiplele și variatele condiții create de mediul specific social"* (*Individualitate și educație*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974, p. 74). Încă din 1935, D. Todoran arăta că nu putem înțelege configurația caracterului unui individ decât prin prisma ambianței spirituale și sociale în care acesta este integrat, caracterul fiind prin excelență o *„încorporare de valori etice superioare, ca motive determinante ale acțiunii sociale"* (*Bazele psihologiei caracterului*, Institutul de arte grafice „Ardealul", Cluj, 1935, p. 57).

În lumina tuturor acestor date, putem defini caracterul ca fiind acea dimensiune fenotipică a personalității omului care exprimă un sistem de atitudini adaptativ-finaliste față de sine și față de alții, inclusiv față de societate în ansamblul ei, precum și față de muncă și de proprietate, sistem de atitudini determinant pentru acțiunile individului și care face posibilă prevederea în bună măsură a comportamentului său și, în consecință, conviețuirea pe baza anumitor principii și norme morale ratificate de opinia publică (a se vedea și Leonard Gavriliu, *Introducere în psihologia educației*, vol. II, Suceava, 1969, p. 130). Potrivit acestei definiții, caracterul reprezintă în primul rând valoarea morală a unui om, rangul său din acest punct de vedere în planul relațiilor interumane, de o vădită importanță existențială. A-l taxa pe un om ca fiind „fără caracter" este a-l descalifica din punct de vedere socio-moral, incriminată fiind în acest caz de fapt nu absența caracterului ca atare (nu există om la care caracterul să lipsească!), cât prezența unui „caracter infect", la care tonul îl dau trăsăturile negative: nesinceritatea, duplicitatea, necinstea, vanitatea, viclenia, lașitatea, teama de răspundere, poltroneria, gustul pentru intrigă, setea de răzbunare etc. etc.

Este suficient să reproducem, după Ludwig Klages (*Prinzipien der Charakterologie*, 1910), dar și după alți psihologi, cea mai frecventă clasificare a trăsăturilor de caracter, cu exemplificările de rigoare, ca să ne dăm seama că factorul moral este realmente definitoriu. Deși unii psihologi disting mai întâi *trăsături afective de caracter* (înflăcărarea, entuziasmul, patosul, mândria, veselia,

duioșia, suavitatea etc. drept trăsături pozitive; indiferența, lehamitea, emfaza, orgoliul, ranchiuna, invidia, gelozia, frica, timiditatea, sfiala etc. ca trăsături negative), *trăsături volitive de caracter* (răbdarea, calmul, stăpânirea de sine, tactul, perseverența, consecvența, fermitatea, curajul, spiritul de inițiativă, spiritul de disciplină etc. ca trăsături pozivite; pripeala, nestăpânirea, versatilitatea, lașitatea, încăpățânarea, capriciul, intoleranța, indisciplina etc. ca trăsături negative) și abia în al treilea rând *trăsăturile morale de caracter* (corectitudinea, simțul onoarei, francheța, principialitatea, simțul datoriei, responsabilitatea, autoexigența, modestia, hărnicia, conștiinciozitatea, bunătatea, sobrietatea, simplitatea, chibzuința, recunoștința, sentimentul demnității personale, politețea, devotamentul, altruismul, decența etc. ca trăsături pozitive; incorectitudinea, ipocrizia, tendința de a minți, disimularea, duplicitatea, nerușinarea, egoismul și egolatria, îngâmfarea, impostura, cupiditatea, zgârcenia, lenea, comoditatea, perfidia, adulația, grosolănia, obrăznicia, automulțumirea, frivolitatea, vanitatea etc. ca trăsături negative), nu este prea greu de observat că de fapt *nici o trăsătură de caracter nu scapă aprecierii morale*, fiecare din ele având în această privință o semnificație socială pozitivă sau negativă. De aceea Norman L. Munn arată, cu deplină justificare, că, în realitate, caracterul este însăși personalitatea văzută din punct de vedere etic și moral: „*Caracteristicile individului* – scrie el –, *care au o semnificație socială și etică, sunt adesea considerate ca «trăsături de caracter» spre a le deosebi de trăsăturile care nu au nici o semnificație socială sau etică. Astfel, cinstea este o «trăsătură de caracter», iar viteza de reacție o «trăsătură a personalității»*" (*Traité de psychologie*, P.U.F., Paris, 1965, p. 529).

Am făcut toate aceste considerații, cam fulgurante, în stil eseistic, pentru a contracara întrucâtva viziunea în general bioconstituțională și amoralistă profesată de René le Senne (și, desigur, și de Gaston Berger, emulul său), care afirmă peremptoriu că „*nu există caracter care să nu fie congenital*", că nimic nu se dobândește aici prin educație, caracterul fiind o „*individualizare a corpului* („*Le caractère achève le corp et conditionne l'esprit*", *Traité de caractérologie*, P.U.F., Paris, 1957, p. 10). Principala eroare pe care o comit acești psihologi este asimilarea caracterului cu temperamentul

în așa măsură încât nu mai pot distinge „*l'acquis*" („dobânditul") de „*congénital*" și se ajunge, în final, la descurajarea pedagogiei și a operei de educație a omului. „*On entend respecter la personnalité et non la transformer* – scrie Gaston Berger. *Comme un médecin, le caractérologue est, sans réserves, au service de celui qui s'offre à son examen. Les facteurs ne sont pas des qualités ou de défauts, mais des manières d'être*" (*Traité pratique d'analyse du caractère*, P.U.F. Paris, 1967, p. 206). Comparație cu totul deplasată, din moment ce medicul nu respectă nicidecum simptomatologia bolnavului, ci face tot ce-i stă în putință ca să o facă să dispară, atacând boala în însăși etiologia ei.

O poziție rezonabilă în această privință găsim la C. Rădulescu-Motru: „*Faptele experienței* – scrie el – *probează până la evidență influența binefăcătoare a educației asupra caracterului. Caracterul se poate schimba în bine, cum el se poate schimba în rău. Acei care tăgăduiesc schimbarea în bine, ar trebui, pentru a fi consecvenți, să tăgăduiască și schimbarea lui în rău. Dar această din urmă părere nu o împărtășește nimeni. Schopenhauer însuși susține invariabilitatea caracterului numai către bine. Acest exclusivism este absurd. Caracterul se schimbă, în bine și în rău, fiindcă el nu este o entitate substanțială, ci o organizare de funcțiuni sufletești, și anume: o armonizare a funcțiunilor personalității în vederea realizării unui scop conștient*" (*op. cit.*, p. 290).

Fapt este însă că, așa după cum nici o trăsătură de caracter nu scapă aprecierii morale, tot așa nu scapă nici marcării de către temperament, adică de către ceea ce Pavlov numește tipul de activitate nervoasă superioară. Orice trăsătură de caracter are deci coloratura sa neuroendocrină, indelebilă chiar și în cazul unui caracter cu o structură NU înnăscută și invariabilă, cum crede Gaston Berger, ci pe de-a-ntregul dobândită și variabilă. Într-un fel este invidios sau gelos un sanguin și altfel un coleric, un flegmatic sau un melancolic. Iar unele trăsături de caracter (înflăcărarea, entuziasmul, patosul, veselia etc.) par apanajul sanguinilor și al colericilor. Filtrarea caracterului prin umorile temperamentului este o realitate, iar descrierea celor opt tipuri umane prin această grilă (a se vedea tabloul III din capitolul IV al cărții lui Gaston Berger) este de o

exactitate incontestabilă şi de o mare utilitate în caracterizarea semenilor noştri, ca şi în propria noastră caracterizare. Dar nu trebuie scăpat din vedere nici reversul medaliei, anume influenţa uneori decisivă a caracterului asupra temperamentului; astfel, se pot vedea colerici din născare, care însă, datorită educării şi autoeducării, devin flegmatici în comportament, adesea numai ei fiind conştienţi de adevărata lor „fire". În definitiv, „topirea" trăsăturilor de caracter în magma suportului somatoenergetic constituit de temperament, ca dimensiune a fiinţei umane, este o opţiune teoretică incomodă doar în măsura în care alimentează o anumită „caracterologie", fixistă, neimplicabilă în practica educaţională. Pe de altă parte, este suficient să spunem că din caracterizările lui Gaston Berger lipsesc personaje ca Hamlet, Tartuffe, Don Basilio, Rastignac sau Raskolnikov (deci trăsături de caracter importante), ca să înţelegem cât de lacunară rămâne „caracterologia" sa. Dacă facem însă abstracţie de aceste inconveniente, nu se poate să nu relevăm utilitatea (inclusiv pentru pedagogie!) a metodei puse la punct de Gaston Berger în al său *Traité pratique d'analyse du caractère* Consideraţiile sale privind caracterul omului (variabilă ontogenetică, instruibilă), examinat în indisolubilă alianţă cu temperamentul subiacent (variabilă filogenetică, retuşabilă), au o certă valoare ştiinţifică, iar stilul în care acestea sunt expuse fac ca lectura cărţii să fie nu numai foarte instructivă, ci şi atractivă.

Pe bună dreptate relevă Gaston Berger unele tangenţe cu psihanaliza ale metodei sale de cunoaştere şi de autocunoaştere a oamenilor. Aceste tangenţe sunt, pe cât ne-am putut încredinţa, destul de semnificative, iar lor li se adaugă o perfectă obiectivitate, care garantează reuşita demersului psihologic propus de autor. Un demers metodic, care exclude eşuarea în aventură.

Dr. LEONARD GAVRILIU

PREAMBUL

Filosoful, psihologul și pedagogul Gaston Berger (1896–1960), ilustru teoretician al accelerării devenirii istorice și al consecințelor acestui fapt pentru educație (în ultimii șapte ani ai vieții sale el a îndeplinit funcția de director general al învățământului superior din Franța), este cunoscut la noi în țară mai ales ca urmare a apariției, în 1973, a traducerii unuia din cele patru volume ale sale intitulate *L'homme moderne et son éducation* (editare postumă, 1962), constituind de fapt o culegere de discursuri, conferințe și articole. Cărțile cele mai reprezentative ale lui Gaston Berger sunt însă *Récherches sur les conditions de la connaissance. Essai d'une théorie pure* (P.U.F., 1941), *Le Cogito dans la philosophie de Husserl* (Aubier, 1941) și, bineînțeles, *Traité pratique d'analyse du caractère* (P.U.F., 1950), a cărui versiune românească avem bucuria de a o oferi în premieră cititorilor noștri.

Gaston Berger a consacrat investigațiilor caracterologice nu mai puțin de un deceniu și jumătate, rezultatul fiind punerea la punct a unei metode practice de cunoaștere a omului, în ceea ce are acesta mai caracteristic: temperamentul, caracterul. În concepția gânditorului francez, potrivit căreia varietatea umană este infinită, fiecare om necesitând deci o atenție aparte, cunoașterea individualității constituie baza oricărei relații sociale normale. Sunt de reținut, în acest sens, spusele sale la Congresul Uniunii Naționale a Asociațiilor Regionale pentru apărarea copiilor și adolescenților (1952): „*Dacă*

vrem să acționăm într-un mod util, trebuie să renunțăm la noțiunea abstractă de om în genere. Nu există un om în genere, ci oameni pe care psihologia trebuie să-i cunoască în toată diversitatea lor; această diversitate provine în mare parte din educație și din mediu, dar ea mai ține și de firea lor profundă. Oamenii au ciudățenii individuale și, în ultimă instanță, fiecare om este unic în felul lui. Nu ești psiholog de încredere dacă nu-l consideri pe individul care vine să te consulte ca pe o ființă cu care trebuie să stabilești relații personale, și nu numai ca pe un caz aparținând unei anumite categorii" (Gaston Berger, *Omul modern și educația sa*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973, p. 91). Dar – subliniază el mai departe – *„aceasta nu înseamnă că nu trebuie să cauți să-l clasifici, pentru a-i determina tipul psihologic"* (*Idem*, p. 92). Fără cunoașterea tipului psihologic, în speță a tipului de caracter, se pot comite erori uneori ireparabile, nu numai în școli, ci și în cazărmi, în unitățile industriale și comerciale și, în general, oriunde este vorba de relații interumane, de acțiuni organizate în echipă etc. *„Sarcina educației* – ține Gaston Berger să precizeze – *nu mai constă în a converti într-un tip ideal de oameni normali niște indivizi anormali. Ceea ce i se impune, dimpotrivă, e să găsească în societate, pentru fiecare om, locul care se potrivește cel mai bine firii sale unice"* (*Idem*, p. 99).

În calitatea mea de cadru didactic, cu o experiență de un sfert de secol în activitatea pedagogică, în educarea copiilor, pot afirma că actul educațional nu poate avea cu adevărat eficiență fără o cunoaștere exactă a subiecților pe care îi supunem modelării, în lumina valorilor permanente ale umanității. Cartea de față depășește însă net domeniul școlii și al pedagogiei, fiind menită să capteze interesul oricui vrea să-și cunoască atât semenii cât și propria individualitate psihologică. Chiar și scriitorii, în genere mari cunoscători de oameni, au de învățat din acest tratat de înaltă ținută științifică, în care literatura a servit din plin ca document de tipologie umană, alături de anchetele laborioase efectuate asupra a aproape o mie de oameni din toate mediile sociale.

MICHAELA BRÂNDUȘA MALCINSCHI

PREFAȚĂ

Prezenta lucrare a domnului Gaston Berger inaugurează o colecție, intitulată „Caractere", ale cărei volume sunt și vor fi inspirate de intenția de a-i ajuta pe oameni să se cunoască tot mai bine unii pe alții, pătrunzând în originalitatea fiecăruia.

Termenul *Caractere* a fost ales pentru că el deschide cele două laturi ale sectorului în care aceste lucrări se vor repartiza. Făcând aici abstracție de toate acele sensuri ale termenului străine antropologiei, precum și accepțiunilor morale din cadrul antropologiei, găsim două înțelesuri ale termenului între care se împarte utilizarea de către autori. În sensul cel mai strict, prin „caracter" înțelegem *nucleul de dispoziții funciare, ereditare, congenitale, care constituie substructura somatopsihologică a unui individ.* În acest sens, la care noi ne raliem din grija de a servi, în acest domeniu complex și delicat, stabilirea unei terminologii clare, definite, diferențiate și constante, nucleul numit *caracter* este ceea ce în om este anterior istoriei sale, adiacent acestei istorii, ceea ce este trainic, permanent, rezistent la schimbare, susceptibil, prin urmare, cel puțin până unde reușim să-l cunoaștem, să ne furnizeze bazele stabile pe care să putem întemeia o deducție, dacă nu a actelor omului avut în vedere, cel puțin a condițiilor celor mai profunde ale posibilității actelor sale, acelea care determină liniamentele generale ale conduitei persoanei respective. Recunoaștem această natură congenitală în noi și tocmai în imperiul ei trăim cu noi înșine. Dacă sunt emotiv, adică

mai emotiv decât media oamenilor, aș putea să regret, să condamn această emotivitate, iar într-un mod mai util să caut să evit efectele supărătoare ale emotivității; o cercetare în această direcție nu are sens decât în cazul persistenței emotivității în natura mea caracterială. În măsura în care cunoașterea de sine și de altul privește „caracterul" astfel definit, ea trebuie numită *caracterologie*. Caracterologia se situează la etajul constantelor individuale.

Iată deci primul sens al termenului „caracter". Luat în această accepție, caracterul nu este decât scheletul mental al unui om: el nu este întregul acelui om. Încă de la începutul vieții, fiecare dintre noi este asaltat de evenimente care îl marchează mai mult sau mai puțin profund; în plus, fiecare reacționează la aceste evenimente și, din reacțiile sale, rezultă în el moduri de a simți, gândi și vorbi, obișnuințe, tot soiul de „pliuri" care devin parte integrantă din ceea ce este: să ne gândim nu mai departe decât la limbaj și la deformația profesională! Într-un cuvânt, puțin câte puțin, caracterul așa cum l-am definit, *caracterul nud, se investește într-o individualitate,* în care partea dobândită se adaugă congenitalului. Acesta este etajul omului variabil. Desigur, dobânditul nu suprimă congenitalul, ci continuă să-l presupună; dar specificându-l, orientându-l, el îl garnisește, îl îmbogățește, pune carne pe schelet.

Așadar, explicarea unei conduite umane va consta în determinarea dispozițiilor congenitale, caracteriale, în primul sens al termenului, pe care această conduită trebuie să le cuprindă prin acele specificări dobândite, care de fapt intervin pentru a scoate din cutare caracter cutare individualitate. Caracterul nu-i permite purtătorului său indiferent ce viitor: caracterul lui Amiel nu-i permite acestuia viața lui Beaumarchais, caracterul lui Stendhal nu-l destina pe acesta gloriei militare. Orice caracter exclude unele posibilități de dezvoltare; dar, în aceste limite, el este plurivalent, iar circumstanțele de istorie individuală determină eflorescența cutăreia sau cutărcia dintre valențele sale. După patruzeci și cinci de ani de viață, individul va deveni ceva sau altceva în plan profesional, familial etc. Dacă în acel moment se face analiza a ceea ce un om a devenit, se va da peste caracter, dar determinat de achizițiile vieții sale, un tot pe care îl vom numi *individualitate,* ori *personalitate,* dacă vrem, și cum

este preferabil, ținând seama de influența exercitată de omul însuși, ca unitate activă a tot ce el este, ca Eu, asupra propriei sale dezvoltări. Tocmai personalității alți autori îi dau numele de *caracter*, pe motiv că ea constituie o idiosincrazie, originalitate *caracteristică* a cutărui om printre toți ceilalți. Spre a evita confuzia cu primul sens al termenului *caracter*, pe care l-am adoptat, vom folosi, pentru inventarul dispozițiilor caracteriale și dobândite ale omului total, expresia uzuală de „analiză a personalității".

Să rezumăm într-o frază această distincție indispensabilă: rezervăm numele de „caracter" și de „caracterologie" exclusiv pentru ceea ce este congenital în om, dar aplicăm expresia de „analiză a personalității" cunoașterii întregului complex, sincretic, original al unui om, așa cum rezultă din determinarea caracterului său de către istorie. Dacă preferați, caracterul este primul strat, stratul fundamental al personalității, stânca de granit pe care se edifică restul. Pe acest fond primar, viața a depus alte straturi: în consecință, ceea ce a rezultat din evoluția sănătății individului, din mediul copilăriei, din traumatismele și din succesele vieții, apoi din educație, din profesie, din înseși deciziile individului etc. etc., toate acestea constituie, *împreună* cu caracterul, dar *în plus* față de acesta, personalitatea omului.

Spre a ilustra această distincție cu un exemplu, să spunem că mareșalul Ferdinand Foch a fost, în ceea ce privește caracterul, un „pasionat impetuos" (I, p. 404). (A>S și supra-E): o puternică secundaritate presupune în el rezultatele unui trecut integrat prin răsunetul reprezentărilor, iar puternica emotivitate presupune o mare energie pusă în serviciul unei activități predominante. Drept urmare, el este predispus la sentimentul religios și mai ales la activitatea militară: dar fiind faptul că la el A prevalează asupra lui E, oricât de puternic ar fi E, energia emotivității se poate deversa în acțiune. El este, prin concursul dispozițiilor sale congenitale, cel mai apt pentru *impacienta practică*, aceea care îl va face să sară în locul amenințat de inamic, să ia decizii rapide, dar fără partialitate pentru cutare sau cutare dintre date, concentrând în lovitura de berbec a unei ofensive mijloacele prompt furnizate de o secundaritate bogată în conținut. Fără luarea în considerare a trăsăturilor fundamentale ale acestui

caracter, Foch nu poate fi deloc înțeles; dar tocmai biografia sa, începând din copilărie, a investit sentimentul său religios în catolicism și a finalizat aptitudinile sale militare în comandarea armatelor aliate, la sfârșitul primului război mondial.

Din aceste observații rezultă că cunoașterea omenilor va trebui să etaleze lucrări mai accentuat caracterologice, al căror scop este discernerea dispozițiilor congenitale, trainice, permanente, care formează structura durabilă a unui om, de alte dispoziții în care analiza personalității studiază suprastructurile și problemele care i s-au impus în prelungirea caracterului său. Rând pe rând, știința, tot mai preocupată de profunzime și de generalitate decât de istoricitate, se cufundă în ceea ce este *trainic*, în cazul nostru în ceea ce se regăsește constant în manifestările unui individ și în peripețiile existenței sale; sau, mai preocupată de realitatea concretă, urcă spre *complet*, spre a vedea cum generalitățile, în cutare sau cutare situație, s-au compus spre a se genera cutare manifestare afectată sau stranie. Având în vedere materia lor, lucrările care vor apărea în această colecție se vor apleca asupra caracterologiei, asupra omului permanent; sau, dimpotrivă, vor studia individul considerat în întreaga bogăție a conținutului său, în așa fel încât să împingă cât mai departe analiza personalității.

II

După ce am enunțat obiectul acestei colecții, se cuvine să-i precizăm obiectivul.

Ideea colecției rezultă din decepția provocată în multe spirite de extraordinara dispersie, de absența de legătură, uneori de incoerența faptelor, a metodelor și a rezultatelor, care se juxtapun fără a se grupa, în imensa literatură internațională în care autorii își propun cunoașterea omului concret. „Salată de teste", spunea psihologul francez Delacroix; expresia poate fi îndulcită și generalizată, spunându-se: „Puzderie de constatări". Fiecare cercetător are vocabularul său, procedeul său de cercetare, rezultatele sale; dar cum aceste rezultate sunt izolate de toate celelalte, urmează că fiecare din ele rămâne în aer, fără a se putea integra într-o cunoaștere

sistematică. Cutare test le cere copiilor să bareze toate literele *t* dintr-un test; dar nu se cunosc nici care sunt condițiile care determină bararea de către cutare copil, nici care este semnificația pe care trebuie să o dăm numărului obținut; un altul degajă „factori" ai vieții mentale, dar fără a ști în ce constau aceștia. Cutare test dă cutare rezultat; dar testul este aplicat în condiții experimentale, artificiale: cum să separăm, în această aplicare, ceea ce rezultă din ea ca fiind special și momentan de ceea ce o condiționează în mod profund și durabil? Testul „satului" face să se manifeste indiscutabil anumite capacități ale individului la care este administrat; dar sunt aceste capacități acelea care se manifestă în conduita sa de zi cu zi, unde intră în conflict cu exigențele mai importante ale vieții? Cine ne spune că reacția la testul lui Rorschach nu este condiționată de factori ce pot fi concentrați în expresia „interes pentru testul lui Rorschach" și, oricât de util ar putea fi, de ce să ne cramponăm de el, de parcă un medic ar trebui să se cramponeze de o singură familie de simptome ca să diagnosticheze o maladie?

Analiza individualității copilului poate beneficia de serviciile psihanalizei; dar cu condiția ca psihanalistul să nu cadă în delirul imaginației romanești și să se ferească de arbitrar. Toate mijloacele matematice și statistice sunt extrem de utile; este însă necesar ca termenii între care se încearcă stabilirea de conexiuni să fie riguros definiți și să corespundă unor date reale, distincte și recognoscibile.

Este inutil să prelungim această serie de observații, care ar putea fi extinsă la toate mijloacele folosite pentru cunoașterea omului. Autorii acestei colecții au convingerea că, oricât de inegale ca importanță ar putea fi mijloacele noastre de cercetare a omului, *nici unul din ele nu trebuie definitiv respins;* ceea ce trebuie să facem este confruntarea rezultatelor lor, ceea ce trebuie să obținem este *convergența concluziilor acestora;* această convergență nu poate fi însă căutată decât *în analiza directă a caracterului și a personalității* individului pe care vrem să-l cunoaștem. Dacă determinările mendeliene pot și trebuie considerate în ele însele, fiecare în intrinsecitatea care o face independentă de celelalte, ele nu se actualizează și nu produc efectele lor umane decât în unitatea structurii vii în care interferează și interacționează. Desigur, nu este indicat să

solidificăm această unitate, care nu este un sistem riguros și lipsit de incoerențe. Ea comportă jocuri, ba chiar numeroase conflicte. Nu este mai puțin adevărat că aporturile mendeliene trebuie examinate în întregul unui om, care este o unitate de interdependență și de interacțiune între dispozițiile sale congenitale și dobândite. Tocmai cunoașterea sumară, dar sintetică, sincretică a acestui întreg o urmărește caracterologia și tocmai în prezența acestei unități idiosincrazice se instituie și se menține caracterologia, ca medicul în fața bolnavului, în momentul în care a adunat rezultatele analizelor și ale testelor necesare pentru diagnostic. *Caracterologia, esențială pentru analiza personalității, este destinată să focalizeze cunoașterea omului.* Lucrul acesta este confirmat de practica cercetătorilor de maximă finețe, chiar și în psihotehnică: ei trec în mod firesc de la luarea în considerare a datelor obiective, cantitative și răzlețe, la o familiaritate amicală cu acela pe care îl studiază, spre a-l învălui într-o simpatie intuitivă cu dispozițiile sale dominante sau cu năzuințele sale directoare.

Orice om furnizează cunoașterii sale de către semen nenumărate expresii personale. Unele sunt forțate, smulse de o situație imperativă, experimentală: de exemplu, în laborator, prin aplicarea de teste, ceea ce face ca aceste expresii să fie artificiale. Dar artificialul există și el în realitate, îndeosebi în societățile industriale. Cu condiția de a arăta prudență în interpretare, nu sunt motive să refuzăm cunoștințele pe care le putem dobândi de aici. Nu urmează că ar trebui să ne limităm la ele: de ce le-am refuza pe acelea pe care ni le oferă din belșug spectacolul cotidian al activității libere a unui copil sau a unui bărbat? După forma feței și a corpului său, care de altfel pot fi măsurate, dar a căror semnificație tipologică trebuie controlată în așa fel încât să se precizeze cu exactitate generalitatea sa și să-i fie stabilită legitimitatea, un om ne face cunoscută vocea sa, surâsul, atitudinea: despre fiecare din aceste trăsături s-ar putea face o secțiune a caracterologiei. Omul scrie: grafologia este destinată să se bazeze pe cunoașterea caracterelor, după cum ele se exprimă prin cutare sau cutare trăsături grafice. Pe de altă parte, individul se manifestă prin emoții, gânduri, acțiuni, fiecare din acestea depunând mărturie despre autorul lor. Prima utilitate a

chestionarelor caracterologice este aceea de a atrage atenția observatorilor asupra diversității mișcărilor prin care o conștiință concretă se dezvăluie celorlalți, chiar dacă acest mod de a se dezvălui este minciuna sau disimiluarea. Dacă corelăm inducțiile obținute pornind de la aceste expresii mereu noi și dacă aceste inducții converg asupra unei proprietăți până atunci formulată cu titlul de ipoteză, acea ipoteză va trebui să fie luată ca adevărată.

Profesând ideea că o caracterologie trebuie să procedeze la o circulație alternantă în care caracterologul va merge, rând pe rând, de la constatări obiective, cantitative sau calitative, la conceperea unității tipologice, individuale, presupusă ca aceea a cutărui individ, sau de la această unitate, mai mult sau mai puțin accentuată în detaliu, ca de la o ipoteză, la expresiile care trebuie să se manifeste în spațiu și timp, nu facem decât să profesăm metoda științifică. Se spune adesea că știința pornește de la fapte, de la experiență: este prea simplu, căci nu există fapte decât pentru un spirit care aduce formele necesare exprimării datului. Unii psihotehnicieni sunt atinși de superstiția numărului. Câte numere, măsurători, grafice, expresii pseudomatematice nu au fost îngrămădite unele peste altele în ultimii cincizeci de ani! Ce rezultă din ele ca știință definitivă? În realitate, știința nu este făcută din numere, ci din *numere relaționate*, adică *înțelese*. Într-un sens, toate numerele sunt adevărate, cum sunt și toate documentele; esențialul este, însă, să nu ne înșelăm atunci când le interpretăm. Imensa dificultate de care se izbește cunoașterea oamenilor este dificultatea de a determina planul sau sectorul condițiilor în care se înscrie cutare dat al unei vieți individuale. Sondajul Gallup la apropiatele alegeri prezidențiale din Statele Unite indică cu exactitare sentimentul subiecților sondați; problema este de a ști dacă condițiile mentale în care ei au răspuns la sondaj vor fi acelea în care ei vor vota și în care va vota populația pe care ei o reprezintă. Întrebați-i pe studenți, cum s-a făcut în America înainte de ultimul război, dacă ei vor războiul; ei vor răspunde „nu". În situația definită de o mobilizare generală, cu toții răspund afirmativ. Ce concluzie să tragem de aici, dacă nu că, spre a înțelege un număr, trebuie să-l reașezăm *în condițiile de caracter și ale situației* în care a fost produs, cu alte cuvinte, că psihotehnica este surclasată de caracterologie?

În orice știință trebuie ca spiritul cercetătorului să devanseze faptele prin ipoteze, pe care faptele le vor confirma sau dezminți: tocmai aceste ipoteze le poate furniza caracterologia pentru cunoașterea oamenilor. Inducția și deducția vor juca aici jocul lor tradițional.

Un exemplu în această privință îi este dat caracterologiei de către medicină. Medicul bun examinează cu subtilitate simptomele, având în minte schemele bolilor și bolnavilor: el caută raportul lor. Două rațiuni evidente împiedică însă reducerea diagnosticului caracterologic la diagnosticul medical. Să facem mai întâi distincție, în ansamblul fenomenelor organice, între domeniul somatic și domeniul cerebral, adică între un domeniu în care ceea ce este extracerebral, de exemplu, aparatul digestiv, prezintă mai mare importanță decât ceea ce este cerebral, și celălalt domeniu constituit de ceea ce cerebralul adaugă aici. Este evident că medicii, adică savanții, cunosc în general mai bine ceea ce este condiționat somatic decât ceea ce este condiționat cerebral. În consecință, diagnosticul medical triumfă în cazurile propriu-zis somatice de psihopatologie infantilă, de exemplu, în cazul copilului arierat. Dar dacă copilul este normal, cu cât este mai inteligent și cu cât personalitatea sa este mai originală, cu atât și conduita sa depășește ceea ce medicul poate să spună despre ea, întrucât biologia nu-i permite să recunoască natura și influența factorilor cerebrali care o condiționează. Va trebui în acest caz să se facă o analiză directă a mentalului, necesar fiind diagnosticul caracterologic, așa cum începe el din momentul în care medicul se întreabă care va fi efectul psihologic al diagnosticului medical asupra bolnavului său și asupra anturajului acestuia. Mai mult, sfera valorilor medicinei este definită de relația dintre bolnav, ca unitate psihofiziologică, ca Eu, și corpul său. Medicul se poate limita la aceasta, deoarece maladia este o modalitate a acestui raport, și chiar dacă crește importanța corpului pentru bolnav, pentru el scade importanța restului lumii. Dar cunoașterea omului normal este obligată să reintegreze cunoașterea raporturilor dintre individ și întreaga bogăție a mediului sau mental. Când ne întrebăm dacă un om iubește matematica sau vioara, depășim relația dintre el și corpul său. Din acel moment, diagnosticul care se cere formulat va depăși cu mult elementele somatice ale activității sale; așadar, diagnosticul

caracterologic, care, prin omogenitate de natură, seamănă cu diagnosticul medical, îl va prelungi în zone ale experienței care depășesc câmpul experienței medicale.

Iată de ce, cu toate că recunoaștem înrudirea dintre psihologia clinică și caracterologie, n-o vom reduce pe una la cealaltă. Să luăm cazul unui clinician care ține sub observație un subiect. Acesta este în primul rând un bolnav, adică un om aflat într-o situație excepțională. Medicul adună toate informațiile pe care analizele, observațiile și anchetele i le pot furniza cu privire la bolnav. Întotdeauna un anumit clivaj va limita și va orienta această informație. Va fi sesizat doar un om parțial. Avantajul caracterologiei, care are în vedere *omul în libertate*, este de a avea posibilitatea de a privi toate aspectele individului, de a-l cuprinde în întregul său. Psihologia concretă, individuală, trebuie să fie o *antropologie integrală, completă, totală:* nu excludem de aici nici măcar (sau mai ales asta n-o excludem) ceea ce omul gândește pe plan metafizic despre lume, despre natura și valoarea acesteia, despre raportul lui însuși cu principiul său, deoarece metafizica unui om îi influențează sentimentele și conduita, ba chiar poate influența deznodământul unei maladii: este o componentă a personalității sale plenare.

III

Spiritului convins de necesitatea de a instala caracterologia în centrul cercetărilor asupra diversității infinite a oamenilor i se prezintă imediat întrebarea: „ce fel de caracterologie?" Această secțiune a antropologiei nu este, de fapt, mai puțin sfârtecată de dispersia lucrărilor și a rezultatelor decât oricare alta. Până în prezent au existat atâtea caracterologii câți caracterologi. Toate au meritele, ca și insuficiențele lor. Dar tocmai pentru că toate, sau mai degrabă multe au meritele lor, lucrul cel mai înțelept este, evident, să pornim de la acelea în care se concentrează cele mai importante dintre rezultatele obținute. Autorii acestei colecții sunt de acord asupra faptului că această condiție a fost cel mai bine satisfăcută în trecut de analizele Școlii de la Groningen și că, prin urmare, lucrul cel mai cuminte este să o luăm drept *caracterologie de bază.* Această preferință

nu implică faptul că nu ar fi folositor un alt decupaj al experiențelor oamenilor, ci admite doar că trebuie pornit de la decupajul cel mai simplu posibil, așteptând ca progresul cercetării să ne conducă la precizarea și îmbogățirea acestuia. Din acest punct de vedere, clasificarea lui Heymans și Wiersma are două merite importante: primele două proprietăți, emotivitatea și activitatea, au fost recunoscute de aproape totalitatea caracterologilor; cea de a treia, rezonanța, a fost adesea presimțită, independent de cei doi psihologi olandezi, de exemplu, de către Fouillée, Paulhan, înainte de a fi indicată de către Gross; iar ea se regăsește implicată în opoziția kretschmeriană a ciclotimului și schizotimului, ca și în morfologia lui Corman, prin opoziția „dilatatului" și „retractatului". Iată deci baze solide: ele sunt consolidate de răspunsurile la unele întrebări din ancheta întreprinsă de autori. Multe întrebări, desigur, așa cum notează pe drept domnul Berger în cartea de față, nu conduc la proprietăți derivate din proprietățile fundamentale. Dar aceasta nu poate știrbi valoarea clasificării în cazul în care aceste proprietăți derivate depind de alte condiții decât cele trei proprietăți fundamentale la care cei doi autori s-au limitat. Ceea ce va fi deci necesar va fi să se recunoască alte proprietăți fundamentale și corelațiile lor. Va fi astfel continuată opera psihologilor olandezi, recunoscându-se că ei au furnizat cercetării cea mai bună situație inițială. Iată de ce, recunoscând, timp de două decenii, în cunoașterea de sine și a altora, valoarea clasificării lui Heymans și Wiersma, am vrut, în *Tratatul de caracterologie*, să o instalez în centrul caracterologiei, adăugând aici verificarea indicațiilor cantitative pe care ni le furnizează, prin experiența psihologică pe care istoria și viața cotidiană le pun la dispoziția oricărui observator metodic și prudent.

Așadar, autorii acestei colecții nu au doar sentimentul că în centrul cunoașterii omului trebuie pusă caracterologia, ci sunt unanimi în preferința lor pentru caracterologia de la Groningen ca fiind o caracterologie de bază. Aceasta nu înseamnă, evident, că ne vom imobiliza în ea, ci că îi vom adăuga contribuția noastră. Prezenta lucrare dă un exemplu în acest sens. Domnul Berger propune adăugarea la cele trei proprietăți revelate de Școala de la Groningen, amploarea câmpului conștiinței și ceea ce el numește polaritate,

adică opoziția dintre „Marte" și „Venus"; totodată, prin luarea în considerare a aviditătii și a tandreței, el inaugurează recunoașterea metodică a diferențelor tendențiale dintre indivizi.

Din aceste adițiuni vor urma concordanțe care se vor integra în caracterologia obiectivă și discordanțe care vor provoca discuții. Dar putem gândi de îndată că aceste discordanțe vor putea fi, nu numai o dată, transformate în concordanțe. Să luăm în considerare, de exemplu, rezultatele statistice care vor putea fi furnizate de diversele anchete care utilizează chestionarele lui Heymans și Wiersma. Anticipând, putem spune că probabil uneori ele vor coincide, alteori vor fi divergente. Coincidențele vor trebui trecute la activul caracterologiei: ele vor verifica obiectivitatea sa în cutare sau cutare punct. Dar și divergențele o vor putea face, ori de câte ori vor fi fost înțelese. Dacă fotografiem un om din zece puncte diferite, fotografiile obținute, deși deosebite, sunt toate adevărate și concepem posibilitatea ca, dacă reducem fotografiile la tot atâtea ansambluri de măsurători, să putem determina coeficienții în funcție de care ar deveni posibil să traducem un coeficient în altul. La fel, orice statistică este un raport între obiectul asupra căruia ea se aplică și anumite condiții care, prin natura și situația statisticianului, refractă datele oferite observației sale prin obiect. Dacă determinăm aceste condiții, divergențele între observații vor fi reduse, iar din ceea ce era o contradicție vom face o construcție. Așa trebuie să stea lucrurile și cu cunoașterea omului, iar dorința noastră cea mai profundă este ca din cercetările pe care această colecție le va pune la un loc să apară când acorduri evidente, când coordonări de divergențe.

IV

Acestor rațiuni științifice privind acordul autorilor care se vor întâlni aici se adaugă o rațiune umană, care nu este cea mai puțin gravă.

Experiența istorică a epocii noastre reliefează din ce în ce mai mult complicitatea psihologiei și a sociologiei în acțiunea unor întreprinderi, fie de stat, fie particulare, pentru a manipula oamenii așa

cum se manipulează natura materială sau animalele. Unii psihotehnicieni invocă „competența" lor spre a le impune copiilor și oamenilor în toată firea verdicte, ale căror consecințe se vor impune pacienților lor. Or, aceste verdicte riscă adesea să fie tiranice prin chiar obiectul lor, ele hotărând destinul cuiva nu având în vedere ceea ce este în el profund și superior, ci având în vedere o aptitudine parțială, abstractă și examinată pe un plan abstract, cum se întâmplă când judecăm ce destinație să dăm unui instrument. Dacă ne gândim la infinita complexitate a oricărui individ, cultivat sau nu, adult sau copil, și dacă raportăm la această complexitate incertitudinea și indeciziile cunoașterii actuale a oamenilor, nu se poate să nu tremurăm puțin în fața deciziei categorice, cu atât mai gravă cu cât ea se însoțește de mai puțină cultură și sensibilitate, prin care precipitarea poate aici corupe aplicarea rezultatelor cunoașterii oamenilor.

Spre a evita orice complicitate în această cutezanță, autorii acestei colecții vor reaminti mai întâi faptul că o caracterologie nu-și propune să subordoneze omul vreunei aptitudini organice sau psihologice pe care acesta o posedă, ea având drept obiect nu numai omul ca întreg, ci tot ceea ce are original în el fiecare om, inclusiv năzuințele privind libertatea. Statistica însăși nu este aici decât un mijloc al idiologiei, adică al studierii caracterului și personalității „cutărei" persoane.

Adăugăm că o caracterologie trebuie să facă tot ce îi stă în putință spre a asocia la cercetările și aplicațiile sale nu numai câțiva specialiști, ci pe toți oamenii. De fapt, cunoașterea omului nu este doar caracterologică, ea este intercaracterologică. Psihologul nu se află, ca fizicianul, în fața unui obiect lipsit de conștiință, incapabil de suferință, de inteligență și de voință. Fără îndoială, dacă cunoașterea semenului de către un savant ar sfârși prin tratarea semenului ca un obiect fizic, ea ar conduce la reificarea lui. Care poate fi idealul cunoașterii omului dacă nu ca obiectul, care este aici un alt subiect, să fie asociat la efortul pentru a-l înțelege, recunoscând el însuși interesul pe care îl are de a se cunoaște, pe scurt, că această disciplină numită caracterologie, ajutând la cunoașterea mutuală a oamenilor, chiar a psihologului și interlocutorului său, nu face decât să favorizeze simpatia lor mutuală. Scopul antropologiei nu este

dominarea unui stăpân asupra sclavului său; este mai degrabă amiciția luminată a două suflete, ale căror naturi sunt diferite pentru a se completa. Această intenție cititorul o va găsi exprimată cât se poate de clar în lucrarea domnului Berger, care urmează după aceste pagini, cât și în lucrarea domnului Le Gall, scrisă pentru părinți și educatori, care apare concomitent cu aceea de față, ca al treilea volum al colecției. Astfel, ambele cărți s-au străduit să pună caracterologia la îndemâna tuturor cititorilor, pentru ca toți să poată găsi aici, o dată cu interesul pe care îl prezintă studiul inepuizabil al oamenilor, binefacerea ce poate rezulta din aplicarea sa prudentă și totodată atrăgătoare.

René LE SENNE

Capitolul I

CARACTEROLOGIA ȘI CUNOAȘTEREA OAMENILOR

Realul este o sursă infinită de cunoștințe. O disciplină care studiază realul poate fi considerată cu adevărat științifică atunci când prezintă simultan următoarele caracteristici: 1) existența unui nucleu de cunoștințe stabile, comunicabile semenului și susceptibile de a fi verificate; 2) posibilitatea de a îmbogăți la nesfârșit aceste cunoștințe de bază, în contact cu experiența, fie precizându-le cu o rigoare crescândă, fie descoperind proprietăți neprevăzute și relații noi.

Din acest dublu punct de vedere, caracterologia merită cu adevărat să fie considerată o știință. Ea ne pune în fața unui imens domeniu de cercetare, în care psihologii, romancierii, oamenii de acțiune, autorii dramatici, moraliștii au remarcat câteva aspecte, dar a cărui explorare metodică este recentă. Mai sunt încă descoperiri de făcut. Pe de altă parte, departe de a apărea ca o aplicare a psihologiei generale sau pur și simplu ca o parte a ei, caracterologia se prezintă ca o disciplină originală. Ea propune un mod de a reclădi psihologia în întregul ei, pornind de la realitatea concretă a indivizilor și nu de la studierea doar a câtorva mari funcții pe care le presupunem identice sau cel puțin analoage la toți oamenii.

Din psihologia tradițională nu rămâne mare lucru, dacă retragem de aici tot ceea ce aparține fiziologiei, logicii, moralei, esteticii și dacă o separăm de tot ceea ce aici se disimulează ca metafizică sfioasă. Dar nu este de ajuns să asociem neînsemnatului reziduu exclusiv psihologic un studiu al personalității și al deosebirilor

individuale ca să obținem o știință a omului concret. Analiza trebuie să fie funcțională și nu una care fragmentează. Niciodată nu trebuie să pierdem din vedere faptul că omul este o totalitate, un ansamblu în care fiecare element acționează asupra tuturor celorlalte. Nu trebuie uitat nici faptul că fiecare om este o ființă originală: el este *unul* și e *unic*. Dacă nu *pornim* de la concret, adică de la acest om de aici, care se află în fața noastră, cu numele și chipul său, cu atitudinea, cu funcția sa socială, cu obișnuințele sale, cu acest mod particular de a-și pleca ochii sau de a surâde, cu această fermitate din voce care ne dă încredere sau cu această strângere de mână lipsită de vlagă care ne neliniștește, dacă nu păstrăm mereu în minte sentimentul unității și originalității sale, niciodată nu vom putea regăsi omul la capătul unui studiu abstract și cumva accidental.

Dar dacă aici rămâne o lume de descoperit, dacă metoda caracterologiei poate fi și trebuie mereu regândită, dacă structurile esențiale rămân să fie precizate, dacă trebuie să căutăm cu tenacitate puncte de vedere noi, pentru a putea privi omul în perspectivele care vor pune cel mai bine în valoare sensul și importanța ideilor și actelor sale, putem totuși recunoaște că anumite rezultate sunt deja pe deplin câștigate. Factorii și tipurile recunoscute de Heymans și Wiersma, pe care le-a reluat René Le Senne pentru a le elabora și completa, au soliditatea cunoștințelor provenite dintr-o experiență imparțială și pe care practica le-a pus la încercare. Ne putem sprijini pe ele pentru a continua cercetarea sau pentru a trece la aplicații.

Nu este vorba nici de o „doctrină" și nici de un „sistem" care să fie doar mai ingenioase sau mai seducătoare decât altele. Nu este vorba să se decidă, după câteva ore sau săptămâni de reflecție, dacă este de preferat să-i clasificăm pe oameni după forma feței, rapiditatea reacțiilor lor sau după grupa sanguină la care aparțin. Nu presupunem, din capul locului, că am descoperit *cauza* profundă a comportamentelor. Pornim pur și simplu, modest, de la diversitatea indivizilor, spre a încerca să vedem cum conduitele lor, reprezentările, sentimentele se leagă unele de altele. Însăși ideea că există o ordine în multiplicitatea lor este o ipoteză care se cere pusă la încercare.

Succesul este acela care verifică legitimitatea întreprinderilor. Raporturile constante pe care conștiința comună le-a afirmat întotdeauna, dar pe care limbajul curent nu știe să le exprime fără ambiguitate, afirmă realitatea acestora atunci când ele constituie obiectul unei cercetări metodice. Dorințele, puterile și slăbiciunile, modurile generale de a simți, gândi și acționa nu sunt nicidecum în ființe ca o pulbere pe care ar închega-o doar existența organismului, faptul brut de a fi „aici", „acum", angajat într-o situație particulară. Toate aceste dispoziții sunt grupate în *structuri* pe care, înainte de a cerceta cauzele, trebuie să le recunoaștem și să le descriem.

Cele mai importante dintre aceste structuri sunt deja degajate și facem trimitere, o dată pentru totdeauna, la *Tratatul de caracterologie* al lui René Le Senne (I)*, ca la lucrarea fundamentală în care vom găsi dezvoltarea unui anumit număr de aspecte pe care noi ne-am mulțumit să le reluăm rezumativ.

Cu toate acestea, cartea noastră constituie un întreg care poate fi suficient pentru un prim studiu, întrucât conține, în capitolele III și IV, descrierea factorilor și tipurilor recunoscute și studiate de Heymans, Wiersma și Le Senne.

Urmează studiul celor doi factori complementari (capitolul V) și al celor patru factori tendențiali (capitolul VI), dintre care unii nu au fost descoperiți până azi și pe care ni se pare mereu util și uneori chiar indispensabil să fie luați în considerare, dacă vrem să facem analiza aprofundată a unui individ.

Am insistat însă mai ales asupra expunerii unei metode practice de analiză. Am căutat să-i arătăm sensul și însemnătatea (capitolul VII). Ne-am străduit, de asemenea, să comentăm și să ilustrăm cu exemple fiecare din întrebările chestionarului propus (capitolul VIII). Am încheiat cu câteva sfaturi privind modul de a efectua analiza (capitolul IX). Sunt indicații foarte simple, dar a căror necunoaștere ni s-a părut a sta la originea majorității dificultăților întâlnite în practică. Dacă ar fi să judecăm după numeroasele solicitări care ne-au fost adresate, atunci tocmai aceste recomandări concrete

* Toate trimiterile la bibliografie sunt făcute în cifre romane; ordinea autorilor nu este alfabetică, ei fiind luați în ordinea citării lor (a se vedea, la sfârșit, lista lucrărilor citate).

și aceste precizări operatorii sunt cel mai mult dorite de cei care se interesează de caracterologie și care ar dori să se servească de ea.

Anexele, în sfârșit, dau câteva lămuriri asupra metodelor de cercetare pe care le-am utilizat, cât și asupra rezultatelor obținute.

Fiecare va trebui, de altfel, să adapteze instrumentul care i se oferă la situația sa particulară, la subiecții pe care își propune să-i studieze, dar și la propriul său caracter. În analiza pusă la punct de noi, psihologul trebuie într-adevăr să intervină. El nu este o mașină de înregistrat pasiv rezultate. Noi credem că, atunci când se face psihologie concretă, obiectivitatea veritabilă nu se obține prin suprimarea observatorilor, ci învățându-i să țină seama de propriile lor reacții.

Să spunem, în încheiere, ce utilizări poate avea metoda pe care o propunem:

1. Este evident că, bazată pe introspecție, ea este direct utilizabilă pentru cunoașterea de sine. Este de prisos să subliniem interesul fiecăruia de a se cunoaște bine. Dorim însă să insistăm asupra imposibilității de a înțelege câtuși de puțin comportamentul altuia, dacă nu suntem mai întâi foarte familiarizați cu analiza interioară și dacă nu am învățat să „simțim" prin experiență directă cum se prezintă factorii în raport unii cu alții și cum interacțiunea lor explică structurile complexe.

Arătând ce calități i se par necesare pentru a putea face portrete psihologice, un scriitor care excelează în această materie, Emil Ludwig[1], precizează raportul care trebuie să existe între interior și exterior: „*Pentru a fi bine echipați în vederea unei astfel de sarcini, trebuie întotdeauna să percepem rapsodia pe care o constituie propria noastră existență ca și cum ea ar fi exterioară. Trebuie să simțim în experiențele noastre – oricât de uniforme ar putea ele să pară la o examinare superficială – ceva care să le facă paralele sau echivalente cu viețile care au fost marcate de mari răsturnări de situații. Dacă vrem să reproducem trăsăturile oamenilor, trebuie să ne vedem pe noi înșine reflectați în umanitate. Numai dacă propria noastră viață ne apare ca fiind simbolică vom fi capabili să discernem simbolismul existent în spatele vieții altora*" (II, p. 9).

2. Studierea chestionarului și mai ales a exemplelor pe care le dăm pentru a-l ilustra trebuie să ne permită apoi să luăm cunoștință de un adevăr care pare banal și care, totuși, îi surprinde mereu pe aceia care îl regăsesc manifestându-se în viața de toate zilele: este vorba de faptul că între indivizi există deosebiri ireductibile, uneori atât de profunde încât aceleași acte sau aceleași evenimente au, pentru doi oameni, semnificații opuse. Primul nostru impuls este de a le atribui altora propria noastră fire și de a crede că, manipulând câteva explicații, ei vor fi repede de părerea noastră. Eșecul este în general atribuit relei-voințe a partenerului sau lipsei sale de bună-credință: omul pe care trebuia să-l convingem devine în acest caz un om rău, care trebuie distrus. Uneori, totuși, se merge mai departe și se descoperă că celălalt este cu adevărat „altul"; această descoperire se însoțește în general cu o profundă indispoziție; încetăm să vedem în celălalt un dușman, spre a ne găsi în fața unei ființe de neînțeles, în fața unui fel de monstru... Aldous Huxley exprimă cu multă justețe acest sentiment de surpriză anxioasă: „*Puține lucruri sunt mai tulburătoare decât de a descoperi, cu prilejul unei remarci oarecare, făcută în treacăt, că vorbești unei persoane al cărei spirit îți este cu totul străin. Între un fotoliu și altul, la gura sobei, se ivește deodată o prăpastie fără fund: trebuie să ai o fire puternică spre a o putea contempla fără a ameți*" (III, p. 57).

Credem că studiul interpretărilor greșite (*malentendus*) și teoria dialogului poate primi de la caracterologie o perspectivă nouă. Noțiunea filosofică de evidență trebuie ea însăși să fie reluată din punctul de vedere al psihologiei concrete, nu pentru a reduce adevărul la sentimente de certitudine, ci pentru a-l face să apară în obiectivitatea sa intențională, prin prisma intersubiectivității exact înțelese.

3. Bine folosit, chestionarul nostru permite o înțelegere profundă a unei personalități individuale. El poate chiar să reveleze unele aspecte pe care subiectul ar vrea să le disimuleze sau pe care el le refulează în mod inconștient. Să spunem însă că nicidecum nu am căutat un mijloc de a-i demasca pe cei care se ascund și nici un mijloc de a pătrunde, fără voia lor, în intimitatea conștiințelor. Dacă se face observația că un chestionar este puțin utilizabil în

recrutarea de personal sau în selecția candidaților, nu vom căuta să discutăm asemenea observații. Nu pentru că chestionarul nu ar putea, chiar și în asemenea cazuri, să furnizeze informații utilizabile: de fapt, el revelează mai mult decât s-ar crede, iar eforturile pe care le face subiectul pentru a falsifica rezultatele sunt, ele însele, extrem de revelatoare. Noi, însă, nu ne propunem o atare depistare. Psihologia pe care am vrea să o promovăm înțelege să-i ajute pe indivizi și nu să-i supună unei presiuni sociale crescute. Ea are drept principiu servirea aproapelui și respectul absolut al celui care ni se confesează. Nu-i analizăm decât pe cei care își dau consimțământul în acest sens și lucrăm împreună cu ei – nu contra lor.

4. Departe de a se opune celorlalte mijloace de investigare a personalității, analiza caracterologică permite, dimpotrivă, creșterea eficacității acestora. Lucrând împreună cu morfologii, cu grafologii, cu specialiștii în testul lui Rorschach, am putut nu doar să constatăm, ci să și aflăm de la ei cât de mult le lipsește o terminologie precisă și chiar o mulțumitoare analitică a caracterelor. René Le Senne a arătat foarte bine (IV) întreaga polisemie a termenului *minciună*. Există, la fel, nu *o* timiditate, ci *tot felul* de timidități, de onestități, de curajuri. Nu vom reuși să le găsim semnul exterior înainte de a ști la ce corespund aceste ansambluri și căror factori diferiți le pot fi rezultanta.

Căutând să măsoare corelațiile dintre studiul grafologic și observarea exterioară a subiecților de către cei apropiați lor, psihologii Hull și Montgomery nu au obținut decât cifre foarte puțin concludente. Dar nici una dintre trăsăturile care figurează în micul tablou reprodus de domnul Paul Maucorps în a sa *Psihologie militară* (V, p. 27) nu corespunde unui factor simplu și nici măcar la ceva perfect definit: ambiție, mândrie, timiditate, energie, perseverență, rezervă, discreție sunt cuvinte din limbajul curent care au o semnificație flotantă. Cutare este perseverent din inerție, un altul din sentimentul datoriei, un al treilea din teama de posibile sancțiuni... Într-o lucrare asupra vanității, chestionând 34 de studenți în psihologie, care totuși parcurseseră aceeași bibliografie prealabilă, am înregistrat nu mai puțin de trei semnificații diferite date cuvântului „vanitate". Aceste semnificații erau de fapt atât de îndepărtate una de alta cum

ar fi unul și același personaj, luat de unul ca tip al vanitosului, și care altuia i-ar servi drept exemplu contrar. În acest caz, cum am putea fi asigurați că grafologii și mai ales „profesorii, părinții și condiscipolii", consultați în cursul anchetei, au în vedere aceeași realitate psihologică când își formulează aprecierile?

Trebuie să suspectăm falsa precizie și să ne ferim de a aplica procedee matematice dificile și complexe unor date confuze. Este ca și cum am da în zecimi de milimetru măsura unei lungimi după un calcul ale cărui elemente sunt cunoscute cu o aproximație de ordinul centimetrului.

Între diversele tehnici caracterologice, comparațiile sunt de preț și colaborarea este indispensabilă. Ceea ce una sesizează, alteia îi scapă, și viceversa. Dar această cooperare presupune o analiză caracterială prealabilă care să nu se refere la *semne*, ci la *factori* și care să facă posibilă cercetarea ulterioară a semnelor, controlându-le valoarea.

Socotim că testele de personalitate zise „obiective" vor face progrese considerabile atunci când vor fi etalonate, făcând să treacă prin fața aparatelor subiecți ale căror caractere vor fi deja cunoscute cu ajutorul chestionarelor, după ce, din spirit de precauție, vor fi puse de-o parte toate cazurile îndoielnice. Este singurul mijloc de a ști ce decelează sau măsoară testul. Aici, ca și în medicină, laboratorul trebuie să vină după examenul clinic. Numai într-un al doilea moment el va putea rectifica, dacă este cazul, judecata clinicii. Mai multe grupe de cercetători lucrează actualmente în acest sens, iar rezultatele parțiale deja obținute par să confirme valoarea procedeului.

5. În forma pe care i-am dat-o, chestionarul este destinat studierii directe de indivizi vii. Ar avea nevoie de o adaptare ca să fie lesne aplicabil unor personaje istorice. Esențialul rezidă în înțelegerea factorilor și a interacțiunilor lor, în multe cazuri fiind posibil să se aprecieze destul de exact echivalența anumitor reacții și să se ajungă la redactarea fișei caracteriale a unui om celebru în legătură cu care posedăm documente autentice și căruia nu-i mai putem adresa întrebări directe.

Caracterologia poate astfel aduce o contribuție foarte importantă la înțelegerea istoriei. La fel stau lucrurile cu literatura și teatrul, fie că vrem să stabilim paternitatea unei opere, fie că este vorba de aprecierea logicii unei intrigi sau a veridicității unui personaj.

6. Există și un alt serviciu – cu totul diferit – pe care ni-l poate face metoda analizei. Este prea important ca să-l trecem sub tăcere, cu toate că această carte vrea să fie, înainte de toate, un manual practic. Aceia pe care îi interesează caracterologia, dar pe care filosofia îi neliniștește vor putea, pur și simplu, să neglijeze acest paragraf.

Caracterologia este foarte asemănătoare științelor despre care vorbește Platon în *Republica*, științe care au o dublă funcție: pe de o parte, ele permit aplicații utile; pe de altă parte, au eminenta facultate de a suscita reflecția și de a învăța sufletul să se deturneze de la sensibil și de a sesiza realul prin inteligență.

Într-un mod analog, permițându-ne să înțelegem și să prevedem conduitele umane, caracterologia are o valoare filosofică. Ea ne arată, din ce în ce mai evident, că structurile psihologice sunt complexe, dar *naturale*. Va trebui deci să mergem dincolo de psihologie, dacă socotim că omul „are" o natură și nu că „este" o natură. Unul din scopurile meditației filosofice va fi să ne învețe să discernem, prin prisma naturii omului și în primul rând prin prisma propriei noastre naturi, o esență intimă și un principiu care depășește natura.

Această cercetare este metafizică. Ea cere mai întâi ca natura să fi fost mai întâi recunoscută, altfel riscând să atribuim virtuți excepționale și să acordăm un privilegiu nejustificat unor simple aspecte de obiect, erijate în realități absolute. O metafizică ce se oprește în drum este foarte departe de adevăr și mult mai primejdioasă decât un pozitivism îngust dar prudent, deoarece ea duce la absolut forme relative și valori particulare.

Prețioasă pentru practică, cunoașterea concretă a omului care este caracterologia este, așadar, împreună cu sociologia, cea mai bună introducere în metafizică. Împreună, ele ne vor elibera de „precipitarea" datorată temperamentului nostru, ca și de

„prejudecata" care vine de la societate. Cine vrea să treacă dincolo, trebuie mai întâi să cunoască natura de dincoace. Este singurul mijloc de a ne feri de miraje. Metafizica nu suprimă critica, ci o presupune. Așa după cum scrie Paul Valéry, *„ne este de ajuns atenția spre a ridica agitațiile noastre cele mai intime la rang de evenimente și de obiecte exterioare: din moment ce ele sunt observabile, se asociază tuturor lucrurilor observabile"* (VI, p. 201).

Dar această atenție care, de drept, este foarte simplă, este, de fapt, întotdeauna împiedicată. Caracterologia ne determină treptat să combatem iluzia care ne face să ne identificăm cu cutare sau cutare parte a obiectului și care ne face să luăm ceea ce *avem* drept ceea ce *suntem*. Avem un caracter, dar suntem o libertate. Vom înțelege-o cu atât mai bine cu cât vom ști mai bine să recunoaștem motivele care determină actele noastre și vom fi repus psihologia în natură. Vei fi un metafizician cu atât mai bun cu cât ești un psiholog mai riguros, nu pentru că psihologia ne-ar permite să avem acces la un suflet transcendent și nemuritor, ci pentru că, dacă învățăm să recunoaștem resorturile ascunse și constante ale actelor umane, suntem din ce în ce mai puțin tentați să căutăm sufletul în lume, luând drept principii eterne umbrele cavernei.

NOTE

[1] Emil Ludwig (1881–1948), scriitor german, autor de biografii romanțate consacrate unor mari personalități: Napoleon I, Goethe, Beethoven, Bismarck, Roosevelt, cu largi incursiuni în psihologia individuală. (Nota trad.)

ANDRIEȘ C. LUCIAN
Nr 2639
Biblioteca Personală

Capitolul II

DIFERITELE STRATURI ALE PERSONALITĂȚII

1. Personajul social

Caracterul nu este totuna cu ansamblul personalității. El nu este decât nucleul acesteia. Înainte de a-l descrie, se cuvine deci să-l situăm.

Când vedem pe cineva pentru prima dată și ne întrebăm „cu cine" avem de-a face, ceea ce vedem din el la început este mai puțin persoana sa cât *personajul*. Acesta, dezvăluit de uniforma sa de militar sau de cascheta de vatman, se mai exprimă uneori, într-un mod care pare mai discret, prin unele particularități ale costumului sau coafurii, prin jocul decorațiilor sau insignelor. Uniforma îi este impusă militarului sau factorului poștal. Dimpotrivă, acela care arborează o insignă manifestă prin aceasta faptul că el își asumă în mod conștient funcția sa socială.

Semnele prin care se dezvăluie personajul nu sunt întotdeauna atât de vizibile. Ele pot fi greu de interpretat sau pot chiar să lipsească cu totul. Dar, cu sau fără etichetă, marca imprimată de societate pe individ este de o extremă importanță. Ea se exprimă printr-un anumit număr de dispoziții generate de mediu și consolidate de obișnuință: pe de o parte, modurile de a acționa, de a merge, de a privi, de a vorbi; pe de altă parte, sisteme de idei, destul de fixe, credințe, opinii; pe scurt, un comportament și o mentalitate, atitudini și convingeri. Fiecare a primit astfel, de la familie, de la școală, de la camarazii săi, un anumit număr de certitudini pe care rareori le pune la îndoială, certitudini pornind de la care el raționează și care

constituie cadrul de referință la care va raporta evenimentele și ideile. Acestor opinii le corespund sisteme de reacții afective sau verbale, montate în noi de viața în grup și care se declanșează, când se prezintă ocazia, cu automatismul unui reflex. Nu este prea mare deosebirea între modul în care o gambă se întinde atunci când este lovit cu ciocanul de cauciuc tendonul rotulian și reacția de entuziasm sau de indignare pe care o provoacă, într-un mediu sensibilizat la aceasta, o afirmație asupra etatismului sau a vieții comunitare.

Când știu, de exemplu, la capătul unei conversații de câteva minute, că interlocutorul meu este un inginer catolic, preocupat de acțiunea socială și tată a patru copii, sunt imediat în stare să determin nu numai unele din sferele sale de interes, dar și anumite poziții pe care el le poate adopta. Știu – în linii mari – cum se organizează certitudinile sale și unde se vor manifesta opoziții. Cu toate acestea, multe lucruri încă îmi scapă. Există ingineri calmi și răbdători, alții violenți și autoritari. Unii iubesc artele, alții le disprețuiesc. Unii sunt interesați și egoiști, alții sunt generoși și serviabili. În spatele personajului, iată omul. Pentru a ajunge la acesta, trebuie să pene-trăm sub stratul depus la suprafață de societate. Trebuie scos personajul așa cum am face-o cu o mască.

Nu este lucru ușor, căci o mască purtată mereu se lipește de față. Ba chiar niciodată lucrul acesta nu este pe deplin posibil, deoarece între personaj și caracter există interacțiune permanentă și nu simplă juxtapunere. Tocmai caracterul este acela care a facilitat jocul anumitor influențe sau care le-a neutralizat pe altele. Aceeași educație, primită în același pensionat religios, face dintr-un băiat un credincios sincer, iar din camaradul său un anticlerical feroce. Aceasta pentru că unul a reacționat prin imitație, celălalt prin opoziție. Fără îndoială, profesia îl marchează pe om, dar caracterul a contribuit în primul rând la alegerea profesiei sau, dacă aceasta i-a fost în întregime impusă, îl face să o suporte. Să faci mereu unul și același lucru sfârșește prin a-l face iubit... sau prin a-l face absolut insuportabil. Obișnuința este un mod de a te adapta care îți permite să nu mai simți dificultățile de la început. Există și o altă reacție, exact inversă, pe care am putea-o numi anafilaxie psihologică;

ea exasperează sensibilitatea noastră și ne dă tăria de a declanșa o criză eliberatoare.

De reținut este că, în toate cazurile, viața într-un anumit mediu suprapune peste dispozițiile noastre congenitale o „a doua natură", de care ne vine uneori la fel de greu să scăpăm ca și de prima. Am auzit de „deformarea profesională"; ea este cu atât mai profundă cu cât caracterul se manifestă în direcția în care meseria îl împinge pe om. Există, la fel, o deformație – sau, dacă preferați, o formație – care este rodul familiei, al bisericii, al sindicatului, al partidului politic. Astfel se determină un domeniu important, acela al psihologiei sociale, care se situează la intersecția caracterelor și situațiilor.

O mulțime de probleme se pun aici, și foarte complexe. Suntem întotdeauna tentați să le rezolvăm simplist și să credem, de exemplu, că trebuie să realizăm o adaptare cât mai perfectă posibil a caracterului la funcție. Dar acolo unde acordul este prea intim între ceea ce suntem în mod firesc înclinați să facem și ceea ce trebuie să facem în mod efectiv, conștiința atipește și individul se mecanizează. Cunoaștem cu toții oameni născuți spre a fi profesori sau comercianți și care au și devenit efectiv profesori sau comercianți. Ei sunt acum aproape indiferenți la tot ceea ce nu intră în cadrul strâmt al activității lor favorite. Ei au lăsat să moară în ei orice bogăție, orice varietate a posibilităților umane. Masca, aici, s-a lipit de față și o încremenește. Geniul poate justifica uneori aceste specializări extreme. Mediocritatea le face ridicole și insuportabile.

Dimpotrivă, omul prea străin funcției sale nu reușește în profesie și găsește în ea prilej de suferințe peste suferințe. Ne gândim la toate viețile ratate pe care le-am cunoscut, la acei băiețandri sensibili și timizi care se înverșunau să facă reclamă comercială, la acei activi trepidanți cărora biroul li se părea o închisoare. Li s-a spus că „se vor descurca"... Ei aveau, de altfel, și unii și alții, *aptitudinile* cerute de meseria lor, dar nu simțeau nici o plăcere în a le exercita. Un lucru este a ști să convingi, și altul să mergi să revezi, surâzând, clientul care nu te-a primit bine la o primă tentativă și să nu manifești acreală după multiple bruftuieli. A ști să întocmești rapid o balanță comercială exactă sau un bilanț rațional nu este de ajuns ca să te facă să iubești munca sedentară și nici să te facă să accepți

tracasările unui șef chițibușar. Aici masca pusă nu se mai adaptează la față și o rănește... Iar tinerii nu au fost îndestul preveniți asupra deosebirii – esențiale din punct de vedere caracterologic – care există între modul de viață din școală și acela din cariera pentru care școala face pregătirea. Cât de mult îi pasionează studiile lor, dat fiind faptul că ele satisfac o pasiune intelectuală vie căreia îi aduc mereu noutăți, dar cât de mult îi va decepționa meseria lor, prin repetarea monotonă a acelorași lucrări!

Se pare că idealul, în ceea ce privește raporturile dintre meserie și caracter, este un angajament social destul de adaptat spre a fi suportabil, dar destul de slab pentru ca ceva să ne poată afecta în afara mecanismului profesional.

Aceste remarci nu sunt, de altfel, prezentate decât incidental și cu titlu de exemplificare. Să adăugăm doar că nici o psihologie concretă nu ar putea să neglijeze aceste straturi sociale ale personalității. Varietatea structurilor lor nu este infinită, putând fi descrise tipuri relativ bine conturate. Trebuie făcută psihologia funcționarului, aceea a ofițerului de carieră, a militantului politic, a șefului de întreprindere, a reprezentantului comercial etc. Trebuie mai ales de văzut cum aceste formații sociale se combină cu elementele individuale despre care vom vorbi în cele ce urmează.

2. Caracterul

A: Tipuri de reacție

Ceea ce dă societatea sunt idei gata făcute, comportamente precise, ba chiar gesturi: în fond, o materie. Ceea ce ține de caracter, sunt forme. Familia sau școala fac din cutare tânăr un catolic sau un comunist. Caracterul său face din el un om tandru sau brutal, un mistic sau un spirit pozitiv.

Nu avem aici nevoie să afirmăm *a priori* că un caracter este o structură înnăscută și invariabilă, deși multe fapte sugerează lucrul acesta. Este suficient, pentru ca el să fie obiectul de studiu care este, să aibă o coerență și o fixitate remarcabile. Caracterul este, cum spune domnul Lalande, în *Vocabulaire de la Philosophie*,

„ansamblul modurilor obișnuite de a simți și reacționa care disting un individ de altul" (VII, t. I, p. 95), „obișnuite" neînsemnând că ele sunt datorate obișnuinței, ci faptul că au o relativă fixitate. În această accepție, nu s-ar putea nega că orice om are un caracter, chiar și cei nestatornici, la care schimbarea de dispoziție este tocmai legea.

Este cert că – întocmai ca și talia – caracterul se modifică o dată cu vârsta. Dar nu este mai ilegitim să determini un caracter decât să măsori o talie. Mai mult, așa după cum putem formula legea creșterii și pe aceea a declinului, putem căuta legea după care evoluează caracterul, în funcție de vârstă. Schematizând la extrem, s-ar putea spune că sugarul este un amorf, copilul un sanguin, adolescentul un sentimental sau nervos, adultul un coleric, un pasionat sau un flegmatic, bătrânul un apatic. Aceasta înseamnă că, în anumite perioade ale vieții sale, individul este solicitat spre anumite structuri, nu la întâmplare sau datorită circumstanțelor, ci prin însăși legea dezvoltării sale. Caracterul pe care îl prezintă în cutare sau cutare moment este deci rezultanta caracterului său congenital (care joacă rolul cel mai important) și al influențelor datorate vârstei.

S-ar putea crede – și, de fapt, uneori s-a susținut – că modul original al fiecărui om de a trăi și de a simți este ceva global și indecompozabil. Ar trebui în cazul acesta să se renunțe cu totul la analiză și să se caute doar să se descopere, din interior, mișcarea suplă și nuanțată proprie fiecărei ființe. Nu s-ar mai pretinde să „explicăm", ci numai să „înțelegem". Nu vom discuta aici această opinie, care, de altfel, are origini caracteriale. Ne vom mulțumi să subliniem că experiența a arătat că analiza este posibilă și eficientă. Între calitățile variabile la nesfârșit pe care ni le oferă viața psihologică, există legături constante. Fără îndoială, motivele care îl îndeamnă pe Maine de Biran să-și redacteze *Jurnalul intim* sunt numai analoage cu acelea care îl angajează pe Amiel să-l scrie pe al său. Dar găsim, atât la unul cât și la celălalt, același raport între trebuința de a se confesa și dificultatea de a-și deschide inima. Și unul și celălalt sunt timizi, nehotărâți, resemnați dinainte în fața a ceea ce totuși ar fi putut să evite. Ei sunt susceptibili, influențabili, mereu înclinați să facă ceea ce dezaprobă, dar neputincioși să realizeze ceea ce doresc cel mai mult. Aceste trăsături, și altele încă, pot fi

integrate într-o structură care le explică, coordonându-le. Este lesne de înțeles că un factor fundamental, ca emotivitatea, adică dispoziția naturală de a fi puternic afectat de evenimente mărunte, stă la baza vulnerabilității lor extreme și că, combinat cu activitatea slabă a celor doi filosofi ai noștri, generează la ei o pasivitate dureroasă și aceeași dificultate de a trece de la decizie la execuție.

Această dependență a trăsăturilor, în raport cu un mic număr de factori, a fost bine stabilită de lucrările lui Heymans și Wiersma[1]. Ei au făcut înțeles, prin studierea a 110 exemple istorice, faptul că jocul combinat a trei factori fundamentali – emotivitatea, activitatea și secundaritatea – pot explica un mare număr de dispoziții diferite. Apoi, prin anchete care au cuprins un mare număr de subiecți[2], au asigurat tezei lor o veritabilă verificare statistică.

Psihologii olandezi au presimțit că ar putea fi necesari factori complementari pentru a surprinde mai îndeaproape complexitatea realului. Astfel, ei au atras atenția asupra „lărgimii câmpului conștiinței", căruia Le Senne i-a precizat unele dintre implicațiile esențiale. Credem că se cuvine să adăugăm un al cincilea factor, a cărui existență ne-a fost sugerată de cercetările noastre și pe care îl vom numi *polaritate*. Vom discuta în detaliu despre acest factor în capitolul V.

B. Viața tendințelor

Simplul joc al celor cinci factori ne lasă încă destul de departe de concret, dar este posibil, fără a cădea într-o complicare exagerată, să mergem ceva mai departe și să completăm schema pe care factorii amintiți ne permit să o trasăm.

Emotivitatea nu este independentă de forța tendințelor: în condiții de egalitate a tuturor factorilor, vom fi cu atât mai emoționați cu cât vom tinde mai mult spre ființe și obiecte, deci cu cât vom avea dorințe mai puternice. Dar lucrul acesta nu este de ajuns spre a face din emoție o funcție a dorinței. Un emotiv este acela care se tulbură pentru fleacuri[3]. Invers, mulți nonemotivi foarte reci au dorințe intense. Trebuie deci să studiem, pentru ea însăși, energia tendențială și, cum ea este întotdeauna orientată, trebuie ținut seama de direcțiile în care îl angajează pe individ.

Am fost, drept urmare, determinați să luăm în considerare patru factori tendențiali: lăcomia, interesele senzoriale, tandrețea și pasiunea intelectuală. Mai puțin importanți decât ceilalți cinci, ei au, în evocarea unui caracter, rolul jucat de umbre într-un desen. Dar există uneori efecte pe care numai jocul de umbre este capabil să-l exprime în mod convenabil. La fel stau lucrurile cu caracterele: unele dintre acestea sunt mai bine definite de tendința lor dominantă decât de tipul de reacție generală.

C. Note individuale

Numărul de factori nu are în el nimic absolut. Cei pe care i-am arătat mai sus sunt doar aceia care ne permit să descoperim, prin combinarea lor, cea mai mare parte a trăsăturilor. Dar există note, mai rar întâlnite și în general mai puțin importante, susceptibile totuși de a avea, în anumite cazuri, o anumită influență. Aceste elemente, pe care urmează să le precizeze examenul individual, vor prezenta, evident, cu atât mai mare interes cu cât individul va fi mai excepțional.

3. Aptitudinile

Caracterul dă geniului alura sa, nu puterea. Un geniu nu este numai un om dotat cu o sensibilitate excepțională sau cu o foarte vie dorință de a înțelege, ci și acela care *poate* exprima ceea ce simte sau demonstra ceea ce presupune. Caracterul este acela care face din Victor Hugo un poet epic plin de încredere în progres, din Vigny un pesimist trufaș, din Baudelaire propriul său călău. Aptitudinile sunt însă acelea care au pus în valoare caracterul lor, permițându-le să creeze o operă poetică de neprețuit.

La fel stau lucrurile în viața de toate zilele. Aici, de altfel, se ține seama mai mult de aptitudini decât de caracter. Acestea sunt mai lesne de constatat și chiar de măsurat. Ele sunt, de asemenea, legate mai direct de o noțiune care are o importanță socială foarte mare, aceea de *randament*. Societatea arată interes pentru ceea ce îi aduce beneficii. Caracterul, dimpotrivă, nu privește decât fericirea

individului. Dacă societatea se preocupă de el, este numai pentru că influențează indirect randamentul, stingherind unele aptitudini, ori favorizându-le pe altele.

Tot așa cum nu am putea studia personajul social izolându-l complet de caracter, nu am putea nici să ignorăm raporturile strânse și complexe care leagă caracterul de aptitudini. Natura inteligenței este transformată de lărgimea câmpului conștiinței sau de intensitatea factorului secundaritate. Ar trebui, de asemenea, să studiem cum și în ce măsură emotivitatea pune în acțiune resurse care, fără ea, ar rămâne latente. Pasiunea intelectuală, de partea ei, prin atenția susținută pe care o cere și o concentrează, facilitează actul intelectual, în așa măsură încât aceasta uneori pare a fi, cum credea Descartes, o simplă intenție pe care actele noastre ar trebui doar să o pregătească și să o facă posibilă.

Distanța dintre gusturi și aptitudini, între ceea ce am vrea să facem și ceea ce putem realiza este adesea însă atât de mare, încât se cuvine să păstrăm pentru aptitudini un loc aparte în tabloul de ansamblu al unei personalități, fără a fi util, totuși, de a pune între aptitudinile fizice și psihologice distanța pe care unii au tendința de a o trasa.

4. Istoria personală

Pentru a epuiza ceea ce face ca un om să fie „cutare" om, rămâne să facem un loc evenimentelor. Femeia aceasta poate fi o sentimentală, dar ea este și – uneori mai presus de toate – femeia care a văzut murind în brațele sale un soț pe care îl adora. Ea a devenit ființa acestui doliu și nu am reușit să o înțelegem fără a ține cont de lucrul acesta. Fără îndoială că ține de caracterul ei persistența tenace a acestei amintiri dureroase și neputința ei de a-l domina. Dar, totuși, acest eveniment și nu un altul a determinat trecerea în act a virtualităților sale. Fiecare dintre noi are astfel o *istorie* care ne-a făcut ceea ce suntem. Determinațiile esențiale pot fi mai mult sau mai puțin comune, dar ele rămân întotdeauna generale, chiar când se descoperă una care nu aparține decât unui singur individ.

Ele sunt fapte legate în timp și spațiu, care nu au valoare decât pentru un subiect unic: el singur era acolo, în cutare moment, angajat în cutare dificultăți.

Dacă vrem să fim exacți, trebuie spus că avem două istorii: una recunoscută, conștientă, explicită, accesibilă în amintire și putând fi mărturisită; iar alta profundă, secretă, pe care mai degrabă refuzăm să o cunoaștem decât să o fi uitat cu adevărat, dar care, fără știrea noastră, nu influențează mai puțin puternic sentimentele și actele noastre. Nici răspunsul dat unui psiholog, nici mărturisirea făcută unui prieten nu pot ridica vălul care ascunde acea istorie refulată. Pentru aceasta sunt necesare procedeele speciale de explorare ale psihanalizei sau tehnicile care derivă din ele.

Rareori este necesar, iar uneori este primejdios să aducem la lumina zilei această dramă din umbră, ale cărei trăsături principale s-au fixat în perioada primei copilării. Nu este prudent să cercetăm, fără motive serioase, să explicităm tendințele pe care propria noastră cenzură refuză să le recunoască ca aparținându-ne. Prin această refulare, personalitatea noastră își asigură un anumit echilibru. Nu trebuie să-l rupem decât dacă se dovedește clar ca fiind vătămător pentru individ sau pentru grup. Această intervenție, similară cu aceea a unui chirurg, trebuie rezervată unui specialist experimentat, deoarece ridică întotdeauna mari probleme și comportă certe riscuri. Cea mai dificilă nu este descoperirea originii complexelor, ci asigurarea pentru subiect, după operație, a unei vieți mai calme, mai fericite, mai fecunde. Or, nu agităm fără pericol nămolul depus pe fundul unui suflet.

În multe cazuri, de altfel, simpla analiză psihologică permite cosilierea utilă a subiectului și acordarea sprijinului de care are nevoie. Aceeași analiză va putea recunoaște gravitatea unui caz, recomandând recurgerea la psihanalist atunci când lucrul acesta va părea cu adevărat necesar.

*
* *

Aceste diverse straturi, pe care le distingem doar pentru a înțelege mai bine cum se unesc ca să formeze o personalitate,

alcătuiesc *natura* omului. Ele nu ne dau, totuși, *esența* acestuia. În spatele acestei naturi stă libertatea angajată aici și care se combină cu natura, după un model care este departe de a fi simplu.

Opinia cea mai răspândită este că există *o* natură umană, identică la toți oamenii în ceea ce privește trăsăturile sale principale, natură în spatele căreia libertățile individuale s-ar mișca după placul lor, manipulând sentimentele și ideile așa cum un saltimbanc pune să danseze marionetele sale. Fiecare act devine atunci o alegere și capătă o valoare morală, iar diversitatea conduitelor este considerată a revela diversitatea perfecțiunilor.

Caracterologia – și, pe un plan mai general, analiza concretă a personalității – ne reliefează multiplicitatea influențelor și diversitatea ordonată a naturii omului, învățându-ne să căutăm în aceste firi singulare cauzele comportamentului celorlalți și al nostru. Dar caracterologia nu ne invită să ne confundăm cu natura noastră – ceea ce nu este niciodată rezultatul cunoașterii, ci numai al ignoranței sau abandonului. Caracterologia, ca și analiza concretă a personalității, ne angajează să ne căutăm libertatea altundeva decât în lumea forțelor. Ele nu decid nimic în privința acestei probleme, a cărei examinare nu avem a o aprofunda aici, ci ne deturnează de la câteva soluții facile și lenevoase.

NOTE

[1] Bibliografia o vom găsi la Le Senne, I, pp. 53–54.

[2] În ancheta asupra eredității psihologice, Heymans adresează în anul 1905 chestionare unui număr de 3 000 de medici din Olanda. El reunește astfel descrierea a 2 523 de cazuri individuale, aparținând la 458 de familii.

[3] Maurice de Guérin scrie: „Ceea ce mă face să disper în aceste momente este intensitatea suferințelor mele din cauza unor flecuștețe" (VIII, p. 124).

Capitolul III

CEI TREI FACTORI FUNDAMENTALI

Nu ne propunem să studiem aici în detaliu cei trei factori de bază ai caracterului. Lucrul acesta a fost făcut de către René Le Senne. Vom putea de altfel sesiza cu ușurință sensul fiecăruia dintre ei studiind exemplele pe care le dăm în capitolul VIII. Ne vom limita aici la câteva explicații de ordin general.

1. Emotivitatea

A fi emoționat este a fi tulburat. Orice om este emoționat în anumite împrejurări, dar fiecare este în felul său. Emoțiile diferă mai întâi prin obiectele care le provoacă: cutare ascultă cu indiferență o simfonie care îl răscolește pe vecinul său; altul acceptă cu calm să se expună unor pericole reale, dar își pierde cumpătul dacă, într-un salon, trebuie să-i spună unei doamne câteva cuvinte amabile. Disparitatea intereselor este aceea care intră în joc aici și îl trimitem pe cititor la caraterologia tendințelor, schițată în capitolul VI. Dar, diverse prin obiectul lor, emoțiile diferă și prin intensitatea, ca și prin ușurința, mai mare sau mai mică, cu are se declanșează. Numim emotiv pe acela care este tulburat atunci când majoritatea oamenilor nu sunt câtuși de puțin sau care, în circumstanțe date, este mai puternic emoționat decât media oamenilor. Nonemotivul, dimpotrivă, este acela care este greu de emoționat și ale cărui emoții

nu sunt prea violente. Cel mai bun mod de a aprecia emotivitatea este de a plasa subiectul, în fapt sau pe plan imaginar, în circumstanțe obișnuite, în care interesele sale dominante nu sunt puternic angajate. Este absolut evident că toți oamenii sunt emoționați în unele circumstanțe excepționale și când văd că le este amenințat ceva la care țin cel mai mult. Dar emotivul vibrează pentru te miri ce și se tulbură din cauze pentru care el cel dintâi recunoaște că nu face să tremuri.

Este posibil, dacă nu să măsori emotivitatea, cel puțin să îi „reperezi" intensitatea, comparând un individ cu mulți alții, ceea ce permite stabilirea unei medii. Ar fi însă fals să se creadă că emotivitatea este o noțiune cu totul exterioară și în definitiv convențională, creată doar prin comparație socială. Nu ești înalt sau scund decât în raport cu un altul, dar ești emotiv sau impasibil – iar asta se simte – făcând abstracție de orice comparație, întrucâtva ca și cum ai avea un stomac păcătos sau o piatră în pantof. Lucrul acesta este atât de adevărat încât emotivul își simte emoția chiar și atunci când crede că ceilalți sunt ca și el și că sensibilitatea sa este perfect normală. Uneori el își dă seama că emoția sa este prea puternică, dar că este așa pentru că el suferă și nu pentru că s-ar îndepărta prin aceasta de normal. Stendhal scrie: *„Mă socot extrem de sensibil. Aceasta este trăsătura care mă marchează. Această sensibilitate este atât de înclinată la excese încât, povestite, ele ar fi de neînțeles pentru oricine, în afară de Felix, ba chiar și lui trebuie să-i explic îndelung cum stau lucrurile"* (*Jurnal*, în IX, p. 249).

Deosebirile în planul emotivității fac deja să apară între oameni incomprehensiunea și scandalul. Emotivul, care își blestemă sensibilitatea atunci când suferă, vede totuși în ea, dacă nu un bine, atunci cel puțin o valoare de preț. Nonemotivul i se pare când un ipocrit care își ascunde sentimentele, când o ființă anormală, care nu este cu adevărat omenească. El îi disprețuiește pe cei care își ignoră susceptibilitățile și, în primul rând, îi vine foarte greu să-i înțeleagă. Rațiunea, care le stă atât de bine nonemotivilor, nu este pentru dânsul decât o facultate de mâna a doua. Fără îndoială, „inima", ale cărei „rațiuni" speciale le celebrează Pascal, este mai mult decât simplul sentiment psihologic. Ea păstrează totuși multe

caracteristici ale simplei afectivități și la aceasta se gândește fără echivoc Vauvenargues, atunci când spune: „*Rațiunea nu cunoaște interesele inimii*" (X, maxima 124), sau când scrie celebra propoziție: „*Marile idei vin de la inimă*" (X, maxima 126).

Romanticii din toate timpurile au aruncat rațiunii invectivele cele mai vehemente. Ei nu o disprețuiesc întotdeauna și nici nu o condamnă în mod absolut, dar nu văd în ea decât o formă imperfectă și derivată, care pierde orice semnificație și orice valoare atunci când este detașată de sentimentul care îi stă la bază. Această atitudine are origini multiple. Dar dacă romanticul este întotdeauna, mai mult sau mai puțin, după fericita formulă a lui Albert Béguin, acela care se distinge prin „*încrederea acordată haosului*" (XI, p. 14), el este și acela care își asumă riscuri, refuzând garanțiile legii acceptate: „*Sfidând orice moderație, el revendică pentru sine eroismul și sfințenia, cu riscul de a nu merge decât la pierzanie*" (Ibidem).

De asemenea, acela care nu știe ce este elanul și entuziasmul i se pare infidel vocației omului: îi lipsește esențialul. „*Pasiunile* – spune tot Vauvenargues – *i-au învățat pe oameni rațiunea*" (X, maxima 154).

La rândul său, nonemotivul îi privește întotdeauna cu uimire și reprobare pe cei pe care îi biruie pasiunea sau pe care îi răscolește sentimentul. Ei i se par un pic smintiți. În cel mai bun caz, ei sunt niște bolnavi pe care trebuie să-i tratezi, sau oameni beți: „*Entuziasmul* – scrie Voltaire – *este întocmai ca vinul*" (XII, t. VII, p. 507).

Prin urmare, fiecare concepe după sine tipul normal de om, reconstruindu-i pe ceilalți după imaginea sa și scoțând în afara umanității adevărate pe toți cei care nu corespund modelului personal.

2. Activitatea

Ceea ce semnifică această noțiune în caracterologie nu este *comportamentul* celui care acționează mult, ci *dispoziția* celui care acționează cu ușurință. Activul acționează de la sine, impulsia pare

a veni de la el, iar afacerile par a fi doar ocazii de acțiune. „*Inactivul, dimpotrivă, acționează contra voinței sale, în silă, anevoie, adesea bombănind sau plângându-se*" (Le Senne, I, p. 27).

Dar, chiar dacă este foarte emotiv, adică foarte sensibil, și inactivul va putea „face" o mulțime de lucruri, surprinzându-i, adesea pe cei care nu-l cunosc îndeaproape, ba chiar înșelându-i; el va „părea" activ, pe când nu este decât îmbiat sau determinat de impulsuri. Dacă impulsia sau atracția exterioară încetează, lăsat în voia lui, el va fi pradă unei indecizii nesfârșite. Dacă apare un obstacol neprevăzut, acțiunea începută îi va părea imposibilă. Pretutindeni el are experiența opoziției, deoarece nu face nimic fără eforturi. În consecință, nu este de mirare că sentimentalul Maine de Biran, erijând în fapt primar ceea ce nu este decât un dat al caracterului său, a pus efortul la baza întregului său sistem filosofic.

Așadar, să nu judecăm pripit și să nu numim „activ" acel băiat care pregătește, cu febrilitate, reprezentarea unei piese căreia el însuși i-a supravegheat repetițiile, i-a pictat decorurile, i-a rostuit costumele, i-a desenat programele. Priviți-l după eveniment, când flacăra s-a stins, cum își târăște plictisul prin casă, incapabil să se decidă să scrie o scrisoare de două pagini, care se cere totuși urgent expediată. Inactivul nu izbutește să facă un lucru care îl agasează sau care pur și simplu îi este indiferent.

Dimpotrivă, poți fi activ și să nu ai decât o activitate *manifestă* extrem de mediocră. Un activ poate dormi liniștit, pe când în proximitatea lui un inactiv, mai sensibil și mai conștiincios, se agită și se consumă. Nu activitatea este aceea care îl împiedică să doarmă, ci emotivitatea. Dacă însă trebuie să vegheze pentru a realiza ceea ce a hotărât, activul o va face cu mult mai puțină osteneală decât ceilalți.

Există, fără îndoială, condiții organice care determină activitatea, ca și emotivitatea. Nu ne punem aici problema de a le cerceta natura. Să observăm totuși, întrucât lucrul acesta ține de experiență, că una dintre trăsăturile activului este ușurința cu care el își reface forțele după o muncă epuizantă. Două zile de vacanță, câteva ore de somn neîntrerupt îi sunt de ajuns ca să-i redea puterea normală. Totul se petrece ca și cum acțiunea ar consuma la el o cantitate mică

de energie, generând numai puține din acele deșeuri pe care conștiința le exprimă prin sentimentul de oboseală și descurajare.

Priviți-l, însă, pe inactiv după o acțiune intensă, săvârșită sub biciul emoției. El este dărâmat și îi trebuie multă vreme ca să „recupereze". Emotivitatea pare să-i fi mobilizat toate resursele de energie, dar acestea sunt greu de refăcut. Omul obișnuit se epuizează voind să trăiască în ritmul marilor activi. Emotivul inactiv poate să li se asemene o scurtă perioadă de timp, dar marea flacără pe care el o aruncă nu este decât un foc de paie. Alfred de Vigny compune *Chatterton „în tăcerea unei munci de șaptesprezece nopți"*, pe care *„zgomotele fiecărei zile abia dacă o întrerupea"* (XIII, p. 811). Dar el recade apoi în viața sa obișnuită, plină de elanuri neputincioase, de descurajări, de amărăciuni și de zadarnice reverii. Dimpotrivă, timp de ani și ani, Victor Hugo se va așeza cu regularitate la masa sa de lucru, reluându-și neobosit manuscrisele, cum face un funcționar cu lucrările sale din ajun. El este capabil să ducă simultan mai multe existențe, din care una singură ar fi de ajuns ca să-l epuizeze pe un om obișnuit: este în același timp poet, autor dramatic, regizor, om politic, polemist... Îndeplinește el această muncă cu prețul unei discipline riguroase și suprimând din existența sa ceea ce stânjenește viața celorlalți oameni? Nicidecum: viața sa sentimentală prezintă aceeași intensitate și aceeași exuberanță ca și viața sa profesională: are o soție, copii pe care îi iubește, o amantă pe care o vede zilnic și cu care întreține o corespondență abundentă, precum și numeroase aventuri pasagere...

Să ne gândim și la rezistența extraordinară a lui Napoleon I, care susține o activitate debordantă ani de-a rândul, niciodată suspendată, și care sărea de la o muncă la alta...

3. Secundaritatea

Acest al treilea factor nu vorbește imediat imaginației și cere câteva comentarii.

Psihologul german Otto Gross a atras atenția, în 1902, asupra noțiunii de *rezonanță* (XIV). Toate impresiile pe care le trăim, sau,

pe un plan mai general, toate reprezentările exercită asupra noastră, în timp ce ne sunt efectiv prezentate, o acțiune imediată pe care o putem numi „funcție primară". Dar, după ce au dispărut din câmpul conștiinței clare, ele continuă să „răsune" în noi înșine și să influențeze modul nostru de a gândi și acționa. Tocmai această acțiune prelungită este „funcția secundară" a acestor reprezentări. Prin extensie, îi vom numi „primari" pe indivizii la care impresiile acționează mai ales prin funcția lor primară, și „secundari" pe aceia la care impresiile au un puternic răsunet și exercită, prin urmare, o „funcție secundară" importantă.

Teoriile fiziologice pe care le susținea Gross pentru a explica mecanismul rezonanței pot fi neexacte. Examinarea lor nu ne interesează aici. Dar tipurile umane pe care le numim „primare" și „secundare" sunt cât se poate de reale, iar aceste două noțiuni acoperă o întreagă serie de trăsături importante și bine legate.

Din definiția secundarității rezultă imediat că viața unui primar se găsește sub dependența directă a evenimentelor prezente. Aceasta nu înseamnă că el este lipsit de memorie. Aptitudinea de a fixa mai mult sau mai puțin ușor impresiile și de a le restitui mai mult sau mai puțin fidel este altceva decât dispoziția de caracter de care ne ocupăm aici. La tipul primar, însă, tocmai excitarea prezentă solicită memoria și îi cere informațiile utile, acelea care vor putea cel mai bine să ducă la o acțiune adaptată. La secundar, trecutul nu servește doar pentru sprijinirea prezentului. El îl predetermină, îl orientează, îl schițează dinainte; el îi refuză anumite aspecte și îl prelungește în viitor. Primarul se supune la ceea ce se întâmplă, secundarul la cele ce s-au întâmplat. Activitatea tipului primar are întotdeauna ceva discontinuu, pe când aceea a tipului secundar este coerentă. Personalitatea celui dintâi este schimbătoare, multiplă, aceea a tipului secundar este profund integrată. Unul trăiește pentru fantezie, celălalt penstru sistem.

Există, pe de altă parte, un raport strâns între prezent și lumea exterioară. A fi atent la ceea ce este „dat" înseamnă a fi orientat către lumea din afară. Trecutul este, dimpotrivă, în întregime interior. În consecință, tipul primar va fi capabil de adaptări rapide; el va avea reacții vii, însă superficiale. Secundarul se angajează

profund în tot ce face. El este mai puternic, dar și mai greoi și mai lent. El înlocuiește spontaneitatea prin reflecție. Este omul care se apleacă asupra sa. Se adaptează anevoie la lucrurile noi și nu are încredere în ele, dar parează surprizele prin prevederea sa.

Capitolul IV

CELE OPT TIPURI ȘI ATITUDINEA LOR ÎN FAȚA CONFLICTELOR

Cu factorii caracteriali lucrurile se petrec ca și cu corpurile simple ale chimiei. Dacă este interesant să-i examinăm în ei înșiși, este îndeosebi prin combinațiile cărora le dau naștere. La drept vorbind, nu-i cunoaștem cu adevărat decât prin aceste combinații și prin relațiile care se manifestă aici.

Am și subliniat faptul că emotivitatea, activitatea sau importanța funcției secundare (să-i spunem, mai scurt, secundaritatea) nu sunt prezente sau absente în bloc. Este totuși vrednic de interes, la un prim grad de aproximare, să construim tipuri foarte pronunțate, luând în considerare la fiecare factor mai degrabă formele extreme decât pe cele intermediare. Opunându-i astfel pe nonemotivi emotivilor, pe inactivi activilor și pe primari secundarilor și combinând împreună aceste diferite dispoziții, obținem opt tipuri, conform tabloului I. Spre a facilita reprezentarea lor concretă, am însoțit numele fiecărui tip cu câteva exemple luate din Istorie, asupra cărora este lesne de avut informații biografice.

În aceste tablou, E înseamnă emotiv, nE nonemotiv, A activ, nA nonactiv, P primar, S secundar. Numele care urmează formulelor sunt acelea adoptate de Heymans, dornic să integreze ceea ce este valabil în doctrina tradițională cu privire la temperamente. Ele au fost ratificate de René Le Senne, iar noi le reproducem la rândul nostru, convinși că nu există nici un motiv serios de a modifica un vocabular caracterologic consacrat de uz. Cu toate acestea,

TABLOUL I
Tipurile

			Formule	Denumiri	Exemple
Emotivi	Activi	Sec.	E-A-S	Pasionați	Napoleon, Pascal, Racine, Corneille, Flaubert, Michelangelo, Pasteur
		Prim.	E-A-P	Colerici	V. Hugo, Mirabeau, G. Sand, Gambetta, Péguy
	Nonactivi	Sec.	E-nA-S	Sentimentali	Vigny, Amiel, Biran, Rousseau, Kierkegaard, Robespierre
		Prim.	E-nA-P	Nervoși	Baudelaire, Musset, Poe, Verlaine, Heine, Chopin, Stendhal
Nonemotivi	Activi	Sec.	nE-A-S	Flegmatici	Kant, Washington, Joffre, Franklin, Turgot, Bergson
		Prim.	nE-A-P	Sanguini	Montesquieu, Talleyrand, Mazarin, Anatole France
	Nonactivi	Sec.	nE-nA-S	Apatici	Ludovic al XVI-lea
		Prim.	nE-nA-P	Amorfi	La Fontaine

uncle dintre ele vor putea stârni confuzie, ca acela de „sanguin", care sugerează un anumit temperament, frecvent absent la tipurile nE-A-P și care se găsește adesea, dimpotrivă, la E-A-P. Alte tipuri, amorful de exemplu, au o conotație peiorativă jenantă. De fapt, multe persoane despre care se spune că sunt foarte acomodante și că au un „bun caracter", sunt amorfi... Altele, în fine, cum este

TABLOUL II

Combinațiile binare ale factorilor

	Activi	Nonactivi	Secundari	Primari
E	Intensă activitate exterioară. Acțiune febrilă. Putere de muncă. Sociabilitate	Emotivitate „degradantă" Teamă de acțiune. Sentimentul lucrurilor strivitoare. Absența naturaleței Sublimarea dorințelor. Trăiește „plictisul" și teama	Rezervă Exigență Organizarea ierarhică a vieții afect. Rumegarea îndelungă a impresiilor Atașament față de trecut	Imaginație Spontaneitate Dezordine Revoltă Inconstanță Ciclotimie Mobilitate a sentimentelor Trebuința de emoții
nE	Activitate calmă. Obiectivitate Perseverență Curaj Neîncredere față de emotivi	Activitate aproape nulă Indiferență Lipsă de inițiativă	Regularitate Fidelitate Impasibilitate Simț al dreptății Respect al principiilor Economie Egalitate de dispoziție	Ușurință în adaptare Acomodant Puțin sensibil la pericol
A			Talente organizatorice Simț social Muncă regulată Perseverență	Dezinvoltură Siguranță Disponibilitate Prezență de spirit. Decizii rapide. Veselie
nA			Melancolie Închidere în sine. Rezistență pasivă Lipsă de ușurință. Indecizie Gust pentru singurătate Sedentaritate	Nu știe să reziste Supus clipei Neglijență Risipă

termenul „nervos", se folosește în limbajul curent cu semnificații foarte variabile. Trebuie deci ținut seama de faptul că luăm aici acești termeni cu un sens foarte special și perfect definit: fiecare dintre ei corespunde exact unei formule și nu este decât un mod mai simplu și mai puțin pedant de a traduce formula.

Spre a ne iniția în caracterologie în mod concret, unul dintre cele mai bune exerciții constă în studierea în detaliu a vieții și faptelor (opera literară publicată sau opera artistică nefiind decât fapte printre altele) unui personaj istoric, căutând să înțelegem jocul combinat al factorilor în principalele împrejurări ale existenței.

Vom putea fi ajutați în această direcție de studierea tabloului II, care pune în evidență unele dintre principalele dispoziții generate de combinarea factorilor doi câte doi. Evident, tabloul nu ne dă decât indicații schematice. A te iniția în caracterologie înseamnă a învăța să mânuiești o metodă de analiză și de sinteză și nu de a primi toate faptele de clasificare care s-ar putea utiliza mecanic, rânduind aici oamenii cum ai pune în sertare bile de culori diferite. Realitatea umană este mai puțin simplă...

Combinând cei trei factori, obținem schema dispozițiilor principale care corespund celor opt tipuri din tabloul I. Ele sunt tocmai acelea pe care le găsim la indivizi, atunci când îi studiem direct. Le prezentăm în tabloul III.

TABLOUL III

Principalele trăsături ale celor opt tipuri

Pasionații (E-A-S). Pasionați care se realizează. Tensiune extremă a întregii personalități. Activitate concentrată asupra unui scop unic. Dominatori, în mod firesc apți pentru a comanda. Știu să-și domine – și să utilizeze – violența lor. Serviabili, onorabili, iubitori de societate, adesea buni vorbitori. Iau în serios familia, patria și religia. Au un simț profund al măreției și știu să-și reducă trebuințele organice; merg uneori până la ascetism. Valoarea dominantă: opera de realizat.

Colericii (E-A-P). Generoși, cordiali, plini de vitalitate și de exuberanță. Optimiști, în general plini de bună dispoziție, adesea

sunt lipsiți de simțul măsurii. Activitatea lor este intensă și febrilă, dar și multiplă. Se arată interesați de policită, iubesc poporul, cred în progres și sunt cu dragă inimă revoluționari. Adesea dotați cu aptitudini oratorice și impetuoși, mobilizează mase de oameni. Valoarea dominantă: acțiunea.

Sentimentalii (E-nA-S). Ambițioși care rămân la stadiul aspirației. Meditativi, introvertiți, schizotimi. Adesea melancolici și nemulțumiți de ei înșiși. Timizi, vulnerabili, scrupuloși, ei își alimentează viața interioară prin distilarea trecutului. Nu prea știu să intre în relații cu ceilalți și cad ușor în mizantropie. Stângaci, ei se resemnează dinainte în fața a ceea ce puteau totuși evita. Individualiști, au un viu sentiment al naturii. Valoarea dominantă: intimitatea.

Nervoșii (E-nA-P). De o dispoziție variabilă, vor să uimească și să atragă asupra lor atenția celorlalți. Indiferenți la obiectivitate, au nevoia de a înfrumuseța realitatea, mergând de la minciună la ficțiunea poetică. Au un gust pronunțat pentru bizar, oribil, macabru și, în general, pentru „negativ". Muncesc neregulat și numai după plac. Au nevoie de excitanți spre a se smulge inactivității și plictiselii. Inconstanți în viața sentimentală, sunt rapid seduși, rapid consolați. Valoarea dominantă: divertismentul.

Flegmaticii (nE-A-S). Oameni ai obișnuințelor, cu respectul principiilor, punctuali, obiectivi, demni de încredere, ponderați. De o dispoziție echilibrată, în general impasibili, sunt de asemenea răbdători, tenaci, lipsiți de orice afectare. Civismul lor este profund, religia pe care o practică are un caracter mai ales moral. Au un simț al umorului adesea foarte viu. Iubesc sistemele abstracte. Valoarea dominantă: Legea.

Sanguinii (nE-A-P). Extrovertiți, știu să facă observații exacte și dau dovadă de un remarcabil spirit practic. Iubesc societatea, unde se arată politicoși, spirituali, ironici, sceptici. Știu să manipuleze oamenii și sunt diplomați abili. Liberali și toleranți în politică, au prea puțin respect pentru marile sisteme și pun mai mult preț pe experiență. Dau dovadă de inițiativă și de o mare suplețe de spirit. Oportuniști. Valoarea dominantă: succesul social.

Apaticii (nE-nA-S). Închiși în ei, secretoși, introspectivi, dar fără o viață interioară fremătătoare. Sumbri și taciturni, râd rar.

Sclavi ai obișnuințelor lor, sunt conservatori. Tenaci în dușmăniile lor, sunt greu de reconciliat. Scumpi la vorbă, le place solitudinea. Deși sunt indiferenți în ceea ce privește viața socială, sunt totuși în general onești, sinceri, onorabili. Valoarea dominantă: liniștea.

Amorfii (nE-nA-P). Disponibili, conciliant, toleranți prin indiferență, adesea fac totuși dovada unei încăpățânări pasive și cât se poate de tenace. În ansamblu, sunt dintre aceia despre care se spune că au un „bun caracter". Neglijenți, înclinați la lene, nu știu ce este punctualitatea. Indiferenți față de trecut și încă și mai mult față de viitor. Adesea au aptitudini pentru muzică (execuție) și teatru. Valoarea dominantă: plăcerea.

Ni se pare important să ne exersăm în trecerea de la factorii fundamentali la combinațiile lor binare și apoi la grupările ternare. Căpătăm astfel sentimentul exact al sintezei și învățăm să punem la locul lor, în viața concretă a unei ființe reale, schemele inteligibile; acestea nu mai sunt atunci cuvinte sau etichete, ci principii eficiente al căror dinamism îl sesizăm și de unde vedem decurgând emoții și acte. Așa după cum subliniază Le Senne: „*Stabilim realitatea empirică a unui caracter prin descrierea statistică sau biografică, dar trebuie să-l înțelegem prin construcție, așa cum înțelegem formarea unei sfere prin rotația unei semicircumferințe în jurul diametrului său*" (I, p. 147).

Viața psihologică nu mai apare atunci ca făcută din calități mai mult sau mai puțin generale, ierarhizate așa cum sunt noțiunile în arborele lui Porfir[1]: se descoperă aici un sistem de forțe care ba se adiționează, ba se opune, ba se neutralizează.

Să încercăm, de exemplu, să înțelegem viața unui pasionat. Acesta întrunește proprietățile emotivilor secundari (și îndeosebi teama față de un viitor pe care secundaritatea sa îl prefigurează, iar emotivitatea sa îl colorează) cu acelea ale emotivilor activi, nerăbdători să-și vadă realizate dorințele. Această combinație nu-i asigură posesiunea unei *calități* noi, pur și simplu date, care ar fi doar mai puțin generală decât acelea din care derivă; ea îl sortește tendințelor contradictorii. Timpul care trece îl istovește, ardoarea sa îl imobilizează, dorința îl oprimă; vrea să acționeze neîntârziat... Dar secundaritatea derulează în fața ochilor imaginației sale toate consecințele

acțiunilor pe care le-ar putea întreprinde. Iar el își temperează elanul, se condamnă la așteptare, își potolește nerăbdarea, pândind cu febrilitate momentul favorabil...

Fără a înceta să facă din pasionat un „tip", caracterologia se eliberează astfel de tot ceea ce acest termen sugerează ca fiind fix, încremenit, static. În spatele formei particulare de echilibru care este proprie tipului E-A-S zărim forțele care nu încetează să se exercite spre a-l menține, recreându-l necontenit. Deciziile meditate ale pasionatului se atașează astfel, prin tranziții imperceptibile, pe de o pare la impulsivitatea colericului (E-A-P), iar pe de altă parte la indecizia nedefinită a sentimentalului (E-nA-P).

Examinată din acest unghi, viața psihologică dă caracterelor un cu totul alt aspect: ea este un *conflict* la care subiectul aduce soluția sa particulară și provizorie, pe care evenimentele o vor problematiza mai mult sau mai puțin rapid. Caracterul se prezintă în acest caz drept o manieră particulară de a aborda conflictele, de a le rezolva și, în primul rând, de a le pune, de a le da un sens.

Folosim termenul „conflict" în lipsa unuia mai general, dar termenul nu este absolut adecvat. El exprimă deja o luare de poziție personală: a simți viața ca pe o suită de lupte, este a-i da sensul particular pe care i-l conferă caracterul nostru. Dar termenii prin care am vrea să-l înlocuim pe acela de „conflict", departe de a fi expresii neutre și perfect obiective, ar exprima pur și simplu dispoziții diferite. Să păstrăm deci – cu rezervele arătate – noțiunea de „conflict" și să încercăm să o facem să exprime doar faptul că viața nu este pentru nimeni o evoluție lipsită de incidente, în care toate aspirațiile noastre ar fi armonios satisfăcute. Există lupte, eforturi, incertitudini, angoase, dificultăți. Aceste denivelări, fără a întrerupe continuitatea curentului conștiinței, îl scandează totuși într-un ritm care variază de la persoană la persoană și care merită să fie cunoscut.

Însuși faptul că viața durează dovedește totuși că a fost realizat un anumit echilibru și că nici un eșec nu este absolut. Dar nici echilibrul nu este definitiv stabil și confluează în mod necesar în noi conflicte. Modul în care se combină eforturile orientate spre exterior și compesanțiile interioare determină un stil de viață care se află tocmai sub dependența caracterului.

1. Amortizarea conflictului la nonemotivii inactivi

Contradicția care stă la baza oricărui conflict este trăită de conștiință ca emoție. Conflictul va fi deci atenuat și ca amortizat la nonemotivi, pe când, dimpotrivă, intensitatea sa se va exacerba la emotivi.

Nonemotivii inactivi nu au câtuși de puțin reacții personale. Ei dau curs obișnuințelor lor sau ascultă de împrejurări. Este normal ca ei să fie cel mai puțin afectați. *Apaticii* se vor comporta față de forțele care se exercită asupra lor ca o roată volantă extrem de grea, căreia anevoie îi poți modifica cursa. Ponderea lor – adică rezistența opusă de obișnuințe – constituie independența lor și le asigură o autonomie relativă în raport cu mediul. Modul lor de a se adapta este a ignora, a lăsa lucrurile să meargă de la sine, a o „face pe mortul". Forța lor este forța inerției.

Amorful se abandonează și el, dar primaritatea îl face mobil și el cedează tuturor impulsiilor. „*Sunt sprinten și vânez din zbor orice subiect*", a spus despre el însuși amorful La Fontaine (XV, t. II, p. 643). Nimic nu-l afectează profund; o decepție amoroasă este imediat ștearsă de o aventură nouă, chiar dacă de o calitate mediocră:

Să nu fim atât de dificili
Cei mai conciliant sunt cei mai abili.

(Le Héron, XV, t. I, p. 162)

El ne-a lăsat în *Stejarul și trestia* – fabulă pe care o prefera dintre toate –, un fel de apologie a amorfului, a cărui flexibilitate se arată a fi veritabila putere: dai impresia că cedezi, lași să treacă uraganul și te regăsești cel care erai de la bun început. Nimeni nu a fost mai independent decât La Fontaine, în pofida supunerilor sale aparente și a docilității lui mondene.

2. Sanguinul și jocul

Nonemotivii activi nu s-ar putea acomoda la această adaptare pasivă. *Sanguinul*, prin primaritatea sa, păstrează fără îndoială ceva din agilitatea amorfului și, ca și acesta, este greu de tulburat, nesimțind conflictul ca pe o greutate capabilă să-l strivească. Pe de altă parte, activitatea îi permite să domine situația: conflictul devine în acest caz un joc care dă voie activității să se manifeste. Sanguinul se va amuza învingând rezistențele care i se prezintă. Pentru sanguinii cu vii interese organice este vădită plăcerea de a practica sporturile sau dragostea – o dragoste despuiată de orice pasiune tragică și care știe să rămână superficială. Este cunoscută, în legătură cu cele de mai sus, maxima lui Chamfort: *„Dragostea, așa cum există ea în societate, nu este decât dialogul a două fantezii și contactul a două epiderme"* (XVI, p. 68).

Pentru sanguinii cu o puternică pasiune intelectuală nu există decât focurile de artificii ale spiritului. Societatea nu este decât terenul pe care are loc jocul. Trebuie să fii naiv ca să acorzi prea multă gravitate legilor și uzanțelor jocului: nu sunt decât reguli ale acestuia. Este suficient să le cunoști și să știi să le aplici în mod inteligent. Ele nu-i stingheresc decât pe neîndemânaticii care se încurcă în reguli, pe proștii care le ignoră sau pe imbecilii care le cred absolute. Ceea ce îi scandalizează sau îi entuziasmează pe emotivi devine pentru un sanguin pretext pentru reflecții ironice sau pentru cuvinte de duh. De asemenea, el va face epigrame pe tema religiei sau a moralei.

Sentimentalii percep foarte bine ceea ce este indiferență în „spirit". Despre Voltaire, Amiel spune: *„Vânătaia universală este însăși sănătatea lui"*, și tot el adaugă: *„Multă maliție și spirit. Puțină sensibilitate, nici un strop de naivitate"* (XVII, t. II, p. 309).

Sanguinul lipsit de pasiune intelectuală nu va avea acces la spirit. El se va mulțumi cu vorba de haz sau cu anecdota fără perdea. Sau se va arăta preocupat de tehnica jocului său și va strânge, pentru uzajul propriu sau al celorlalți, rețete care permit să câștigi la cărți, la vânătoare sau în politică.

3. Flegmaticul și problemele

Prin secundaritate, *flegmaticii* aduc în viață seriozitatea. Gravitatea înlocuiește în acest caz zeflemeaua, iar conflictul ia înfățișarea unei probleme pe care o tratăm cu obiectivitate și căreia trebuie să-i descoperim soluția. În anchetele lui Heymans, flegmaticii sunt cei care se situează în frunte în ceea ce privește exactitatea observației obiective. De asemenea, ei sunt rareori bulversați și numai când evenimentele sunt excepționale, îndeosebi când sunt puse în joc principiile pe care ei își întemeiază viața și acțiunea.

Flegmaticul Bergson nu se lasă cuprins de patimă în fața dramei religioase. El examinează faptele și reflectează. Pe când un interlocutor pasionat se înflăcăra într-o zi în prezența lui, arzând de dorința de a converti un suflet atât de mare, Bergson, păstrându-și calmul, lua note și întocmea fișe privind trăsăturile experienței mistice despre care i se vorbea.

Acolo unde emotivul vorbește de angoasă, mister, sfâșiere lăuntrică, flegmaticul își păstrează sângele rece și caută să desprindă elementele unei soluții. Dar el crede, pe deasupra – cum în mod spontan face orice ființă umană –, că ceilalți sunt făcuți după chipul și asemănarea sa și le laudă meritele cu o calmă reflecție. Hume va scrie deci, nu fără naivitate: *„Nimic nu este mai cert decât faptul că disperarea are asupra noastră același efect ca bucuria și că nu ne-am dat seama de imposibilitatea de a satisface o dorință decât când dorința însăși a dispărut. Când ne vedem ajunși la limitele extreme ale rațiunii umane, ne odihnim satisfăcuți"* (XVIII, Introducere).

Temă remarcabilă de meditație pentru caracterologie: ceea ce îl satisface pe Hume este tocmai ceea ce alimentează neliniștea lui Pascal. Așadar, ceea ce i se pare lui Hume „cel mai sigur" își recapătă caracterul relativ, nefiind decât în funcție de caracter. Evidențele care ni se par cele mai clare cu putință sunt adesea condiționate de firea noastră aparte. Iată ceea ce îl aduce pe om la modestie, iar pe filosof la prudență...

4. Nervosul și fuga în visuri

Cu cât emotivitatea crește, cu atât conflictul este mai puternic simțit. Cei la care impresia este cea mai puternică sunt, fără îndoială, *nervoșii*, a căror emotivitate nu este nicidecum regularizată de secundaritate, iar inactivitatea îi împiedică să-și realizeze dorințele.

Striviți de lumea exterioară, prost adaptați la viața socială, nervoșii au tendința de a fugi atunci când mediul devine prea greu de suportat. La vârsta de 9 ani, Verlaine a fost dus la pension. În momentul urcării la dormitor, el profită de minutul de confuzie creat de plecarea externilor, iese din rând, trece prin ușa larg deschisă și începe să alerge în ceață. Fără nimic pe cap, cu răsuflarea tăiată, ajunge în strada Saint-Louis, își găsește familia la masă și se aruncă plângând în brațele mamei sale... (XIX, pp. 14, 15).

Exemple similare de eschivări sau de fugi abundă în biografiile sau în fișele de observație ale nervoșilor. Dar fuga nu este întotdeauna posibilă și nu se poate repeta la nesfârșit. Nervoșii, care au o imaginație vie, o înlocuiesc printr-o fugă simbolică. Aceasta nu-i va transporta într-un alt loc, ci într-o regiune unde nimeni nu-i va putea urmări și nici prinde: țara visurilor. Această mișcare de repliere cuprinde ea însăși două momente: unul care asigură protecția necesară, altul care îi permite obținerea compensării căutate. Primul moment este confecționarea unei *măști*, al doilea este organizarea unui *refugiu*.

Masca orgoliului semeț al lui Baudelaire, masca impasibilității disprețuitoare sub care Benjamin Constant se refugia uneori, masca pseudonimelor lui Stendhal. Iar sărmanul Verlaine este el însuși mai secretos decât s-ar crede... Măști sunt și ironia în care se baricadează atâtea inimi sensibile, ca și dorința de mistificare pe care o întâlnim atât de frecvent la nervoși. *„Dați-mi o mască!"*, striga Heinrich Heine. *„Vreau să mă deghizez în derbedeu, pentru ca netrebnicii care își dau ifose sub măștile de demnitari să nu mă ia drept unul de-al lor"* (XX, t. I, p. 67).

Dar, în spatele măștii surâzătoare, cum ne-o reamintește poemul din *Florile răului* intitulat chiar *Masca*, există obrazul real:

... E doar o mască, decor ce ne înșeală,
Obrazul de lumină e o schimonoseală,
Și iată cât de groaznic crispate în neștire
Și capul ei aievea și fruntea-adevărată,
Ce sub o falsă față rămâne răsturnată.

(XXI, t. I, p. 36; trad. Ion Pillat)

Orgoliul frumuseții lovite de boală sau al superiorității intelectuale nu suprimă durerea de a trăi. Indispensabila compensație nu ar avea loc dacă nu am avea acces la refugiul pe care numai visul ni-l poate oferi. Visul i-a adus lui Heine satisfacțiile refuzate de viață. Verlaine imaginează o stare pe care o numește „absență" (cuvânt care exprimă în mod elocvent scopul fugii); aceasta îi permite să reconcilieze pe plan ideal bucuriile cărnii și puritatea unei iubiri perfecte care, în realitate, se opun cu strășnicie. Starea poetică îi permite lui Edgar Poe să găsească nu numai o realitate de subtituție, ci și una pe care el o găsește superioară: „*M-am complăcut* – scrie el –, *pe când soarele strălucea pe cerul verii, în visuri de o frumusețe feerică*" (XXII, p. 322).

Așadar, lumina visului valorează mai mult decât aceea a soarelui adevărat, iar visul are mai mare preț decât viața obișnuită. Și Poe va exclama, transportat: „*Ah! De ce viața mea nu este un vis veșnic!*" (Idem).

„Solitar în mijlocul oamenilor", cum foarte just spune Benjamin Constant, nervosul „*suferă totuși de izolarea la care este condamnat*" (XXIII, p. 81). În consecință, el caută o tovărășie ideală în lumea imaginației și va considera calitatea acesteia atât de suspusă, încât îi va fi cu putință să regăsească, datorită acestui artificiu, minimul de considerație față de sine, fără care viața este greu de suportat: „*Lumea mea și numai a mea valorează mai mult decât aceea a vieții comune*"; aceasta este tema generală a glorificării poetului, atât de adesea reluată, în care el încearcă să demonstreze că însăși măreția sa este aceea care îl lasă pradă batjocurii mulțimilor opace:

Poetul e asemeni cu prințul vastei zări
Ce-și râde de săgeată și prin furtuni aleargă;
Jos pe pământ și printre batjocuri și ocări
Aripile-i imense l-împiedică să meargă.

(Baudelaire, *L'Albatros*, XXI, t. I, p.22;
trad. Al. Philippide)

Ne-am luat exemplele de la poeți. Nu toți nervoșii posedă însă aptitudini creatoare care fac din artă un refugiu privilegiat. La cei mai puțin dotați, orgoliul cunoscătorului îl poate înlocui pe acela al creatorului: așa se întâmplă, în toate timpurile, cu diletanții și rafinații. Există, în sfârșit, afabulații mediocre pe care le întâlnim la oamenii cei mai obișnuiți și care joacă același rol compensator, ca să nu mai vorbim de compensațiile patologice de tip mitomaniac.

În fine, există excitanți cum sunt alcoolul sau stupefiantele. Acestea le permit nervoșilor fie să-și găsească surplusul de energie de care au nevoie, într-un moment de criză, pentru a trece la acțiune, fie, cel mai adesea, să găsească adăpostul unui „paradis artificial". Cum în general au remarcat-o ei înșiși și cum a spus-o foarte bine Edgar Poe, nervoșii nu beau pentru a gusta voluptatea de a bea, ci pentru a ajunge la beție.

5. Sentimentalul salvat de analiză

Sentimentalul seamănă cu nervoșii prin gruparea E-nA, dar trecerea de la primaritate la secundaritate înlocuiește grația cu profunzimea și jocul caleidoscopic al imaginilor prin reflecția asupra ideilor. Nervosul dorește emoții puternice și schimbătoare. Lui îi este sete de acel „nou" pe care îl cer cu obstinație *Les fleurs du mal*. Sentimentalul are și el nevoie de emoții, dar le vrea profunde și durabile. Secundaritatea, care îl face să prevadă consecințele îndepărtate ale acțiunilor prezente, îl face totodată prudent; el se neliniștește în privința viitorului și vrea să-și asigure securitatea. Dacă izbucnește conflictul, eșecul său este mai frecvent decât al nervosului care, prins de impresia de moment, găsește uneori puterea de a se lansa în acțiune. Sentimentalul ezită atât de mult, încât lasă

să-i scape ocazia și ceva în fundul sufletului său se bucură, deoarece acțiunea, cu toate riscurile pe care ea le presupune, îl înspăimântă. Amiel mărturisește: „*Îmi place să fiu scutit, din întâmplare sau prin imposibil. Prea târziul este complicele apatiei mele și nu mă tem decât în aparență de a vedea plecând fără mine vaporul, trenul, ocazia și fericirea cea mare*" (XVII, t. I, pp. 301–302).

Dezamăgit de lume, sentimentalul nu fuge într-un univers al fanteziei; el se închide în sine, într-o singurătate pe care se străduiește să o mențină, cu toate că este dureroasă pentru el. Viața interioară, care este a lui și numai a lui, îi permite să iasă biruitor în felul său din conflictul care îl face să sufere. Instrumentul de eliberare pe care ea i-l oferă este metoda reflecției și analiza psihologică. Acesta este pentru el de preț în mai multe moduri.

1. El îi va cere mai întâi să pună în evidență condițiile eșecului său și să-i furnizeze elementele unei metode datorită căreia va deveni capabil să facă prin artificiu ceea ce alții realizează în mod natural. Este ceea ce în general se numește „schimbare de caracter", ceea ce, în realitate, nu este decât o utilizare inteligentă a caracterului pe care îl ai pentru a modifica un comportament deplorabil. Sentimentalul, a cărui observație de sine este permanentă, este, dintre toți oamenii, acela care își cunoaște cel mai bine slăbiciunile. El are cunoștință, ca Amiel sau Alain Fournier, de „*neputința sa de realizare*", dar speră să poată, datorată secundarității, să scoată din slaba sa activitate cel mai bun randament posibil. Sentimentalul este acela care cumpără foarte bucuros cărți care pretind a ne învăța cum să „devenim energici" și care ne recomandă mijloacele de „a ne vindeca de timiditate în 15 lecții". El este mai ales acela care se străduiește cu toată seriozitatea să aplice sfaturile care i se dau și să facă exercițiile care i se recomandă. De altfel, dacă nu reușește întotdeauna să devină insensibil, cel puțin va reuși să pară că este. Adesea este greu să-i deosebești de flegmatici pe unii sentimentali foarte secundarizați. Dar câte furtuni nu va putea descoperi, sub suprafața acestor ape stătătoare, psihologul care se pricepe să treacă dincolo de aparențe!

2. Analiza reflexivă are și o valoare subiectivă: ea ajută la suportarea suferinței, disociind-o în elemente inofensive: „*Durerea*"

– subliniază Alfred de Vigny în *Jurnalul* său, în ziua de 27 decembrie 1837 – *nu este una singură, ea se compune dintr-un mare număr de idei care ne asaltează și care ne sunt aduse de sentiment sau de memorie. Trebuie să le separi, să mergi de-a dreptul la fiecare dintre ele, să te lupți cu ele corp la corp, să nu le slăbești până nu-ți devin cu totul familiare, să le sufoci pe fiecare sau cel puțin să le amorțești și să le faci inofensive ca pe niște șerpi ai casei*" (citat în XXIV, t. II, p. 23).

3. În afară de aceasta, analiza subiectivă aduce sentimentalului o satisfacție pozitivă extrem de vie. El este incapabil să trăiască plăcerea absolut spontan. Nu este fericit decât în reflecție, în intimitate, în taină. Departe de privirile batjocoritoare ale superficialilor, el își dezvoltă la nesfârșit analizele sale, spre bucuria profundă a spiritului său. Le încredințează discreției jurnalelor sale intime pe care, fără îndoială, le scrie pentru sine, cu toată libertatea, dar despre care visează, mai mult sau mai puțin inconștient, că într-o zi vor putea să cadă sub ochii unui cititor desăvârșit, a acelui frate ideal care, doar el, ar fi capabil să înțeleagă...

4. Iată o funcție esențială a reflecției: oferă un mijloc de compensare a eșecului, justificând inacțiunea prin puritatea idealului sau prin rigoarea exigenței: „*Există o corespondență* – scrie Kierkegaard – *între semnificația vieții mele și durerea mea*" (XXV, p. 22).

Această durere, în loc de a exprima o slăbiciune, este deci semnul unei veritabile măreții. Iar Amiel explică: „*Numai infinitul mă ispitește. Mai jos de acesta, nu am decât indulgență, indiferență și milă. Dată fiind groaza mea de acțiune, zelul meu constă în a sesiza mereu motivele de a mă abține, de a renunța, de a abandona... Nu consimt să mă consacru decât idealului, care nu lasă în inimă nici regret, nici neliniște, nici îngrijorare, nici dorință, deoarece el potolește toate aspirațiile. Or, nimeni și nimic nu poate fi idealul; astfel, instinctul meu a găsit și găsește mijlocul de a se sustrage, de a se dezgusta, de a se debarasa de orice mobil imperios, de orice ascendent învingător, de orice excitare irezistibilă*" (XVII, t. I, p. 136).

Chiar când atinge acest grad, luciditatea sentimentalului rămâne un gaj al superiorității sale reale. Activii pe care el îi vede

reușind în viață și pe care, uneori, îi invidiază, săvârșesc o operă reală, ei „își ating ținta"; dar cu ce preț? El remarcă toate compromisurile la care ei trebuie să consimtă, toate imperfecțiunile pe care le acceptă. Căci acțiunea simplifică în mod obligatoriu; ea neglijează nuanțele, schematizează, sărăcește, banalizează... Pentru un emotiv inactiv este o consolare să-și spună că „cele mai frumoase poeme sunt acelea care niciodată nu au fost scrise". Într-adevăr, emoția originală nu riscă în acest caz de a fi trădată de inevitabila slăbiciune a expresiei. Față de activi, *sentimentalul are atitudinea pe care* Pascal – acest pasionat fremătător și chinuit – o atribuie omului în fața lumii: universul îl amenință pe om din toate părțile și adesea îl strivește, dar despre *„avantajul pe care universul îl are asupra lui, universul nu știe nimic"*. La fel, sentimentalul îi judecă pe activi – și o face fără complezență; ba mai mult, îi depășește, înțelegându-i.

Respectul exterior pe care îl afișează adesea sentimentalul pentru cei care au mai multă putere eficientă decât el nu trebuie să ne înșele. Chiar și atunci când acest respect se asociază cu o afecțiune sinceră, el nu ascunde prin aceasta deloc cea mai severă dintre critici. Cutare magistru, umflat în pene de siguranța lui, care predică pontifical în fața unui student plin de respect, ar fi mai puțin mulțumit de sine dacă ar putea ști cu ce luciditate nemiloasă auditorul său măsoară distanța care separă ceea ce ar fi trebuit să facă de ceea ce a făcut în realitate.

Melancolia, deja prețioasă pentru că satisface fără riscuri exterioare trebuința de emoții pe care orice emotiv o poartă în inima sa, dobândește o valoare nouă, ca semn al unei purități intransigente. Iar adesea este greu de distins în renunțare partea care revine curajului de aceea care își are originea în slăbiciune.

6. Exuberanța colericului

Colericul, fiind emotiv, trăiește puternic conflictele. Departe însă de a-l doborî, ele îi dau prilejul de a-și simți forța și de a-și manifesta puterea. Nici o secundaritate paralizantă nu intervine să-l tempereze prin viziunea posibilelor consecințe. El este deci optimist

și iubește pătimaș viața. George Sand îi scrie, în 1831, amicului ei Duvernet: „*Cât de plăcut este să trăiești! Cât este de bine! În pofida necazurilor, a soților, grijilor, datoriilor, părinților, cancanurilor, în pofida sfâșietoarelor dureri și a plicticoaselor tracasări! A trăi este îmbătător! A iubi și a fi iubit! Este fericirea! Este paradisul!*" (XXVI, t. I, p. 335).

Conflictele iau adesea forma unei alternative: trebuie să decizi între una sau alta. Din fața acestei opțiuni, sentimentalul se sustrage prin indecizie, nervosul prin fugă. Colericul face față situației, dar adesea nu alege. Caută (îndeosebi când lăcomia sa este mare) să păstreze ambele părți. Se simte destul de puternic spre a reuși să o facă. Se îngrijește prea puțin de a avea o viață coerentă, fiindu-i suficient să aibă o viață exuberantă. Rareori își va pune problema de a decide între lumea lui Dumnezeu, între muncă sau plăcere. El îl vede pe Dumnezeu *în* lume, va avea o credință arzătoare *și* o acțiune mondenă susținută, se va arunca nebunește în muncă *și* în plăcere. De altfel, munca pentru el va fi o plăcere, deoarece își va exprima aici forța, iar scopul acțiunii îl interesează mai puțin decât acțiunea însăși.

Viața sa sentimentală are caracteristici similare. Infidelitatea sa nu este uitucă, în felul nervosului, ci este conservatoare: nu sacrifică un amor pentru altul, ci îl adaugă pe al doilea la primul și le satisface simultan. Se angajează în noi aventuri fără a le abandona pe cele vechi.

Obstacolul nu este pentru dânsul o rezistență pe care o rontăi, pe care încerci să o ocolești sau în fața căreia capitulezi, ci este bariera peste care sari, martor al propriei valori: „*Luptele sunt întotdeauna bune*", scrie Victor Hugo, *malo periculosam libertatem.* (XXVII, Prefață)[2].

Soluția constă în a lăsa emotivitatea să burdușească cu puterea sa o activitate universală, pe care nimic să nu o înfrâneze și nici să nu o canalizeze. Sentimentalul trăiește din rumegarea trecutului: „*De ce nu vorbești de dumneata niciodată decât la trecut?* – a fost întrebat Amiel. „*Se pare că sunteți defunct*". „*Într-adevăr* – a răspuns el –, *nu am nici prezent, nici viitor*" (XVII, t. I, p. 123). Colericul privește spre viitor: „*Examenul tău de conștiință* – scrie Péguy – *să*

fie spălarea pe față, o dată ce-l faci. Și nicidecum, dimpotrivă, o moșmondire de mărturii și de murdării. Ziua de ieri a trecut, băiete, gândește-te la cea de mâine... Ora care bate a bătut, ziua care trece a trecut. Doar mâine rămâne, și poimâine..." (*Mystère des Saints Innocents*, în XXVIII, pp. 328–329).

Alăturăm aici în mod intenționat iubiri profane și elanuri religioase. Aceasta pentru a reaminti faptul că o formulă a caracterului nu este dată nici de virtute și nici de mântuire și că există sfinți și păcătoși de toate tipurile. Dar, eroici sau dezmățați, indivizii care au aceeași formulă caracterială au un același stil de viață, un mod analog de a aborda dificultățile și de a le rezolva.

7. Pasionații și sacrificiul

Trecând de la colerici la *pasionați*, constatăm că secundaritatea îl angajează pe individ în reglarea activității și în organizarea sistematică a conduitei. Colericul sacrifică coerența puterii, sau, mai exact, sentimentului puterii: „*Logica?* – scrie Saint-Exupéry – *nu are decât să se descurce spre a da seama de viață*" (XXIX, p. 191).

Pasionatul nu acceptă dezordinea. Pasiunea este punerea în ordine a vieții afective, supuse unei tendințe dominante. Pasionatul „alege" un scop unic și îi subordonează toate actele sale. Pentru Napoleon scopul era dominația universală, pentru Michelangelo perfecțiunea expresiei plastice, pentru Descartes adevărul absolut, pentru Flaubert perfecțiunea stilului, pentru Pascal puritatea spirituală. Dar, în măsura în care avem de-a face cu emotivi, îi vom vedea pe pasionați entuziasmându-se de sarcina lor, oricât de abstractă sau de tehnică le-ar putea părea altora. Descartes compară urmărirea adevărului cu o serie de bătălii de dat, iar Pasteur, cercetând acidul tartric, se înflăcărează în fața corpului chimic pe care îl cercetează ca un amant în fața femeii pe care o iubește: „*Voi merge până la Triest. Voi merge până la capătul lumii. Trebuie să descopăr sursa acidului racemic, să urmăresc tartrele până la originea lor*" (XXX, p. 70).

Trebuința de sistem, de subordonare ierarhică, face să nu poată fi vorba, pentru un pasionat, de a face toate lucrurile deodată, cum se șlefuiește colericul. Oricât de puternice ar fi, forțele unui om nu sunt nelimitate: ceea ce dai unei munci, este luat de la alta. Pentru a merge cât mai departe posibil, pe o direcție principală, este necesar să renunți la urmărirea anumitor scopuri secundare. Viața încetează de a mai fi o cavalcadă fără griji, drama înlocuiește epopeea.

Există două mijloace de a realiza echilibrul sistematic al forțelor: primul este integrarea, al doilea sacrificiul.

A. *Integrarea* constă în a pune în serviciul realizării operei principalele tendințe care, lăsate în voia lor, ar fi riscat să se deturneze de la aceasta.

Filosoful Auguste Comte o întâlnește pe Clotilde de Vaux în 1844, când el avea 46 de ani. El îi mărturisește tinerei femei că o iubește, în primăvara anului 1845. Până atunci, după propria-i expresie, el și-a „consacrat viața" elaborării „austere și metodice" a sistemului său. Tot ceea ce a simțit au fost „elanuri normale de iubire universală și de contemplare dezinteresată". Știa ce este umanitatea, nu știa ce este dragostea. Clotilde i-a adus în acest sens o revelație.

Sistemul său de idei era deja complet. Nu-l putea nici modifica – ceea ce ar fi însemnat să fie infidel evidenței rațiunii sale – și nici abandona, căci el era chiar viața lui. Trebuia deci să integreze sistemului sentimentul și să-l extindă pe acesta în religie. A iubi umanitatea cum el însuși o iubea pe Clotilde, iată care avea să fie de acum înainte unicul său comandament. Cu toate acestea, integrarea nu poate fi niciodată pură. Invenția unei sinteze nu este niciodată atât de perfectă încât să nu oblige la sacrificiu... Comte o dorea carnal pe Clotilde. A ceda acestei ispite ar fi făcut iubirea imposibil de integrat. Trebuia deci să uite propriile-i dorințe, să le supună perfecțiunii ființei iubite și să realizeze iubirea-abnegație în locul iubirii-posesiune.

Realitatea este, de altfel, ceva mai complexă. Clotilde moare la 5 aprilie 1846. Pe parcursul anului pe care l-a petrecut alături de ea, Auguste Comte nu încetase să ceară ceea ce el numea „garanție irevocabilă", iar Clotilde nu încetase a se recunoaște

„neputincioasă în cele ce depășeau limitele afecțiunii". Filosoful a sacrificat mai puțin o satisfacție pe care o putea obține cât o fericire inaccesibilă. Se poate crede totuși că el s-ar fi arătat mai stăruitor, dacă nu ar fi fost reținut de însăși elevația sentimentelor sale. Există aici un ansamblu complicat de acțiuni reciproce, cărora le putea surprinde alura generală: eșecul a făcut posibil sacrificiul, dar exigența inițială a făcut mai întâi inevitabil eșecul. Unii bărbați, care își fac despre iubire o idee prea elevată, caută inconștient femei care, deși îi iubesc cu tandrețe, nu pot totuși să le cedeze. Cum, pe de altă parte, ei nu fac nimic spre a depoetiza situația, dragostea lor rămâne adesea platonică. Putem, fără îndoială, să vorbim despre eșec, deoarece ei cer ceea ce efectiv li se refuză, dar am vedea aici tocmai o reușită deosebită, întrucât ei mențin în felul acesta puritatea care în ochii lor dă preț iubirii, ca și climatul de exaltare de care emotivitatea lor are nevoie și pe care o satisfacție carnală banală ar risca să o risipească.

Dar, oricare ar fi partea ocupată de tendințe în pregătirea eșecului, caracteristic pasionaților rămâne faptul că acest eșec îi determină să-și construiască opera, pe când nervoșii se consolează cântându-și suferința, iar sentimentalul analizându-și circumstanțele capitulării.

B. *Sacrificiul* pune în evidență, chiar mai bine decât integrarea, primatul absolut al operei de realizat sau al valorii care trebuie cultivate. Pasionatul nu acționează din impulsie: el reflectează, dar deliberarea sa se materializează în acte, drama având un deznodământ. Fie că este vorba de obstacole exterioare de învins sau de decizii de luat, în realitate este mereu vorba de un conflict intim și de o opțiune personală, de tendințe secundare de derivat sau de înăbușit. Ceea ce se cere învins, în primul caz, este numai indolența, oboseala, abandonul.

Deliberarea pasionatului este dramatică, deoarece este vorba de un emotiv care suferă în ceea ce neglijează și plătește cu fericirea sa succesul a ceea ce întreprinde. Deliberarea este dramatică și din cauză că pasionatul se angajează temeinic în ceea ce face, pasiunea sa nefiind separabilă de viața sa. Nu este vorba, în acest caz, de ezitări veritabile, pe care o voință dezinteresată le-ar fi făcut să

înceteze numaidecât printr-o decizie gratuită. Ceea ce ne oferă aici experiența sunt tendințe antagoniste care se înfruntă la un om al cărui caracter nu ar putea accepta nici coexistența lor anarhică și nici suspendarea lor la nesfârșit. Eroul cornelian, la care cele spuse mai sus ne fac să gândim, este la fel de pasionat ca și acela al lui Racine. Fără îndoială, conștiința sa morală aprobă conduita pe care o adoptă, dar aceasta nu înseamnă că este acea ființă docilă față de rațiune cum este uneori descrisă. Doar că este călăuzită de alte pasiuni. Teatrul lui Corneille nu ne prezintă triumful rațiunii asupra sentimentelor, ci triumful aviditații asupra tandreței. În afară de aceasta, majoritatea eroilor săi au acel tip de comportament pe care îl vom descrie, în proximul capitol, sub denumirea de „polaritate Marte".

Având alte opțiuni și simțindu-se – uneori – vinovați, eroii racinieni nu renunță mai puțin în această privință la conduite pe care ei puneau mare preț: Oreste subordonează iubirii sale pentru Hermiona îndatoririle lui de ambasador, care erau departe de a-i fi indiferente, iar dacă Fedra își sacrifică onoarea pe altarul pasiunii sale vinovate pentru Hipolit, ea simte cel puțin valoarea a ceea ce abandonează:

Iubesc! Să nu-ți închipui că-n dragostea mea mare,
Deși nevinovată, nu-mi fac nici o mustrare.
Cu-ngăduinți nedemne pornirea nu-mi sporesc
Și patimii din mine otrava nu-i hrănesc.
M-a prigonit cu ură a cerului mânie
Și-mi e de mine silă mai multă decât ție.
(Actul II, scena V, XXXI, p. 597; trad. Tudor Măinescu)

Ceea ce vrem să subliniem aici este numai că, just sau injust, tandru sau nemilos, noul echilibru la care a ajuns pasionatul este întotdeauna scump plătit. Gruparea de factori caracteriali care îi dă omului puterea cea mai eficace este și aceea care îl predestinează la cele mai emoționante lupte. Înțelegem deci că același termen, „erou", ar putea să-i desemneze atât pe oamenii de acțiune care săvârșesc operele cele mai înălțătoare cât și personajele principale din teatrul tragic.

NOTE

[1] Un fel de *tabula logica* construită de filosoful neoplatonic Porfir (233–305), discipol al lui Plotin. Potrivit raporturilor cantitative stabilite cu ajutorul „arborelui" *(Arbor Porphyriana)*, genul este afirmat despre specie, dar specia nu poate fi afirmată despre gen. (Nota trad.)

[2] În limba latină, în textul original = de preferat periculoasei libertăți. (Nota trad.)

Capitolul V

FACTORII COMPLEMENTARI

Combinarea celor trei factori principali despre care am vorbit ne permite să repartizăm indivizii în opt grupe, ale căror trăsături esențiale le-am rezumat (tabloul III). Valoarea acestei distribuții este temeinic garantată de anchetele lui Heymans și Wiersma și de lucrările lui Le Senne. Ea se vădește de altfel imediat celui care efectuează câteva analize personale. Cu toate acestea, unele asemănări nu ar trebui să ne surprindă. Conciliantul Maine de Biran este un sentimental, ca și supărăciosul Kierkegaard. Stendhal, care recomandă să se scrie „cum ai scrie Codul civil", este un nervos, ca și tandrul Pierre Loti sau ca grandilocventul Chateaubriand. Iar grupul pasionanților cuprinde oameni atât de diferiți ca Marat și Pasteur, Pascal și Mussolini, Tolstoi și Hegel...

Este evident că o primă diferențiere se poate face prin intensitatea cu care se manifestă fiecare factor în fiecare caz particular. Vom reveni asupra acestei chestiuni în capitolul VII, când vom discuta despre „profiluri". Ne dăm însă repede seama că o caracterizare mai precisă, adică o individualizare mai perfectă cere să luăm în considerare alți factori decât cei trei cu care ne-am mulțumit până aici. Nu doar pentru că este mai puțin emotiv și puțin mai secundarizat, se distinge neîndurătorul Robespierre de blândul Amiel, în grupul comun al sentimentalilor. Este numaidecât de presupus că ei trebuie să se opună în privința unui aspect nou și important. Totul

se clarifică, atunci când ținem seama de aviditatea unuia și de tandrețea celuilalt.

Cercetările lui Le Senne au confirmat valoarea rezultatelor obținute de Heymans și Wiersma. Propria noastră cercetare, a unui mare număr de cazuri, duce la aceleași concluzii: emotivitatea, activitatea și secundaritatea sunt cei trei factori fundamentali, aceia care determină structura de bază a unui caracter. Ei sunt, în raport cu acesta, ceea ce este scheletul pentru un corp omenesc: mușchii sunt aici un adaos, dar ei depind de schelet. O carnație fragilă pare să ne facă uneori să-l uităm. Cu toate acestea, numai pe șarpanta sa strictă și dură își stabilește ea grația volumelor.

Dar nu pentru că am uita această importanță primordială recunoaștem că nu întotdeauna factorii fundamentali sunt cei care ne furnizează trăsăturile cele mai remarcabile ale unui individ. Unul sau doi dintre ei au adesea o intensitate medie. Este uneori cazul tuturor celor trei factori, ceea ce face individul inclasabil[1]. Am greși dacă am crede că avem de-a face cu un tip banal sau indeterminat. Caracterul unui echilibrat este la fel de bine definit și nu este mai puțin interesant decât acela al unui pasionat extrem sau al unui nervos hipersensibil. Rezultă că acest om va avea, în ceea ce privește cei trei factori, reacții moderate și că cercetarea factorilor secundari prezintă în acest caz – foarte frecvent – un interes aparte. Echilibratul, pe care îl vom reprezenta prin formula „555"[2], nu este recognoscibil decât ar fi într-o mulțime de francezi un bărbat despre care am ști doar că are o înălțime de 1,67 m, cântărește 66 kg și are părul șaten. Dar să adăugăm la semnalmentele sale că are ochi albaștri-deschis, un nas *à la bourbon* și o barbă-colier, și iată personajul nostru situat cât de cât într-o categorie. Acestea sunt trăsăturile pe care le-am remarca în primul rând, dacă le-am întâlni. Așa stau lucrurile și cu caracterul. Există ființe despre care nu putem spune imediat dacă sunt de tipul „Marte" sau de tipul „Venus", sau dacă tandrețea este principiul în jurul căruia se organizează întreaga lor viață psihologică. Fără îndoială, „în sine" este mai puțin important că ești pasionat sau sentimental, dar „pentru sine" este foarte important.

Interpretarea critică a cifrelor furnizate de statisticile lui Heymans ne arată că este imposibil să atribuim doar factorilor examinați de el determinarea tuturor comportamentelor observate. Să luăm în considerare rezultatele obținute în ancheta biografică, cu privire la îngâmfare (XXXII). Le reproducem pentru cele șase grupe caracterologice cele mai semnificative:

	Pasionați	Sentimentali	Colerici	Nervoși	Flegmatici	Sanguini
Îngâmfați	24%	29%	50%	55%	29%	50 %
Neîngâmfați	33%	29%	50%	5%	57%	100%

Să trecem peste criticile care s-ar putea aduce modului în care a fost efectuată ancheta și faptului că se neglijează situațiile intermediare (care fie că nu există: colerici 50 și 50% – fie că lasă un număr important de subiecți în afara analizei: nervoși 55 și 5%, deci 40 de cazuri nereținute). Să ne mulțumim cu interpretarea cifrelor obținute.

Ele arată clar că, din punct de vedere caracterologic, nervoșii sunt foarte sensibili la îngâmfare, deoarece ei ating cifra cea mai ridicată la îngâmfați (55%) și totodată cifra cea mai scăzută la neîngâmfați (5%). Pe de altă parte, caracterul flegmatic, spre deosebire de cel nervos, are cifra cea mai scăzută pentru îngâmfare (29%) și cea mai ridicată pentru neîngâmfare (57%). Corelația este deci vădită. Dar este de asemenea clar că nu a fost pusă în evidență cauza determinantă, deoarece rămâne de stabilit de ce 45% dintre nervoși sunt puțin sau deloc îngâmfați și de ce 29% dintre flegmatici mai sunt îngâmfați.

Rezultatele reproduse provin din studierea a 105 biografii de personaje celebre. Cele furnizate de ancheta statistică privind 2 159 chestionare (reproduse de R. Le Senne în I, p. 145) confirmă aceste rezultate, accentuându-le pe cele de care ne-am servit noi: 54% dintre nervoși sunt îngâmfați (cifră maximă), dar numai 9,3% dintre flegmatici (cifră minimă), pe când media generală este de 27,4. Corelația este clară, deși nu este complet explicativă. Ea pune în lumină o influență incontestabilă, însă parțială. Dacă vrem să-i

înțelegem cu adevărat pe oameni, trebuie să asaltăm cât mai îndeaproape concretul și să facem să intervină factori complementari.

1. Lărgimea câmpului conștiinței

Factorul despre care urmează să vorbim corespunde în esență faptului că indivizi diferiți au în mod natural în spirit, în unul și același moment, un număr mai mare sau mai mic de reprezentări diferite. La toți oamenii, fără îndoială, emoția sau voința pot să concentreze atenția asupra unui mic număr de imagini, de idei sau senzații, respingându-le pe celelalte în zona difuză a subconștientului sau chiar eliminându-le cu totul. Dar acest mecanism general funcționează la indivizi dintre care fiecare are tipul său particular de recepție. În afară de orice interes excepțional, există oameni care sunt în permanență tensionați, „pironiți". Alții, chiar dacă un eveniment important le concentrează atenția, au întotdeauna un larg halou în jurul a ceea ce ocupă centrul gândirii lor. Dacă ar trebui să exprimăm lucrul acesta cu un singur cuvânt, insuficient însă sugestiv, am spune că opoziția dintre cei cu o conștiință largă și cei cu una îngustă este aceea dintre *vis* și *precizie* – înțelegând prin aceasta nu exigența preciziei și nici plăcerea de a visa, ci modul natural în care ideile se prezintă spontan în conștiință.

Prin natura sa, întinderea câmpului conștiinței este în raport cu viața intelectuală. Nu vom fi deci surprinși să vedem că acest factor influențează stilul gândirii sau creația artistică mai mult decât aspectul vieții practice, sau cel puțin să nu constatăm asupra acesteia decât o influență indirectă.

O distincție frecvent folosită apare, fără îndoială, în mintea cititorului: aceea dintre spiritele analitice și spiritele sintetice. Ea nu este lipsită de legătură cu problema care ne preocupă, dar nu pune bine problema, deoarece termenii pe care îi distinge ca fiind contrarii sunt mult mai puțin antitetici decât se pretinde. Sinteza nu se opune analizei, ci o presupune. Este o activitate constructoare care implică realitatea elementelor utilizate, precum și realitatea separării lor, separare fără de care sinteza nu ar avea nici o rațiune

să intervină. Analiticii și sinteticii au, atât unii cât și ceilalți, câmpuri de conștiință înguste; dar primii, foarte primari și adesea prea puțin emotivi, se limitează la travaliul de descompunere, pe când ceilalți, spre a-și satisface secundaritatea și gustul concretului legat de emotivitate, caută să lege, în interiorul unor sisteme mai mult sau mai puțin vaste, elementele anterior degajate. Dimpotrivă, *analitici* cât și *sintetici*, care acceptă fragmentarea, se opun împreună *intuitivilor*, care, de pe poziția lor, denunță eroarea fundamentală. Pentru aceștia analiza ucide realul atât de complet, încât orice sinteză ulterioară devine imposibilă.

Este firesc să căutăm la filosofi exemplele cele mai clare privind această dispoziție. Descartes era un „îngust" tipic. A doua regulă a sa din *Discurs asupra metodei* ne recomandă analiza, nu din plăcere, ci pentru că cunoașterea umană este în așa fel făcută încât nu putem sesiza decât elemente foarte puțin întinse și întrucâtva punctuale ale „naturilor simple". A treia regulă juxtapune sinteza analizei. Întregul ansamblu constituie o „metodă" a cărei funcțiune este aceea de a suplini intuiția imediată a ansamblurilor, de care suntem lipsiți, utilizând permanența elementelor și repetiția situațiilor fundamentale.

Bergson respinge atât analiza cât și metoda. Noutatea și originalitatea ireductibile (deci inanalizabile) ale fiecărei situații concrete trebuie să corespundă unui efort nou de înțelegere globală, prin simpatie.

Ceea ce gândește spiritul cartezian este, în mod cu totul firesc, spațiul cu definițiile sale precise și cu reluările sale posibile la infinit. Ceea ce gândește spiritul bergsonian este timpul, nu timpul discontinuu pe care îl scandează mușchii noștri în ritmuri și unde repetiția are un rol primordial, ci timpul melodic, unde duratele se topesc unele în altele, repugnându-le orice separare tranșantă.

Transpunând această opoziție în domeniul sensibilității, vom spune că spiritele înguste[3] sunt de cele mai multe ori *plastice*, pe când spiritele largi[4] sunt *melodice*. Primele sunt aride, iubitoare de precizie, cam rigide; celelalte sunt împrăștiate, iubitoare de nuanțe, de tranziții, de mișcare.

Să comparăm, de exemplu, doi poeți din secolul al XIX-lea, amândoi nervoși, îngustul Baudelaire și largul Verlaine. Vom remarca imediat plastica densă a celui dintâi, adversitatea sa față de viață (din care spiritului îngust îi repugnă întotdeauna să facă un domeniu original al existenței), față de mișcarea „care deplasează liniile", față de imprecizie și vag, și, dimpotrivă, spiritul melodic al lui Verlaine, ale cărui versuri bine cunoscute sunt ca o profesiune de credință a unui spirit larg:

Întâia, mai presus de toate
E muzica; în dragi Impare
Să cauți vaga întrupare,
Fluențele rarefiate.

Alege vorbele încât
Să pară totuși din greșeală.
O, cântec, pâclă ideală
De vag și clar nehotărât!

Calzi ochi sub vălul de rețea,
Tremurătorul miez de zi,
În cerul toamnelor târzii
Clipirile de clară stea.

Nuanța încă vreau s-o caut,
Numai Nuanța, nu Culoarea,
Ea singură e-mpreunarea
De vis cu vis, de cor cu flaut!

(*Art poétique*, XXXIII, t. I, pp. 313–314; trad. G. Georgescu)

Avem aici de-a face cu aspecte caracteriale, deoarece vom regăsi în viețile lor, care au alura generală a marilor nervoși, ceea ce corespunde poeticelor lor opuse. În fața unui Baudelaire plin de ifose, necomunicativ, „dandy", ni se prezintă un Verlaine boem și cu ținuta neglijentă.

Studierea stilurilor ne premite să facem, pe această linie de investigație, o mulțime de remarci interesante, dar ea cere o

informație vastă și o pricepere pe care le pot da numai alianța dintre dispozițiile naturale și un lung antrenament. Căci nu numai că diverșii factori caracteriali își combină acțiunea spre a influența stilul, care „este omul însuși", ci aici se fac puternic simțite influențele sociale: sunt imitați, fără îndoială, autorii față de care se simt afinități naturale, dar și cei care au succes, sunt la modă, dau tonul. Cunoaștem bergsonieni „îngușți", care au vrut să imite stilul maestrului, în opoziție cu propriul lor caracter. Opera lor exprimă în acest caz interferența celor două tendințe contradictorii. Rezultatul este, în general, apariția „procedeului", o altă trăsătură care exprimă îngustimea, chiar și atunci când procedeul vizează imitarea supleței.

Artele plastice ne permit comparații de același fel. Preciziei lui Ingres, care cere ca până și fumul – care pare indecizia pură – să fie fixat printr-o linie, să-i opunem imprecizia lui Carrière. Cu arborii lui Poussin, care sunt coloane, să comparăm arborii lui Watteau, care sunt fantome. Rigorii unui Mantegna, care decupează sau izolează obiecte sau personaje, să-i opunem modalitatea unui Rembrandt, care înecă ființele în jocuri de lumină și umbră.

Să examinăm cum același subiect privind *Nașterea zeiței Venus* este tratat de Botticelli și de Fantin Latour. Trecem sub tăcere, lucru de la sine înțeles, ceea ce ține de deosebirea de loc și de timp și să nu ne lăsăm impresionați de abisul care desparte talentul de geniu. Să avem în vedere doar modalitatea în care cei doi pictori percep formele și le exprimă.

Lumea lui Botticelli nu este aceea din care grația și visul ar fi absente. Dar grația sa este aceea a liniei precise, iar reveria personajelor sale distrate se exprimă în desenul cel mai bine conturat. Ochii, triști și tandri totodată, privesc „aiurea", dar misterul și atractivitatea lor nu provin niciodată din imprecizia execuției. Venus stă cu picioarele pe scoica de unde se presupune că a ieșit, dar nici o greutate nu pare să o mențină aici, nici un elan nu se manifestă în dinamica nașterii. Ea este pur și simplu „acolo" și într-un fel uimită de a se afla acolo. Scoica, la rându-i, se detașează pe un fond de valuri, de parcă nu s-ar odihni acolo cu adevărat... Totul este juxtapus.

Tabloul lui Fantin Latour este cu totul diferit. Personajele sunt mult mai reale. Femeile nu sunt contururi umplute de un ton local,

ci creaturi din carne, vii, al căror sânge curge sub pielea roz. Dar contururile lor sunt imprecise. Venus, aici, *iese* foarte clar din unde. Între corpul ei și apă, spuma valurilor și aer se stabilesc nenumărate tranziții imperceptibile. Chiar și termenul tranziție este prea precis prin independența relativă pe care pare să o recunoască termenilor pe care pretinde să-i lege. Ceea ce ni se prezintă este mai degrabă o realitate unică și continuă, senzuală și voluptuoasă, fără a fi însă cu totul individualizată.

La spiritul îngust (Van Gogh, Picasso) un obiect este un contur care se străduiește să umple o anumită culoare. La spiritul larg (Renoir), obiectul este o „textură" originală care se leagă de texturile înconjurătoare printr-un subtil joc de tranziții. Încă o dată, nu avem aici decât indicarea rapidă a unor analize ce urmează a fi făcute și nu exprimarea dogmatică a unor analize făcute o dată pentru totdeauna. Caracterologia este o metodă de investigare și nicidecum o culegere de rețete care pot fi aplicate în mod automat.

Nu trebuie să credem că lărgimea câmpului conștiinței nu-și manifestă importanța decât în studierea unui stil sau în înțelegerea unui tablou. Regăsim influența sa indirectă în circumstanțele vieții cotidiene. Spiritul îngust, de exemplu, manifestă în discuție o încăpățânare de un tip deosebit, care nu ține de atașamentul față de opiniile vechi, ca aceea pe care o generează secundaritatea, ci vine de la „înțepenirea" sa într-o idee unică. El devine în acest caz cu totul impermeabil la argumente și, captat de certitudinea sa, luptă cu o violență pe care nu ar presupune-o celelalte trăsături ale caracterului său. Personal am studiat o nervoasă cu un câmp îngust, a cărei puternică emotivitate accentua îngustimea și care, în pofida unei tandrețe puternice, a unei anumite aviditâți și a polarității accentuate de tip „Venus", putea fi uneori de o duritate extraordinară. În ciuda unei inteligențe reale, ea întâmpina dificultăți extreme în sesizarea unor explicații simple, atunci când acestea cereau o atitudine mentală diferită de aceea pe care ea o adoptase.

Lărgimea și îngustimea de spirit îndeplinesc un rol important în relațiile intersubiective. Oamenii intră în conflicte prin forma spiritului lor cât și prin conținutul opiniilor lor. Notarea unei copieri într-o compoziție sau la un examen depinde, astfel, foarte adesea,

mai puțin de faptul, cum se spune, că o concluzie „nu a fost pe placul" corectorului, cât de opoziția care poate exista între caracterul candidatului și acela al corectorului, și mai ales de lărgimea lor de spirit diferită. Aceluia care îi place descrierea suplă și legată, analiza (pe care, în acest caz, o numim cu dispreț „divizantă") i se pare adesea o greșeală mai puțin gravă decât o concluzie vagă sau prost demonstrată. Dimpotrivă, spiritul îngust respinge compozițiile „*à la littérature*" sau, dacă este mai sever cu flecăreala, chiar și acele intuiții globale care îl încântă pe cel cu spirit larg. Tabloul sinoptic, prețios pentru un spirit îngust foarte secundarizat, căruia îi facilitează înțelegerea raporturilor, este adesea oribil pentru un spirit larg, care vede aici un artificiu condamnabil și care nu le tolerează decât pentru disciplinele pe care el le neglijează și pe care, în fond, le disprețuiește.

2. Polaritatea

Factorul pe care îl numim „polaritate" ne-a fost sugerat de studierea directă a unor indivizi vii. Aplicarea pe care am făcut-o la interpretarea biografiilor istorice ne-a confirmat importanța sa. Statistica îi garantează realitatea.

În cartea sa intitulată *Psihologia femeilor*[5], Heymans ajunge la o concluzie destul de negativă. Studiul său statistic nu face să apară factorul originar legat de sex: ar trebui doar să spunem, în ansamblu, că femeile sunt mai emotive și ușor mai active decât bărbații. Ancheta a fost efectuată cu grijă, dar concluziile trase sunt prea surprinzătoare ca să le admitem fără examen. Rămâne, desigur, să precizăm noțiunile de „masculinitate" și de „feminitate". Ele corespund totuși unei experiențe comune constante și unor distincții importante. Este atunci posibil să admitem că un bărbat emotiv, destul de activ, ar avea caracterul unei femei medii?

Rezultatele lui Heymans își capătă adevăratul lor sens în cazul în care suntem de părere că cele două comportamente care se opun ca fiind masculin și feminin nu sunt, poate, *medii* ale dispozițiilor prezentate de fiecare sex, ci *tipuri ideale*, pe care le putem întâlni

atât la un sex cât și la celălalt. Experiența noastră a părut să confirme valoarea acestei ipoteze. Ea duce la definirea unui tip „Marte" și a unui tip „Venus", pe care le desemnăm prin acești termeni simbolici pentru a sublinia bine faptul că nu sunt în mod automat legate de sex.

Studiul statistic arată în primul rând că există, între trăsăturile pe care le reunim sub aceste denumiri, corelații incontestabile. Același studiu mai stabilește că există tipuri „Marte" și „Venus" *la ambele sexe*. De exemplu, într-un grup de 110 bărbați aparținând la cele opt tipuri fundamentale ale lui Heymans, am găsit 54 „Marte", 47 „Venus" și 9 situați exact la limita celor două tipuri de polaritate.

Într-un grup de 84 femei, am identificat 35 „Marte", 40 „Venus" și 9 intermediare. Există deci mulți bărbați „Venus" și multe femei „Marte", fără ca faptul acesta să însemne că bărbații respectivi sunt efeminați sau că femeile resprective sunt bărbătoi.

O primă idee a polarității ne este sugerată de biologie. În conjuncția sexelor, bărbatul este esențialmente un agresor; femeia este socotită – pe nedrept – ca una care nu face decât să se supună legii care i se impune. Lucrurile nu stau așa. Uniunea sexelor este o lege și un scop atât pentru femeie cât și pentru bărbat, iar acela care crede a se impune este acela care a fost ales și, neîndoielnic, manevrat. Așa se face că este luat cel care crede că ia. Uniunea nu este întotdeauna fructul victoriei masculului. Învingătorul este partenerul care și-a realizat mai bine intenția profundă. Pe un plan mai larg, nu există nici învingător și nici învins, ci victorie comună, iar dacă bărbații vorbesc despre „cuceririle" lor este pentru că ei gustă în această lăudăroșenie o satisfacție de amor-propriu de care femeile nu se lasă înșelate, dar pe care o întreține pentru că socoteala le convine.

Ceea ce este de remarcat aici nu este deci deznodământul luptei, ci rolurile opuse – și complementare – pe care le joacă partenerii. Bărbatul se impune și are o bucurie naivă de a demonstra că se impune. Femeia nu fuge totdeauna pentru a scăpa și nu cedează întotdeauna din slăbiciune. Înfrângerea sa aparentă este adesea victoria sa reală, iar retragerea nu este decât un artificiu, adică un mijloc original de a-și impune voința. „A lua" nu mai caracterizează deci comportamentul masculin, după cum nici dăruirea de sine și

abnegația nu sunt apanajul femeii. Și unul și altul țintesc un anumit rezultat. Ceea ce prezintă interes este *modalitatea* prin care fiecare ajunge la scop. Dacă ajungem la constatarea că atitudinea considerată virilă (poate în virtutea tradiției) există la ambele sexe, ca și atitudinea zisă feminină, dacă remarcăm de asemenea că comportamentul sexual iradiază în comportamentul general și că agresivitatea sau farmecul sunt dispoziții pe care le regăsim în toate relațiile intersubiective, atunci putem lua în considerare două tipuri antagoniste pe care merită să le recunoaștem: *„Marte" sau constrângerea, „Venus" sau seducția.*

Tipul „Marte" caută lupta, competiția, „încăierarea". Dacă este preocupat de probleme intelectuale, va fi un polemist înverșunat, mereu în căutare de adversar, în toate ocaziile vânând nu aspectele asupra cărora s-ar putea cădea de acord, ci pe acelea care să-i permită să strige: „Eu sunt contra!" Nu face nicidecum concesii – ceea ce ar însemna să lase să-i scape posibilitatea luptei –, iar adversarul cel mai antipatic pentru dânsul nu este acela care îi ține piept, ci acela care evită discuția și refuză să încrucișeze spada. Plăcerea lui este să-i descurajeze pe cei mai buni prieteni, făcându-i adversari, ceea ce este mereu posibil, deoarece există în mod cert vreun aspect în care opinia lor să fie diferită. Acestui tip îi aparțin polemiștii înnăscuți, ca Léon Daudet sau Julien Benda.

Un „Marte" nu-și urăște adversarii, el și-i face prieteni, ca mușchetarii lui Dumas sau cavalerii din Evul Mediu legendar. Când Nietzsche, student începător, a trebuit, conform tradiției, să aibă un duel, el l-a provocat pe camaradul pentru care simțea cea mai mare simpatie. Etică nietzscheniană este și aceea a lui Montherlant, care asociază iubirea luptei și vede în uniunea sexelor o luptă comparabilă cu aceea a toreadorilor cu taurul; a iubi nu este a ceda și nici a se dărui, ci a lupta contra.

Căutând pretutindenea lupta, „Marte" o provoacă fără încetare în jurul său. Pe când „venusianul" este un conciliant înnăscut, gata să sesizeze într-o conduită sau într-un discurs ceea ce poate fi ocazia unei apropieri sau a unui acord (ca Leibniz, străduindu-se să apropie bisericile și care știa atât de bine să simuleze acceptarea punctelor de vedere ale celor pe care voia să-i facă să le accepte pe ale sale),

„marțianul" accentuează opozițiile. Un succes care nu este cucerit cu mare luptă îl lasă indiferent. „Venusianul" Leonardo da Vinci, dim-potrivă, *„nu așteaptă nimic de la furie, el cucerește lumea prin răbdare și blândețe; el i se dăruiește spre a o cuceri"* (XXXIV, p. 125).

Dacă „Marte" este filosof, el va gândi prin antiteze ireductibile, pe care nu va căuta nicidecum să le concilieze prin artificiul unui compromis, mai mult sau mai puțin calificat drept „sinteză", ci care îl vor obliga să aleagă. *„Viața are sens, – da sau nu?"*, întreabă Maurice Blondel în primele rânduri ale unei cărți (XXXV) care vrea să demonstreze că avem o opțiune de *tranșat* și că nu putem să ne sustragem acestei opțiuni. *„Sau–sau"*, strigă Kierkegaard, acest alt „Marte".

Pe planul ideilor, indivizii de tip „Marte" se estimează între ei așa cum o fac pe teren, cu armele în mână. Chestov și Husserl, iraționalistul total și filosoful rațiunii absolute, și-au arătat multă stimă și chiar amiciție. Aceasta pentru că fiecare dintre ei era mărturia vie a importanței și realității celuilalt: *„Nu sunt decât două atitudini posibile în filosofie* – spunea Chestov –, *aceea a lui Husserl și aceea a mea"*, iar el avea mai multă simpatie pentru acest adversar loial decât pentru cei care căutau poziții intermediare. Léon Brunschvicg și Maurice Blondel, care se apreciau mutual, se asociau într-un dispreț comun pentru sincretismul și compromisurile lui Leibniz.

„Marțienii" au în general noblețe. Ei iubesc grandoarea. „Venusienii" – ca Goethe – sunt îndrăgostiți de dragoste și nu reușesc întotdeauna să evite josnicia. „Marte" caută pe acela sau pe aceea care îi încarnează idealul. Iubește ceea ce admiră. Dragostea cavalerească – ca și dragostea corneliană provenită de aici – convine naturii sale mândre. „Venusianul" își îndură dragostea mai mult decât și-o alege și, spre a-și atinge scopul, i se întâmplă să folosească mijloace nu prea nobile. Racine nu este mai veridic decât Corneille, ci are doar o polaritate diferită și își caută în altă parte modelele.

Dacă îi supunem observației pe „marțienii" cu pasiune intelectuală moderată pe care ni-i oferă viața obișnuită, vom descoperi la ei, transpus pe planul luptelor politice, al concurenței în afaceri sau

chiar al pugilatelor, plăcerea luptei despre care am vorbit, asociată cu absența urii, ba chiar cu simpatia pentru adversar, cu condiția ca acesta să fie loial.

M.R.T., 44 de ani, nu este niciodată în culmea fericirii decât atunci când are mai multe procese la tribunal și câteva certuri în plină desfășurare. Foarte adesea o daraveră s-ar putea aplana cu ușurință, dar el preferă atât de hotărât soluțiile violente, încât lasă întotdeauna să-i scape posibilitățile de conciliere. Cu toate că ocupă o poziție socială importantă, în cursul a patru luni a intervenit de trei ori în încăierări pe drumurile publice și a fost rănit în una din aceste bătăi. Nu simte, de altfel, nici un fel de ură pentru cei cu care se înfruntă și și-i face bucuros prieteni după trecerea scandalului, cu condiția să nu se fi arătat perfizi. Este cunoscută mentalitatea „mușchetară": îi iubim pe cei pe care îi stimăm, iar cel mai bun mod de a ști dacă ei sunt demni de stimă este de a-i combate.

Tipul „Venus", dimpotrivă, detestă lupta chiar și atunci când are mijloacele de a o duce și curajul sau nepăsarea necesare suportării loviturilor. În consecință, îl detestă pe acela care îl obligă să lupte, iar dacă trebuie, în cele din urmă, să intre în luptă, se va arăta un adversar necruțător.

Iată-l pe „venusianul" R.G., care își expune în fața unei adunări de comercianți și de funcționari ideile și programul. I se fac obiecții. El le primește cu un surâs: „Sunt încântat – spune el în esență – de ocazia pe care mi-o oferă M.X. de a-mi preciza mai bine ideea. În fond, M.X. și eu suntem de acord, întrucât... etc." Dar opozantul insistă. Oratorul „venusian" își dublează atunci amabilitatea și, deturnând discuția de la punctul în care celălalt semnalase divergența, detaliază cu complezență tot ceea ce le-ar permite să ajungă la o înțelegere. Osteneală zadarnică! Opozantul, fără a se irita, dar și fără să cedeze în fața amabilității de care se dă dovadă în privința sa, continuă să fie în totală opoziție cu spusele preopinentului. R.G. nu se mai poate eschiva. El devine atunci mai dur decât s-ar cădea, utilizează toate argumentele posibile, chiar și cele mai personale și mai puțin indicate, pentru a-l doborî, a-l înfunda, a-l ridiculiza pe omul căruia fusese gata, adineauri, să-i facă atâtea concesii. Se simte

cum îl răvășește ura, iar președintele adunării trebuie să apeleze la o diversiune ca să evite incidente penibile.

Ura, în cazul de față, vine din faptul de a fi fost obligat să faci un lucru dezagreabil prin excelență: să te bați. Din același motiv, un „venusian" poate ajunge cu ușurință să urască – cel puțin pentru o vreme – femeia pe care vrea să o părăsească și care nu acceptă despărțirea, ci caută, prin dispute, să-l convingă că nu are dreptate, ceea ce este cu totul inoperant. Situația aceasta o găsim în romanul *Adolphe* al lui Benjamin Constant. O găsim în viață, la fiecare pas: nu trebuie decât să luăm aminte în jurul nostru.

Am spus că tipul „Marte" se întâlnește la ambele sexe. Să ilustrăm faptul acesta prin descrierea rezumativă a unui caz:

Domnișoara N.D., 40 de ani. Sanguină paracolerică, puternic primarizată. Formula 482. Polaritate „Marte" accentuată: 8. Aviditate aproape nulă. Nici un fel de cochetărie, îmbrăcăminte simplă, uneori neglijentă. Poartă de preferință costume-taior, în ale căror buzunare îi place să-și înfunde mâinile. Are oroare de zorzoane (ceea ce ni se pare un semn exterior, destul de sigur, al polarității). Fumează mult, bea cu plăcere, fără ca totuși să fi fost vreodată beată, nici măcar amețită. Caută compania bărbaților, cu care se comportă ca o excelentă prietenă. Îi plac discuțiile de idei. O îngrozește orice ipocrizie și, dacă trebuie să opteze, preferă brutalitatea și nu complezența. Trebuință absolută de independență. Nu poate suporta nici o constrângere și reacționează violent la toate acele constrângeri pe care împrejurările par a le face cât se poate de naturale. Îi place să facă lungi curse cu schiurile și escapade solitare cu automobilul; i-ar plăcea să facă motociclism, ceea ce i-ar satisface atât gustul pentru exerciții violente cât și nevoia de a nu depinde de nimeni. Nu ezită să-și asume mari riscuri, cu toate că nu ignoră pericolul și nu este indiferentă în fața primejdiei. Nu caută să placă și disprețuiește succesul, dar pune mare preț pe stima câtorva persoane. Viață sexuală perfect normală[6]. A avut o mare iubire căreia i-a rămas fidelă pe plan afectiv, dar și un anumit număr de aventuri, în care a fost angajată exclusiv senzual[7].

Avem aici un tip atât de puțin excepțional încât putem face alte trei observații cărora le convin aproape toate notele anterioare, deși una este o sentimentală, iar cealaltă o pasionată.

Vrem să punem în fața acestei femei de tip „Marte" un tip de femeie „Venus"? Mai degrabă decât să reproducem o altă observație a noastră, de un interes oricum relativ pentru cititorul care nu ar putea să compare descrierea cu originalul, să trimitem pur și simplu la personajul Celimena din *Mizantropul* lui Molière[8]. Ea este cocheta-tip, animată de trebuința de a avea mereu în jurul ei o suită de admiratori și adoratori curtenitori, cărora ea nu le acordă nimic, dar cărora pare să le promită totul. Fiecare crede că a primit de la ea un semn deosebit de simpatie.

Regăsim la un filosof de tip „Venus", cum este Henri Bergson, dar fără ariditatea afectivă a Celimenei, acea trebuință nu numai de a plăcea, dar și de a-l lăsa pe fiecare să creadă că este cel preferat; teoria acestei trăsături a făcut-o el însuși într-un discurs asupra politeței: *„Omul de lume desăvârșit știe să vorbească fiecăruia de ceea ce îl interesează: intră în vederile celuilalt, fără a le adopta întotdeauna; înțelege totul, fără a ierta totuși totul. În consecință, îl iubim aproape înainte de a-l cunoaște; ne adresăm unui necunoscut și suntem uimiți și încântați că avem de-a face cu un prieten. Ceea ce ne place la el este suplețea cu care știe să coboare sau să urce până la noi, mai ales arta sa de a ne face să credem, când ne vorbește, că are pentru noi preferințe secrete și că nu le are pentru fitecine; căci, specificul acestui om foarte politicos este de a-și iubi deopotrivă prietenii și pe fiecare mai mult"* (XXXVII, p. 43, notă).

Piesa lui Molière își trage o parte din efectele sale din faptul că trăsăturile de caracter ale celor doi protagoniști, Alceste și Celimena, sunt puternic contrastante. Nu numai că ei se opun ca un sentimental unei nervoase, ci sunt complementari, întocmai ca un „marțian" și o „venusiană". Polaritatea inversă îi leagă puternic unul de altul pe membrii unui cuplu, oricare ar fi incidentele pe care le-ar putea genera împrejurările sau celelalte elemente de caracter. În fond, Celimena ține la Alceste, în ciuda și poate tocmai dată fiind firea lui morocănoasă, iar Alceste, la rându-i, în pofida lucidității sale, în

pofida suferinței deosebite care îi vine de la aviditatea sa nemăsurată[9], nu poate renunța la Celimena.

Poate că nici un factor nu are mai multă importanță în relațiile intersubiective decât are polaritatea, mai ales în raporturile bărbat–femeie. Nimic nu antrenează mai bine la analiza caracterologică decât nevoia de a înțelege motivația psihologică a situațiilor și deznodămintelor în exemplele pe care ni le furnizează istoria. Bărbat „Marte" și femeie „Venus": Napoleon și Iosefina. Bărbat „Venus" și femeie „Marte": Musset și George Sand, Goethe și Charlotte von Stein, sau Doamna de Staël și Benjamin Constant.

Pe de altă parte, reunirea a două ființe de tip „Venus" oferă adesea exemplul unor trăsături reciproce, consumate sau pur și simplu schițate. Doi „Marte" determină acea „iubire-dispută", în care disputa nu este un accident adăugat iubirii, ci îi dă rațiunea profundă. Contrar celor ce s-ar putea crede, aceste „uniuni-dispută" sunt extrem de stabile, disputele nefiind pricini de despărțire, ci întărind stima pe care o ai pentru un luptător de calitate. Această ardoare combativă, întărită de aviditatea proprie multora dintre personajele corneliene, este absolut manifestă la un cuplu celebru din teatrul clasic, acela format din Rodrig și Ximena. Tocmai pentru că sunt atât de mândri, de intransigenți și inflexibili, ei se stimează și se iubesc. În asemenea suflete, lovitura primită de la partener, departe de a-l face detestat, dimpotrivă, îl face mai de admirat și, prin urmare, mai demn de a fi iubit. Putem totuși crede că atunci când cei doi amanți se vor putea, în cele din urmă, căsători, căsnicia lor nu va fi lipsită de incidente... Ea va trebui totuși să fie solidă, căci și unul și altul au suflet nobil și nu există decât un lucru pe care „Marte" nu-l iartă: josnicia.

Am putut observa îndeaproape, timp îndelungat, un cuplu format din doi „Marte", care se iubeau profund, ceea ce nu-i împiedica să se sfâșie unul pe altul. Niciodată, nici măcar în cele mai aprige dintre disputele lor, nu am putut descoperi în privirile lor furioase acea ură pe care o zărești în ochii „venusienilor" siliți să se bată. Admirația răzbătea, dimpotrivă, din toată conduita lor, care s-ar fi putut exprima prin acel „du-te, eu nu te urăsc nicidecum" al Ximenei,

care înseamnă că ea s-a bătut din simțul onoarei și fără a-l detesta niciodată pe acela pe care căuta să-l lezeze.

Poate că aceste lămuriri, destul de sumare, sunt de ajuns spre a ne face să înțelegem importanța factorului pe care încercăm să-l punem în evidență. Dar poate că o întrebare s-ar putea ivi în mintea cititorului: nu s-ar putea să fim scutiți de polaritate, iar trăsăturile pe care le reunim sub acest nume nu s-ar putea ele explica prin jocul celor trei factori fundamentali ai lui Heymans? Independența, gustul pentru autoritate, sentimentul nobleței, combativitatea, nu ar proveni ele îndeosebi din combinația particulară reprezentată de pasionat (E-A-S)?

Statistica dă aici un răspuns negativ. Dacă există „marțieni" și „venusieni" în ambele sexe, există de asemenea și în fiecare dintre cele opt tipuri fundamentale, chiar dacă s-ar face simțit un anumit efect „de antrenament". Evident, dacă nu lucrăm decât cu trei factori, putem fi tentați să apropiem polaritatea „Marte" de caracterul pasionat. În acest fel vom face din Nietzsche un pasionat, deoarece trebuie să ținem neapărat seama de agresivitatea care se află chiar în centrul comportamentului său și care pare să nu prea să se potrivească cu trăsăturile generoase ale sentimentalilor. Dar dacă devenim sensibili la corelațiile particulare ale polarității, Nietzsche ne va apărea numaidecât ca un sentimental de tip „Marte". Dintr-o dată drama sa proprie va deveni inteligibilă. Îl vom vedea hărțuit între dorința de a comanda și neputința de a se afirma.

Ceea ce vrea cu adevărat un „Marte" este de a-l supune pe celălalt legii sale, mai mult decât să-i dăuneze cu ceva. O mamă îl întreabă pe copil: „Vrei oul fiert sau ochi la tigaie?" Asta pentru că ea socoate că ambele sunt la fel de compatibile cu sănătatea copilului. „L-aș vrea fiert", răspunde micuțul. „Bine, îl vei avea la tigaie", răspunde mama, care, de altfel, își iubește cu tandrețe copilul. Personajul principal din *Pierre Costals*, de H. de Montherlant este un nervos pe care sfâșierea sa lăuntrică între aviditate și tandrețe îl face crud; dar el este un „Marte" și îi place să contrarieze: *„odinioară, pușțan, când maestrul de manej comanda «la dreapta», numaidecât tânărul nostru geniu trăgea hățul la stânga"* (XXXVIII, p. 197).

Dorința de a-ți impune voința poate să coincidă cu inteligența care permite găsirea mijloacelor în acest scop și cu caracterul pasionat care asigură realizarea. Acesta este, de exemplu, cazul lui Napoleon, care avea autoritate și totodată îi plăcea să o facă simțită.

Există pasionați „Venus" de care toată lumea ascultă fără ca ei să aibă aerul de a comanda, după cum există sentimentali „Marte" care comandă mereu fără a fi vreodată ascultați. În căsniciile în care femeia este o sentimentală „marțiană", iar soțul un pasionat sau flegmatic „venusian" (dispunem, în această privință, de numeroase observații detaliate), femeia, care are aerul de a dirija totul, urmează de fapt directivele soțului ei. Mama bombăne și ordonă. Dar tatăl este acela care este ascultat și care imprimă întregii familii direcția pe care el o preferă.

NOTE

[1] În ancheta statistică a lui Heymans, efectuată pa 2 563 de subiecți, 656 dintre aceștia nu au putut intra în nici una dintre cele opt clase prevăzute de sistemul său.

[2] A se vedea capitolul VII.

[3] *„les étroits"*, în textul original. (Nota trad.)

[4] *„les larges"*, în textul priginal. (Nota trad.)

[5] Traducere în limba franceză de René Le Senne, Alcan, Paris, 1925.

[6] Lucru important de notat. Femeile „marțiene" și bărbații „venusieni" nu au înclinație deosebită spre homosexualitate. „Femeia care nu se vrea vasala bărbatului – observă cu justețe Simone de Beauvoir – este totuși departe de a fugi de acesta: ea încearcă mai degrabă să facă din el instrumentul plăcerii sale" (XXXVI, p. 1001).

[7] Faptul de a se fi angajat realmente în aceste aventuri vine din conjuncția unei emotivități destul de slabe, cu o activitate puternică și o primaritate accentuată, o sentimentală mai supusă principiilor și mai atentă la consecințe. O avidă, care pune un preț foarte ridicat pe dăruirea propriei persoane, ar fi neutralizat atracția plăcerii. Dar sentimentele datorate polarității „Marte" ar fi rămas aceleași, îndeosebi menținerea unei fidelități profunde pentru ființa aleasă, care este o ființă admirată, ca și disocierea operată între complezențele superficiale și atașamentul intim.

[8] Se va întâmpla uneori să raportăm trăsături sau tipuri la personaje de roman sau de teatru. Nu în aceasta constă eroarea metodei, fiind vorba doar de utilizarea unor exemple la care cititorul să se poată raporta cu ușurință.

Dimpotrivă, în calculele noastre statistice și în elaborarea chestionarelor, niciodată nu am făcut uz de personaje imaginare și nici măcar de personaje istorice, ci numai de subiecți pe care i-am putut supune intervievării directe.

[9] Trăsătură care apare în mod vădit în gelozia sa, dar și în sensibilitatea pe care o dovedește în privința procesului său, în pofida refuzului de a face să intervină intriga. Să ne gândim apoi la orgoliul său: *„Je veux qu'on me distingue..."*

Capitolul VI

FACTORII TENDENȚIALI

Supunând chestionarelor un număr important de subiecți, observăm repede că orientarea tendințelor este destul de independentă de structura caracterului așa cum este ea determinată prin cei trei factori de bază ai lui Heymans.

De aceea, una dintre cele mai importante achiziții ale caracterologiei este luarea în considerare – propusă de René Le Senne – a opoziției dintre egocentrism și alocentrism (I, pp. 118 și urm.). Modurile de a fi pe care le desemnează prin acești termeni nu au pentru el nici un fel de semnificație morală; avem aici de-a face exclusiv cu dispoziții naturale care, într-un caz, tind să plaseze Eul în centrul tuturor preocupărilor individului, iar în alt caz îl fac dependent de ceilalți și își subordonează actele sentimentelor lor.

De îndată ce aplicăm aceste noțiuni noi, ele se arată de o fecunditate remarcabilă și dobândim rapid convingerea că asemenea aspecte nu ar putea fi lăsate la o parte fără ca fizionomia psihologică a individului să nu fie lipsită de trăsături importante.

În cursul ultimilor ani ne-am orientat investigația în special asupra acestor dispoziții și am ajuns la următoarele constatări:

1. Raportul egocentrism–alocentrism este foarte diferit de un factor cum este emotivitatea. În cazul acestuia din urmă totul se petrece ca și cum o *aceeași* putere variază în grade continui de un nivel foarte slab, care ar fi nonemotivitatea, până la o intensitate ridicată, care ar corespunde emotivității, gradele intermediare fiind indicele

unei emotivități medii. Nu putem deci spune despre cineva că este în același timp emotiv și nonemotiv. O astfel de afirmație nu are, la drept vorbind, nici un sens. În cazurile foarte rare când am fi tentați să o folosim, am putea observa, dacă ducem mai departe analiza, că ezitarea ține pur și simplu de faptul că există multe moduri de a fi emotiv sau de a nu fi.

Situația este cu totul alta în ceea ce privește raportul egocentrism–alocentrism. Nu avem aici de-a face nicidecum cu grade ale uneia și aceleiași dispoziții, ci cu *direcții* diferite în care individul se simte împins de natura sa. Se poate foarte bine concepe că un individ ar putea să nu fie nici egocentric și nici alocentric, sau să fie și una și alta și să fie solicitat în ambele sensuri. Într-adevăr, în experiență am găsit și un caz și celălalt. A le asimila sau a le reuni sub o aceeași cotare medie, în mod necesar neutră, nu exprimă în mod fidel realitatea psihologică[1]. Pare deci util, dacă vrem să facem un examen aprofundat, să nu ne mulțumim să opunem pe aceeași linie pe egocentrici alocentricilor, cum este suficient în cazul unei descrieri rapide, ci să luăm în considerare doi factori diferiți, fiecare având intensitatea sa proprie.

2. Ideea de „factori de orientare" sugerează imediat ipoteza că există mai mult de două posibilități, chiar dacă reunim în același grup mai multe solicitări analoage. Căutând să efectuăm această grupare, am fost determinați să luăm în considerare patru direcții principale în ceea ce privește tendințele omului, sau – ca să folosim un termen luat din vocabularul psihanalitic – în ceea ce privește „impulsiile" sale[2]. Adăugăm astfel la cele două despre care am vorbit, „Interesele senzoriale" și „Pasiunea intelectuală".

3. Dacă, într-o analiză detaliată, înlocuim factorul unic egocentrism–alocentrism (care funcționează în acest caz ca un factor de aspect) prin cei patru factori de orientare, pare util să rupem simetria prea îngustă sugerată de primii doi termeni. Vom numi deci *Aviditate* un factor de orientare destul de înrudit cu egocentrismul, și *Tandrețe*, pe acela care corespunde alocentrismului[3].

Despuierea fișelor individuale de caracter confirmă independența acestor patru factori. Conversația cu subiecții arată importanța lor în înțelegerea profundă a cazurilor. Valoarea lor este atestată

și de acordul cu ceea ce ne sugerează evoluția tendințelor în funcție de vârstă.

Este evident că sensul exact al fiecărui factor este determinat de însești întrebările destinate să-i pună în evidență. În ceea ce privește acest punct, am putea deci pur și simplu să trimitem la capitolul VIII, unde am comentat în detaliu chestionarul. Dar nu ni se pare convenabil să reluăm pe seama noastră, parafrazând-o, cunoscuta frază a lui Binet: „Inteligența este ceea ce măsoară testele mele", spunând că „aviditatea este factorul degajat de întrebările din grupa a 6-a". Un examen psihologic nu are valoare, de fapt, decât dacă ne permite să facem, pornind de la anumite observații, previziuni asupra comportamentelor nonobservate. Trebuie deci ca sensul unui factor să depășească cu mult pe acela al operațiilor care au servit la recunoașterea lui. Un test de atenție nu este semnificativ decât dacă ne arată altceva decât numărul de *i* și de *o* barați pe parcursul a trei minute. Trebuie ca el să se poată raporta la viața indivizilor în afara laboratorului. Aceasta înseamnă că implică o întreagă teorie a atenției. Ni se pare deci necesar, nu fără a sublinia importanța exemplelor raportate în capitolul VIII, să indicăm în prealabil anumite trăsături ale celor patru factori, care nu apar în chestionar. Aceste indicații vor permite atât o mai bună conducere a anchetei – pentru a se înțelege ceea ce trebuie pus în evidență – cât și interpretarea rezultatelor obținute, arătând ceea ce semnifică ele.

1. Aviditatea

Un psihanalist brazilian, Austrogesillo, a utilizat, pentru a desemna forma cea mai primitivă a psihismului, termenul expresiv *Fames*. În principiul său, ceea ce noi numim *aviditate*[4] este tocmai această „foame"[5], nevoia de a face să intre în sine lumea exterioară și să o transformi în propria-ți substanță. Este o impulsie surdă și profundă, poate aceea din care derivă toate celelalte. Cu toate acestea, dacă este interesant de urmărit transformările sale în funcție de creșterea ființei, apoi de îmbătrânirea ei, nu este mai puțin

interesant să arăți variațiile profunde ale intensității acestei impulsii la diferiți indivizi.

Dorința de a lua în sine și, mai ales, de a înghiți; apoi, după aceea, de a conserva, de a reține. S-a spus adesea că sugarul nu este altceva decât un tub digestiv. În consecință, relațiile sale cu lumea exterioară se exprimă, la început, prin comportamentul său alimentar. Aviditatea sa ar putea consta în a înghiți grabnic alimentele sau în a le reține. La adult, care este obiectul direct al studiului nostru, aceste două forme sunt lesne de descoperit. Cea dintâi este aviditatea activilor, cea de a doua este aviditatea secundarilor. Aceasta înseamnă că, dat fiind faptul că ele fac să intervină doi factori diferiți, vor putea fi când conjuncte, când disjuncte. Napoleon, de exemplu, este un pasionat avid, în același timp dornic să cucerească și să conserve. Aviditatea unui coleric ca Goethe este aceea a unui om conștient de puterea sa și care știe că are mai mult de câștigat lansându-se înainte decât stând pe loc. El are încredere în posibilitățile sale, iar instabilitatea sa naturală face să se dezvolte în inițiative și în aventuri trebuința sa de a asimila tot ceea ce îl înconjoară. Dimpotrivă, aviditatea sentimentului duce la avariția clasică, făcută din teama de a pierde și din neliniștea asupra viitorului, cât și din atașamentul față de avuție.

„*Cei care nu iubesc banul decât pentru a-l cheltui* – scrie Vauvenargues – *nu sunt avari adevărați. Avariția este o extremă neîncredere în evenimente, care caută să se asigure contra instabilității soartei printr-o excesivă prevedere, manifestând acel instinct nesățios care ne solicită să creștem, să sprijinim, să consolidăm existența noastră*" (XXXIX, p. 97).

Fiecare dintre aceste două aviditâți se consideră în mod firesc rezonabilă, o contestă pe cealaltă și se simte îndemnată să o judece cu severitate. O vedem pe planul psihologiei popoarelor, în judecățile pe care le fac frecvent unii asupra altora americanii și francezii. La cei dintâi, avizii sunt în general activi; la ceilalți, ei sunt adesea sentimentali; ei se socot reciproc interesanți; unii par astfel deoarece fac eforturi neîncetate de a câștiga mereu mai mulți bani, iar ceilalți pentru că pun totul la bătaie ca să-i păstreze pe cei pe care sunt stăpâni, fie și arătându-se indiferenți față de mizeria semenilor. Unii

evaluează în dolari achizițiile sau actele lor, ceea ce le permite să-și măsoare exact performanța. Ceilalți găsesc că este nepotrivit să se vorbească de bani, condamnându-i astfel dinainte pe cei care ar veni să le ceară. Americanii sunt duri în luptă, francezii în posesiune. Primii văd în bani simbolul reușitei lor, semnul că acțiunea lor este încărcată de valoare, ca și mijlocul de a acționa în viitor cu o eficiență încă și mai mare. Ceilalți văd în bani o protecție, o garanție, o asigurare. Unii își contemplă în bani forța, alții caută în bani un adăpost pentru slăbiciunea lor...

Vorbind despre aviditatea unui activ, am citat mai sus numele lui Goethe. Avem ocazia să subliniem o trăsătură importantă comună celor patru factori de tendință: fiecare dintre aceștia corespund unei impulsii fundamentale care rămâne realmente aceeași la toți indivizii la care se întruchipează, dar care, totuși, uneori ia aspecte diferite. Aceste forme de expresie variază după cum tendința se combină cu alți factori, însoțind de asemenea inteligența și aptitudinile subiectului, ca și, în sfârșit, funcția care constituie libertatea „Eului"[6]. Aviditatea unui senzual cu o curiozitate slabă și cu o capacitate intelectuală mediocră va genera lacomul, pe omul de afaceri care nu trăiește decât pentru bani, pe colecționarul de recorduri sau de aventuri galante. (Să remarcăm, în treacăt, că aceste trăsături sunt adesea reunite la unul și același individ.)

Dar există și o dorință de a cunoaște care nu are nimic de-a face cu pasiunea intelectuală, despre care vom vorbi mai departe, dorință care este doar o sublimare a aviditații. Este un fel de bulimie intelectuală care împinge la înghițirea de cunoștințe, la încărcarea cât mai mult posibil a memoriei sau a fișierului de date. „*Un om care digeră prost și care este vorace* – scrie Vauvenargues – *este poate o imagine fidelă a caracterului spiritului celor mai mulți dintre savanți*" (X, maxima 216).

Nu trebuie să credem, de altfel, că similitudinea dintre apetit și dorința de a învăța nu se aplică decât cazurilor celor mai simple, acelea în care cunoștințele sunt îngrămădite fără discernământ. Asimilarea nu ne face să scăpăm de aviditate, ea desăvârșindu-i scopul propriu. O cunoștință „asimilată" reliefează aviditatea atunci când ea este căutată pentru sporul de existență pe care îl procură sau

pentru mijloacele de acțiune furnizate. Orice concepție instrumentală a inteligenței este deci rezultatul primatului mai mult sau mai puțin conștient acordat aviditătii.

Curiozitatea avidului se orientează mai presus de orice asupra faptelor. Când are în vedere legile, acestea nu sunt decât rețete, adică mijloace de sporire a puterii de care se dispune. A-ți „însuși" cunoștințe pe care încă nu le posezi, a le „asimila" este a te umple de o hrană intelectuală care, ca orice hrană materială, ne sporește forțele și lărgește câmpul nostru de acțiune. Se vorbește deci pe bună dreptate de „setea de a cunoaște", de oameni care „devorează" cărțile, de cei care se „nutresc" din Montaigne sau din Descartes, despre conferința pe care cutare a trebuit să o „înghită", de cunoștințe „prost digerate" etc.

Pasiunea intelectuală este cu totul altceva. Ea se deturnează de la detaliul infinit al faptelor spre a se orienta către cauza care le explică. Pentru ea a înțelege nu este niciodată „a lua", ci a contempla. Vom reveni asupra acestei chestiuni mai departe.

Aviditatea nu se diversifică numai prin obiectele asupra cărora ea se orientează, adică numai prin calitatea hranei. Ea extinde rapid dincolo de limitele corpului propriu zona apartenențelor sale. La urma urmei, a mânca nu este decât un mod particular de a avea pentru sine, de a poseda. Aviditatea se transformă foarte repede în dorință de posesiune: posedarea de lucruri, posedarea de ființe. Posesiunea ca scop în sine și nu ca mijloc de a te bucura. De aceea nu se înțelege nimic din psihologia avarului, nici din aceea a unor avizi atunci când se crede a se da în vileag o contradicție în conduita lor și se observă ironic că ei se privează de plăceri pentru a-și asigura posibilitatea plăcerii. Ei ar lăsa astfel să le scape prada pentru umbra acesteia, luând drept scop ceea ce nu ar putea fi decât mijloc. Explicația aceasta este cât se poate de inexactă. Avarul care moare de foame pe sacii săi de aur nu se păcălește. El a avut exact ceea ce și-a dorit. Aurul nu este pentru el mijlocul de a avea femei sau de a-și oferi mâncăruri rare și scumpe. Cei care sunt ahtiați cu adevărat după astfel de plăceri și le procură atunci când au mijloacele să o facă. Ceea ce avarul savurează numărându-și banii este puterea sa. Sporindu-și tezaurul cu câteva piese, el trăiește satisfacția

automobilistului sportiv care a câștigat două minute din timpul cheltuit de obicei pentru parcurgerea unui traseu. A spune despre un om că „valorează" 50 000 de dolari corespunde aceleiași dispoziții de spirit. Înseamnă că omul tinde să se confunde cu cele ce îi aparțin; regăsim aici din nou ideea de asimilare, adică trecerea de la ceea ce *ai* la ceea ce *ești:* în mâna mea, fructul este al meu, dar după ce l-am mâncat el devine eu. Se spune că un avar a rostit următoarele cuvinte înainte de a muri: *„Aș vrea să torn toate bunurile mele într-un pahar de apă și să-l înghit înainte de a-mi da duhul"*. Între a fi și a avea, numeroși intermediari pregătesc tranziții imperceptibile. Voința de putere nu dorește lucruri decât pentru a afirma „Eul", lucrurile nefiind decât măsura propriei ființe. Fondul aviditătii este voința de a fi, de a fi cât mai mult posibil și de a persevera în ființă. Este trebuința de a se afirma ca individ distinct de ceilalți, care posedă o interioritate proprie, care constituie un centru autonom în raport cu care întreg restul lumii se organizează și se ierarhizează. Posesia nu este decât un stadiu către asimilarea completă, ea permițând de a avea la dispoziție ceea ce vei putea asimila mai târziu, ca în cazul aceluia care cumpără mai multe cărți decât poate citi imediat. Ea permite, de asemenea, extinderea spre exterior a zonei de eficacitate a Eului, așa cum un băț prelungește un braț: banii pe care îi posed sau puterea pe care mi-o recunosc ceilalți îmi permit să fiu mai ascultat decât aș fi fără averea sau fără titlul meu. Dacă posesia banilor a fost – și adesea încă mai este – însuși semnul posesiunii, acesta ține fără îndoială de faptul că multă vreme a fost un mijloc aproape universal de obținere a plăcerilor. Banul este măsura puterii și este dorit pentru a fi puternic, ca și pentru a gusta plăcerile pe care el le poate procura. La fel, „capitalul" nu este un element accidental al vieții oamenilor, care ar ține de anumite circumstanțe sau de anumite forme sociale. Ceea ce este contingent este doar forma particulară luată, în anumite momente, de această „putere" căreia îi este ordonată aviditatea. A suprima expresia sa „capitalistă" nu este a suprima dorința pe care ea o stârnește, ci numai a o obliga să caute alte moduri de a se exprima. Este să schimbi masca și nu să renunți la comedie.

Acțiunea îmi permite să apropii de mine și să fac consumabile lucrurile pe care vreau să le încorporez. Pe de altă parte, ea este mijlocul de a-mi manifesta noile forțe: acționez pentru a crește și cresc pentru a acționa și mai mult. Cerc fără sfârșit, care este mai puțin unul al activității cât unul al voinței de putere. Nu este vorba de a avea plăcerea acțiunii pentru ea însăși, de care să ne bucurăm ca de un gest frumos, în afara oricărei preocupări utilitare: această atitudine estetică se întâlnește la activii nonavizi cu puternice interese senzoriale. Adevărata forță motrice a cursei nesfârșite în care ne lansăm pentru cucerirea lucrurilor este aviditatea: a avea pentru a fi și mai mult și a fi pentru a se extinde și a avea încă și mai mult. Nici lucrurile și nici plăcerile nu sunt aici fundamentale, ci fundamentală este afirmarea Eului.

Mecanismul unui factor trebuie studiat punându-l în relație cu ceilalți. Să examinăm, de exemplu, cum se amorsează mecanismul reciproc al avidității și polarității sau acela al avidității și tandreței.

Dacă este un „Marte", avidul își supune semenii prin brutalitate și constrângere directă. Dacă este un „Venus", folosește seducția și, fără a avea aerul de a cere ceva, îi face totuși pe ceilalți să-i slujească planurile. Îi domină încântându-i, dar își face întotdeauna propriu-i joc. Se străduiește mai ales să evite întâlnirile care l-ar face dependent de cineva. Acest comportament este constant, în special cu privire la femei: Ludovic al XI-lea, ne spune istoricul său Champion, *„nu iubea sau iubea puțin femeile: ele ne domină, și Ludovic nu înțelegea să fie dominat"* (XL, t. II, p. 202). Viața unui „venusian" avid, ca Goethe, este plină de aceste eschivări bazate pe aviditate, foarte diferite de eschivările lui Rousseau, generate de slăbiciune. Găsim destule exemple și în viața lui Napoleon, ceea ce ar justifica faptul că i s-a atribuit opinia că, *„în dragoste, adevăratul curaj este fuga"*. „Adevăratul" curaj este aici determinat în raport cu ambiția: pentru afirmarea de sine se cuvine să fugi de legături, să te detașezi, nicidecum de lume, ci de tandrețea care ne face prizonierul celorlalți.

Viața lui Nietzsche este un excelent exemplu de conflict între tandrețe și aviditate. Dacă el a reușit să descrie atât de bine voința de putere, este pentru că îi cunoaștea din experiența personală

imperativul. Dar obstacolul pe care îl întâlnea nu consta în rezistența lucrurilor sau ființelor, ci în tandrețea din propria-i inimă. Luptând împotriva milei, el lupta contra lui însuși. El se opune cu vehemență creștinismului, deoarece această religie duce mila (com-pasiunea) la absolut; în același timp, însă, el se identifică în halucinațiile sale cu Iisus, crucificatul. Zarathustra este înțeleptul în același timp cel mai dur și cel mai tandru. În acest suflet în același timp exigent, sensibil și lucid, drama este fără deznodământ. Se știe că el a sfârșit printr-o explozie a personalității: o ultimă criză îl aruncă, pe el, care se voia neîndurător, de gâtul unui cal pe care îl maltrata surugiul...

O luptă de același fel, dar cu un deznodământ diferit, duce Pascal, alt avid cu inima tandră, cu care Nietzsche se simțea uneori atât de asemănător. Pascal, a cărui aviditate se exprimă poate cel mai bine în strigătul disperat pe care îl scoate: „*Este un lucru îngrozitor să simți cum se duce pe gârlă tot ceea ce posezi*" (XLI, p. 429).

Aceste lămuriri sumare ne vor permite poate să înțelegem că o caracterologie este cu totul altceva decât un joc care constă în distribuirea indivizilor în categorii artificiale. Factorii tendențiali accentuează caracterul dinamic al analizei, ceilalți factori arătând mai degrabă cum se instalează și se rezolvă conflictele ale căror elemente le furnizează tendințele.

Aviditatea oferă material pentru o îndelungată cercetare. Nu prezentăm aici decât o schiță. Să o completăm, cel puțin, prin indicarea a două manifestări importante ale avidității, care ne vor ajuta să îi înțelegem mai bine semnificația.

„A fi înseamnă a acționa". Formula este curentă. Ușurința cu care o acceptăm demonstrează că există la toate ființele – fie ele și cele mai tandre – un fond ireductibil de aviditate originară. Dar avizii sunt cei care iau maxima pe seama lor, spre a-i da un sens absolut. O regăsim la politicienii ambițioși, de exemplu, în gura lui Clemenceau, căruia îi plăcea să spună: „*Trebuie acționat, acțiunea este principiul, acțiunea este mijlocul, acțiunea este scopul*". O regăsim la comandanți militari ca Lyautey. Nu este mai puțin semnificativ să o vedem la Goethe – acest mare avid – plasată în centrul filosofiei sale. Când Faust, claustrat în cabinetul său, împreună cu

diavolul care a luat forma unui câine, se întreabă asupra sensului Cuvântului (*das Wort*), în fraza biblică; „*La început a fost Cuvântul*", el respinge succesiv diversele interpretări. Nu vrea să păstreze termenul „Cuvânt", nici să-l înlocuiască prin Spirit *(der Sinn)*[7] sau prin Forță (*die Kraft*). În cele din urmă inspirația îl luminează și el „scrie consolat: *La început era acțiunea* (*die Tat*)" (XLII, p. 82).

Această preocupare pentru acțiunea practică atașează spiritul la fapt, la „dat", la ceea ce există și care poate fi posedat, utilizat sau distrus. Această preocupare îl deosebește pe omul politic de sociolog. Sociologul caută să înțeleagă ceea ce se întâmplă, caută să degajeze legile evenimentelor sociale; el contemplă relații și găsește bucurie în aceasta. Omul politic nu se interesează decât de ceea ce este aplicabil. El nu vrea să știe ce leagă A de B, dacă A nu există. Problema sa se acroșează de ceea ce există și s-ar exprima destul de bine prin: „Cu ceea ce îmi stă la dispoziție, ce aș putea face cel mai bine? Partidul meu numără atâția membri, dispune de cutare resurse, poate conta pe cutare sprijin. Ce-mi pot permite toate acestea să fac?" Politica este simțul posibilului.

De unde și gustul oamenilor de acțiune pentru inventare. „*Am mereu prezente în minte stările mele de situație* – subliniază Napoleon. *Nu am destulă memorie ca să reținun vers alexandrin, dar nu uit nici o silabă din inventarele mele de situație. Diseară le voi găsi în camera mea și nu mă voi culca înainte de a le fi citit... Această lectură îmi face mai mare plăcere decât plăcerea trăită de o fată care citește un roman*" (XLIII, p. 47).

Este însăși plăcerea pe care o trăiește avarul care își numără banii. Și într-un caz și în celălalt este vorba de încântarea dată de măsurarea forțelor de care dispui. Numai că avarul este un avid temător, pe când aventurierul este un avid încrezător. Ei ilustrează ambele aspecte ale aceleiași dorințe. „Plăceri, semne de putere!" răspunde ambițiosul.

Al doilea punct asupra căruia dorim să atragem atenția este caracterul psihologic al analizelor noastre. Aviditatea de care ne ocupăm este o tendință naturală mai mult sau mai puțin puternică și nu o calitate morală sau un viciu. Ea poate fie să inspire nobila dorință de a te perfecționa continuu, fie să se exprime prin dorința

insignifiantă de a colecționa lucruri, în sfârșit, poate sta la originea dorinței condamnabile de a-i supune pe ceilalți autorității proprii. Este de notat, de exemplu, că aviditatea stă la baza unei virtuți căreia mulți moraliști îi acordă un credit deosebit: respectul demnității personale. O femeie avidă pune un preț atât de mare pe persoana sa, încât se refuză la nesfârșit bărbatului pe care îl iubește: să ne gândim la scrupulele și la tergiversările prințesei de Clèves sau ale doamnei de La Fayette. Vom găsi în viața acesteia multe mărturii de aviditate: o grijă extremă pentru reputația sa (mult mai prețioasă decât fericirea ființei iubite), o atenție foarte exactă arătată problemelor pecuniare, o sensibilitate foarte accentuată pentru tot ceea ce ține de avantajele materiale.

Vom opune acestei atitudini – pe care am putea-o numi esențialmente burgheză – comportamentul majorității eroinelor lui Jean Anouilh, care adesea sunt amorfe nonavide și tandre: fete ușuratice, care s-au dat sau, mai exact, s-au lăsat pradă, pentru că lucrul acesta nu avea nici o importanță în ochii lor, ele fiind revoltate și împotriva valorilor burgheze, simbolizate frecvent prin ceea ce este cel mai vizibil și ar putea să pară anodin: respectabilitatea.

Departe de noi pretenția de a arbitra aici diferendul. Să ne mulțumim să recunoaștem originea psihologică a anumitor judecăți de valoare, care cred că exprimă aprecieri morale și nu fac decât să exprime naturi individuale. Cutare care condamnă doctrina *„laisser-aller"*[8] este doar un avid, cutare altul, care denunță egoismul inerent posesiunii, nu face decât să cedeze atracției plăcerii... Dar poate că este timpul să facem să intervină direct acest nou element.

2. Interesele senzoriale

Oricare ar fi importanța pe care o acordăm conștiinței, este greu de negat că, la o ființă vie pe care o examinăm din exterior, senzația apare, după expresia lui Henri Piéron, ca o *„călăuză a vieții"* (XLIV). Dacă asimilația este fenomenul fundamental al vieții, încă mai trebuie făcută o discriminare, în folosul organismului, între elementele asimilabile și acelea neasimilabile sau chiar

toxice. Senzația este un mijloc de a opera cu finețe acest necesar triaj. Există, în ansamblu, un acord între plăcerea procurată de senzații și trebuințele reale ale organismului. De altfel este bine că așa stau lucrurile, în caz contrar ființele mergând cu toatele la pieire, ba chiar neputându-se nici măcar dezvolta.

La animalele superioare, însă, și mai ales la om, plăcerea se poate detașa de utilitatea biologică. Ea era un semn și devine un scop. Omul poate disocia plăcerea de a mânca de trebuința de a se hrăni, făcând din această plăcere scopul unora dintre activitățile sale: vechii romani i-au precizat tehnica. Instinctul – sau, dacă vrem, reflexul – care, la sugar, provoacă suptul, este condiția necesară alimentării sale. Dar după ce-a supt pentru a se hrăni, el își suge policele pentru satisfacția senzuală pe care o obține din aceasta. În realitate, în ambele cazuri, lucrurile sunt ceva mai puțin simple. Sugerea policelui procură simultan o senzație agreabilă și satisfacerea simbolică a unei aviditățI care persistă. Sărutul, mai târziu, va asocia și el, în proporții diferite, după caz, plăcerea simțurilor plăcerii apropierii. Regăsim aici vestigiile aviditățII inițiale. La fel cum dezmierdarea imită în îmbrățișare gestul spontan de a aduce spre sine și de a lua, sărutul rămâne întotdeauna sublimarea suptului avid al sugarului sau al mușcăturii micului carnivor. Limbajul, martor fidel, ne amintește, în metaforele sale, că sărutul are o origine alimentară: se spune „a mânca pe cineva din ochi de drag" etc.[9], iar jocurile cu copiii, în râsetele care nasc din simulacru, reproduc actul de a devora ceea ce iubești...

Dar și aici caracterologia observă deosebiri considerabile între indivizi în ceea ce privește capacitatea lor mai mult sau mai puțin mare de a se detașa de utilitatea biologică. Există oameni pentru care senzația nu face niciodată decât să aducă o informație. Culoarea roșie a fructului nu este în acest caz decât semnul coacerii și al valorii nutritive, iar acel zgomot de apă curgătoare, care îl încântă pe poet, nu este, pentru cutare om, decât semnul posibilității de a-și stinge setea sau de a face baie.

Pentru alții, dimpotrivă, senzația posedă o autonomie foarte largă. Aristotel observă prea bine că un prim grad de detașare se obține în cunoașterea senzorială: *„Toți oamenii au sădită în firea lor*

dorința de a cunoaște. Dovada acestui lucru stă în plăcerea pe care le-o procură activitatea simțurilor. Ei resimt această plăcere pentru ea însăși, chiar când e vorba de urmărirea unui folos" (XLV, t. I, p. 1; trad. Șt. Bezdechi).

Gide subliniază transferul de interes: *„Senzualitatea... constă pur și simplu în a considera ca pe un scop și nu ca pe un mijloc obiectul prezent în clipa prezentă"* (XLVI, p. 91).

Dacă senzualitatea este mai mult decât un mijloc eficace în serviciul vieții, dacă se deosebește de aviditate, ea se distinge și de cunoașterea abstractă. A simți este altceva decât a cunoaște: *„Nu-mi este de ajuns să citesc că nisipurile plajelor sunt plăcute; vreau ca tălpile mele să le simtă. Orice cunoștință pe care nu o precedă o senzație îmi este inutilă"* (XLVI, p. 91).

Vom regăsi acestea în comentariul la întrebările de chestionar care se referă la interesele senzoriale. Să notăm aici doar că disocierea dintre aviditate și senzualitate are loc încă din mica copilărie. Iat-o, de exemplu, semnalată de un poet cu interese senzoriale puternice, Baudelaire, într-o scrisoare către editorul său Poulet-Malassis: *„Ce iubește copilul cu atâta patimă în mama sa, în bona sa, în sora lui mai mare? Este pur și simplu ființa care îl hrănește, îl spală, îl piaptănă și îl leagănă? Este și mângâierea, voluptatea senzuală. Pentru copil, această mângâiere se exprimă, fără știrea femeii, prin toate grațiile femeii. El își iubește deci mama, sora, dădaca pentru gâdilarea agreabilă a atlazului său sau blănii, pentru parfumul gâtului sau părului, pentru clinchetul bijuteriilor și jocul de culori al panglicilor etc., pentru toată acea* mundis muliebris, *începând cu cămașa și exprimându-se chiar în mobilier, unde femeia pune amprenta sexului ei"* (XLVII, p. 230).

Important este să se sesizeze independența acestui factor. A te pierde în senzație este a te sustrage oricărei utilități biologice, aceea a nutriției, care este dată uitării, ca și aceea a procreației, care nu este încă prezentă. Faptul că, în majoritatea plăcerilor umane, bucuria de a lua și de a fi puternic, de a fi cel mai puternic însoțește aproape întotdeauna plăcerea senzuală nu trebuie să ne împiedice să notăm distincția factorilor care se combină, aici și acolo, în proporții variabile. Viața senzațiilor este o primă detașare în privința

avidității inițiale. A te bucura sustrage timp și forțe acțiunii. A te bucura din plin de plăcere este a te pierde într-o contemplație care, pentru ființa aflată la acest stadiu exclusiv senzorial, nu înseamnă mai puțin o depășire a instinctului fundamental de a poseda și a atrage la sine. Dacă aviditatea își găsește exaltarea în triumf și în joc – care este, în parte, o exuberantă expansiune de forțe –, senzația, când este cu adevărat stăpână și invadează totul, este o încântare. Ea este o ieșire afară din sine, un extaz[10]. Ea ne oferă o lume care își este suficientă. Unul dintre cei care i-au celebrat cel mai bine atracțiile, André Gide, excelează în a sesiza în stare pură jocul de culori, de forme, de mișcări. El le limitează la ele însele, izolându-le nu numai de orice utilitate directă, ci și de orice inserție într-un context împrumutat memoriei și care prin aceasta ar constitui elementele unui ansamblu mai larg: „*Din perfecta uitare a lui ieri creez eu noutatea fiecărei ore*" (XLVIII, p. 173).

Suntem dincolo de orice idee de posesiune, de achiziție, de apropriere. „*Cât din această dimineață fermecătoare, din această pâclă și din această lumină, din această prospețime aerată, din această pulsație a ființei tale senzația ți-ar da încă și mai multe delicii, dacă ai fi capabil să i te dăruiești în întregime*" (XLIX, p. 77).

Această dăruire de sine în favoarea impresiilor presupune o renunțare la aviditate, o nesocotință consimțită, o abandonare a oricărei prejudecăți, adică a tot ceea ce noi strecurăm din ideile *noastre* în cunoaștere: „*Nu-ți pregăti bucuriile, căci află că în locul celor pregătite te va surprinde o altă bucurie*" (XLIX, p. 41).

Abandonul la clipa prezentă nu este aici semnul unei primarități extreme, de vreme ce subzistă conștiința precarității existenței: acela care îl invită pe Natanael să guste farmecul clipei care i se oferă nu încetează să aibă în el, prezentă dar și permanentă, ideea morții, ca un „fond foarte obscur" pe care clipa se detașează cu o „admirabilă strălucire". Și tocmai aviditatea – dorința de a trage totul la sine – cât și secundaritatea – gustul metodei și al sistemului – îl opune lui Gide pe Kierkegaard, atunci când acesta scrie: „*Nu am cunoscut imediatitatea, așadar, dintr-un punct de vedere strict uman, nu am trăit. Am început dintr-o dată cu reflecția. Nu am*

dobândit nici o imediatitate cu înaintarea în vârstă, sunt de la început la sfârșit reflecție" (L, pp. 67–68).

Așadar, pe drept cuvânt termenul estetică desemnează simultan ceea ce pune în evidență senzația pură și ceea ce privește artele frumoase. Cercetarea psihologică ne permite să constatăm legătura dintre aceste două domenii. Nici vorbă de viață estetică pentru acela atașat mai mult de idei sau sentimente decât de expresia lor sensibilă. Dar nici vorbă de viață estetică și pentru acela care nu se eliberează suficient de dorința de apropriere și de voința de putere. Fructele pictate de pictor vor fi cu atât mai frumoase cu cât vor fi mai nesubstituibile fructelor reale. Tabloul care dă aparența naturii este o amăgeală care încântă dorința noastră de a poseda. Dimpotrivă, senzația pură, departe de a fi elementul din care sunt făcute cunoștințele noastre elementare, este ceea ce degajă reflecția filosofului sau atenția pasionată a artistului: ea este dincolo de percepția utilitară.

Fără îndoială, nu este de ajuns să ai interese senzoriale puternice ca să fii artist. Trebuie de asemenea destulă muncă spre a crea o operă în loc de a te mulțumi să visezi la ea, mult talent, în concluzie, pentru a exprima în mod fericit ceea ce simți. Dar nu există nici posibilitate de creație plastică, nici sensibilitate artistică la cei ale căror interese senzoriale sunt prea slabe, cum ar dovedi-o, de exemplu, cazul lui Lamartine, tandru însă mai puțin artist. Experiența ne-a arătat că pretutindeni unde interese senzoriale puternice se asociază cu o pasiune intelectuală destul de mare, subiectul are preocupări estetice incontestabile, deși manifestările acestora ar putea să fie foarte diferite.

Când pasiunea intelectuală devine predominantă, dorința de a înțelege o biruie pe aceea de a simți și, dacă aptitudinile o permit, subiectul se orientează mai degrabă spre critică decât spre creație. În acest caz, spiritul încetează repede să se emoționeze la simpla contemplare și transformă spectacolul în problemă: se interesează de motivația creației și de procedeele utilizate. Dacă omul care are aceste dispoziții scrie câteva pagini despre o statuie sau un tablou, o va face mai mult pentru a le explica decât ca să-și exprime emoția. Aceasta este, de exemplu, maniera lui Paul Valéry. Ea merge atât

de departe la el încât, în propriile sale versuri, mecanismul creației – din care el amintește studiul „Poetica" – prezintă pentru dânsul mai mare interes decât opera creată; el o arată foarte bine, spunând că nu se socoate nici poet, nici filosof. Adesea s-a voit să se vadă aici o cochetărie sau un paradox. Credem, dimpotrivă, că el exprimă sincer ceea ce simte: interesul său privește mai puțin versurile scrise sau sistemele elaborate cât înțelegerea genezei acestora.

Senzația și bucuriile generate de ea ocupă deci o situație intermediară între atașamentul față de sine și atașamentul față de alții sau atașamentul față de idei. Aceasta nu înseamnă că ele ar putea fi studiate cu totul izolat. Nu vom descoperi niciodată un om la care un factor să funcționeze singur, cu excluderea tuturor celorlalți. Arta însăși este cu totul altceva decât un domeniu rezervat exclusiv intereselor senzoriale și s-a putut verifica de nenumărate ori că ea se extenuează repede de îndată ce vrea, cu tot dinadinsul, să fie o „artă pură".

Asociate cu o tandrețe puternică, interesele senzoriale puternice vor genera dragostea normală (nu spunem dragostea cea mai obișnuită), aceea în care inima și simțurile se aliază armonios. Asociate cu o aviditate puternică și cu o inteligență prea puțin exigentă, ele vor genera lăcomia și desfrâul vulgar. Când într-o atare combinație aviditatea se socoate frustrată și creează un complex de inferioritate pe care un temperament „Marte" îl face agresiv, se alunecă spre cruzime și spre sadism.

Dimpotrivă, acolo unde interesele senzoriale sunt exclusive sau cu totul predominante, ele se exprimă în general prin narcisism. Inima pare să ezite între iubirea de sine care nu mai este suficientă și iubirea altruistă spre care nu se simte îndemnată și se fixează asupra subiectului însuși, dar luat în forma sa exterioară și ca prilej de plăcere, în loc de a fi impresionat în interioritatea sa veritabilă și în puterea sa personală. În atitudinea senzorială, viața pare să abandoneze profunzimile ființei și să se împrăștie la suprafață, acolo unde această ființă intră în contact cu lumea exterioară: pe piele, care este locul senzațiilor. Și tocmai la narcisism – nu la aviditate – trebuie să raportăm o anumită dorință de perfecționare neîncetată, care este mai puțin o îmbogățire cât o înfrumusețare și pe care iarăși

o regăsim la Gide: *„Natanael, oare să-ți spun? m-am tot educat la nesfârșit. Voi continua..."* (XLIX, Închinare).

Narcisism, în pofida dorinței de a face din viața sa o „operă de artă", valoroasă prin ea însăși, finalitate fără scop...

Studierea dezvoltării psihologice îi atribuie și senzorialității acel loc intermediar pe care îl pune în evidență examenul psihologic direct al adulților. René Hubert (LI) a arătat cum valorile „vitale" ale sugarului devin „senzori-senzuale" în prima copilărie, înainte de a se stabili în toată importanța lor relațiile cu semenii. Un ciclu analog se repetă ceva mai târziu, atunci când, în preadolescență, băiatul sau fata traversează o perioadă de narcisism, apoi de amiciții pasionate, înainte de a-și vedea interesul polarizându-se spre un partener de sex opus.

Este evident că interesele senzoriale se pot lesne deosebi după simțurile pe care le angajează în principal. Între diversele plăceri senzoriale înrudirea este mare. Nu este vorba aici de o idee *a priori*, pe care să o fi avut înainte de a ne începe ancheta; este ceea ce ne-a învățat observația, nu fără a ne surprinde. Adesea o senzualitate se deplasează în ceea ce privește obiectul ei, iar sublimările sunt lesne de observat în acest domeniu. Să specificăm aici pur și simplu dezvoltarea lăcomiei la senzualii care vor să rămână casti sau la cei ale căror forțe sexuale sunt în scădere. Tocmai în specificarea senzualității circumstanțele și obișnuințele sunt preponderente, nu în sensibilitatea generală la plăcere, care este mai profundă.

3. Tandrețea

„Am remarcat adesea – scrie Alfred de Vigny în *Jurnalul* său – *că fiecare are în sine caracteristica uneia din vârstele vieții. Această caracteristică este păstrată pentru totdeauna. Cutare bărbat, ca Voltaire, pare să fi fost mereu bătrân; un altul, ca Alcibiade, mereu copil. Tocmai de aceea cutare scriitor îi entuziasmează pe oamenii de acea vârstă la care el pare a se fi oprit"* ((IX, p. 282).

Ideea aceasta a fost adesea reluată de psihologi. Ferrière, îndeosebi, a scos de aici o interesantă clasificare a caracterelor.

Valoarea ei, după părerea noastră, constă mai ales în factorii tendențiali, mai sensibili la influențele de vârstă decât cei trei factori fundamentali ai lui Heymans. Aceasta nu afectează cu nimic, de altfel, soliditatea structurilor caracteriale. Ușurința cu care o tendință se actualizează este, ea însăși, un element caracterial. Nu pentru că, la cutare persoană, tipul de om ar fi fost în general, la un moment dat, jenat în evoluția sa normală de vreun eveniment exterior, acel om ar fi rămas foarte emotiv, ci pur și simplu pentru că el este foarte emotiv se pare că a rămas un adolescent.

Este adevărat că acela care pune mare preț pe senzațiile pure și ezită între iubirea de sine și iubirea de ceilalți pare să fi păstrat ceva din incertitudinile și din ambivalențele care marchează prima copilărie sau începutul adolescenței. Se impune impresia că le-a lipsit o anumită dezvoltare. Multe ființe, la un moment dat din viața lor, cunosc neliniștile lui Narcis. Unii vor rămâne narcisiști întreaga lor viață: tocmai în aceasta constă caracterul lor.

Dimpotrivă, acela a cărui tandrețe este puternică, o manifestă încă din fragedă copilărie. Pentru el nu a existat nici urmă din stadiul lui Narcis. Ideea de ființă demnă de iubit, dorința de uniune sentimentală par să coexiste cu plăcerea senzuală și chiar să o împingă uneori de la bun început pe planul al doilea: „*Orice ideea de plăcere senzuală* – scrie Rousseau în *Confesiuni – se asocia în mine cu o idee de iubire; asta era ceea ce mă pierdea*" (LII, p. 92).

Plăcerile solitare nu mai sunt atunci decât acte incomplete, neputând fi susținute decât prin mirajele unei imaginații ardente. Dacă tandrețea o ia puțin înaintea sensibilității, plăcerea încetează de a mai fi un scop, pentru a redeveni mijloc. Sărutul nu și-a încheiat evoluția în momentul în care a trecut de la supt sau mușcătură la voluptatea senzuală. El poate merge dincolo de acest ultim stadiu, neprețuindu-se decât ca semn al unei stări de sentiment. El este în acest caz un pur simbol, a cărui materialitate nu mai are prea mare importanță și care ar putea fi ușor înlocuit prin oricare alt gest. O privire în care se exprimă aprobarea pe care gura nu o rostește are mai mult preț, pentru un bărbat tandru, decât posedarea carnală a femeii căreia nu i-ar fi decât partener în gustarea plăcerii. La fel, el

extrage mai multă fericire din aventurile sale incomplete decât gustă alții din amoruri în aparență mai perfecte.

1. Prima corelație importantă demnă de semnalat este aceea dintre tandrețe și *senzualitate*. Bărbatul tandru este în căutarea femeilor, chiar și un Marcel Proust, care nu le cere nicidecum să-i satisfacă dorințele, un Lamartine, care le înconjoară de respect, sau un Amiel, care face din ele prietene pur ideale. Că vedem în tandrețe o sexualitate sublimată sau în senzualitate o sexualitate împiedicată, puțin importă: acestea sunt interpretări teoretice, pe când noi vrem să descriem bine faptele, respectând conexiunile lor.

Într-unul din chestionarele pe care le-am folosit succesiv, inclusiv în acela care se găsește în cartea de față, figura o întrebare directă, pe care finalmente am suprimat-o, deoarece era destul de dificilă, dar care prezenta un interes extrem: *„Arătați un interes deosebit persoanelor de sex opus, sau le tratați în mod vizibil în același mod ca pe persoanele de propriul sex?"* Studiul îndelungat al unui anumit număr de subiecți, observați nu numai în cursul a unul sau două examene, ci și în viața lor cotidiană, ne-a arătat că, dacă nu erau inhibați, toți tandrii ar fi trebuit să răspundă afirmativ la prima din cele două alternative.

Un bărbat tandru se interesează de femei, oricare ar fi polaritatea sa și oricare ar fi celelalte sentimente care se adaugă la tandrețea lui. *„Iubesc cam toate femeile"*, se confesează Amiel (XVII, I, p. 146), și, pe aceeași pagină, el face într-un mod semnificativ apropiere între tandrețe și dragostea pentru femei: *„Singurul lucru care mă interesează este afecțiunea, este femeia"* (Idem). În altă parte scrie, cu și mai mare precizie: *„Sexualitatea va fi fost a mea Nemesis, chinul meu încă din copilărie"* (XVII, I, p. 143).

Confidența unui libertin tandru, ca Stendhal, se asociază aici cu aceea a unui bărbat cast ca Amiel: *„Dragostea* – spune el – *a fost întotdeauna pentru mine marea problemă sau mai degrabă singura mare problemă"* (LIII, p. 45).

La polul opus, un bărbat lipsit de tandrețe, ca Ludovic al XI-lea, este prea puțin sensibil la atracția sexului: *„Regele Ludovic nu iubea deloc, sau iubea prea puțin femeile... Atâta timp cât*

Commines l-a cunoscut pe rege, nu l-a văzut amestecându-se cu damele" (XL, II, pp. 202–203).

Sentimentalul lipsit de tandrețe care era Robespierre era cast, dar „*virtutea sa se făcea aspră și aproape plină de ură. Este una din laturile sale ciudate; toți sunt de acord: se pare că a avut față de femei un fel de antipatie instinctivă*" (LIV, p. 207).

Ca și iubirea, prietenia, așa cum o concep sufletele tandre, nu constă într-un schimb de servicii, nu este simplă ocazie de divertisment intelectual, ci uniunea a două suflete, dăruirea unuia pentru celălalt, emoția comună a două sensibilități – simpatie. Când Amiel suspină: „*Fără prieteni, cum să trăiești?*", strigătul său are aceeași semnificație ca acea altă declarație din *Jurnal*: „*Tandrețea este indispensabilă vieții mele normale*". O astfel de amiciție este de aceeași natură cu dragostea bărbatului pentru femeie. O replică a lui Voltaire subliniază acest fapt. Deoarece Frederic al II-lea se mira de propria sa indiferență și l-a întrebat pe poet cum se făcea că, după părerea sa, îi iubea atât de puțin pe oameni, Voltaire i-a răspuns: „*Sire, este pentru că nu iubiți femeile*".

Iubirea și prietenia pline de tandrețe au drept fond comun uitarea de sine în beneficiul celuilalt. Prietenul se preocupă de bucuriile și necazurile celuilalt. Vede lumea „prin ochii săi", ai prietenului. Cum spune o veche și frumoasă expresie franceză, „*on prend son coeur par autrui*". Scriindu-i doamnei Charbonnier, Amiel îi cere să-i vorbească mai puțin de idei generale și mai mult de ceea ce o afectează: „*Două cuvinte despre fiecare subiect și zece sau o sută despre acela care mă interesează mai mult, ideile, speranțele sau regretele dumneavoastră. Aș dori mult să mă alătur acestora*" (LV, p. 172); iar în anul următor: „*Credeți-mă, vă rog, și o fac fără emfază, mai înainte de toate doresc securitatea, pacea, fericirea dumneavoastră*" (LV, p. 173).

Numeroase fapte atestă, din exterior, această legătură a sexualității cu tandrețea, pe care o descoperă observația directă. Este cunoscută lipsa de căldură sufletească a eunucilor și a multor bătrâni. În mod frecvent, în perioada menopauzei, vedem producându-se un acces de lăcomie sau o recrudescență a aviditătii. Adesea în astfel de cazuri tandrețea se istovește. Nu ducem lipsă de exemple privind

indiferența bătrânilor. Suntem nu de puține ori surprinși de calmul cu care ei află de moartea unui prieten, despre care ne temeam să-i anunțăm. Alții, e adevărat, păstrează până la sfârșit o inimă simțitoare, dar aceștia sunt tocmai cei a căror tandrețe este extrem de puternică. Putem descoperi la ei, mai mult sau mai puțin nemărturisită, mai mult sau mai puțin abil disimulată în spatele atitudinilor paterne, o sensibilitate persistentă pentru sexul opus, exprimată când prin prelungirea afectivă a unei vieți sexuale pur și simplu încetinite, când, ca la Goethe, prin idile platonice cărora rațiunea le refuză orice dezvoltare, când prin atenții speciale și prin acele emoții abia perceptibile pe care le remarcăm în comportamentul, de altfel cu totul respectuos, al cutărui profesor bătrân, față de admiratoarele sau fostele lui studente...

2. Nu ocolim sexualitatea dacă remarcăm că tipul perfect al acestei iubiri-abnegație pe care o numim tandrețe se întâlnește în iubirea maternă. Confirmăm prin aceasta, dimpotrivă, apropierea pe care cercetarea faptelor ne-a sugerat-o. Maternitatea nu se opune sexualității, ci o desăvârșește. Când vorbesc de sexualitate, anumiți psihologi pun adesea accentul aproape exclusiv pe uniunea carnală. Aceasta se explică prin faptul că la originea multor angoase stau interdicțiile sociale referitoare la această uniune. Dar dramele care pot lua naștere cu ocazia împreunării cuplului nu trebuie să ne facă să uităm că un cuplu nu este decât un termen de tranziție. Nu este un scop, ci un mijloc: un mijloc al copilului. În consecință, tandrețea ni se pare confirmată în caracteristica ei de rezultat normal al sexualității atunci când remarcăm că una din corelațiile sale este *dragostea de copii.* Când interesul față de femei nu este dublat de acela arătat copiilor, este pentru că are drept origine principală plăcerea sexuală. Un bun exemplu ne este furnizat de La Fontaine, care niciodată nu le-a cerut femeilor altceva decât voluptatea. El iubea nestatornic câteva amice întâmplătoare, pentru plăcerile carnale pe care i le dădeau și, cu o fidelitate pe care nici o emotivitate nu o tulbura, câțiva amici pe alese care îi dăruiau plăcerile inteligenței. Foarte indiferent față de propria-i familie, nu acordă mai multă atenție copiilor celorlalți. În 1663, îi scrie soției sale: *„Să-ți spun care este familia acelei rude și ce număr de copii are, asta nu am băgat de seamă.*

dispoziția mea nefiind nicidecum să dau atenție acelor prichindei" (XV, t. II, p. 564). Alte exemple similare vom găsi în capitolul privind ilustrarea și interpretarea chestionarului, în comentariile pe marginea întrebării 58.

3. Nu pretindem, cu toate acestea, să facem din profunzimea tandreței semnul revelator al unei puteri sexuale care ar avea aceeași intensitate. Puternica sexualitate a anumitor senzuali lipsiți de tandrețe (La Fontaine, Voltaire) ar fi de ajuns ca să demonstrăm falsitatea unei astfel de supoziții. Ar fi interesant de cunoscut intensitatea sexualității unui individ. Din nefericire, nu dispunem actualmente de nici un mijloc practic de a ne informa asupra acestui subiect. Psihanaliza nu ne este în această privință de nici un ajutor. Ea ne permite să evocăm aventura singulară a fiecărei sensibilități și să descoperim împrejurările precise care au împins un temperament dat să se actualizeze în cutare sens mai degrabă decât în altul. Dar intensitatea angoasei nu este proporțională cu energia sexuală a bolnavului, iar bizareria comportamentelor nevrotice nu este indicele unei sexualități deosebit de viguroase. Ar fi mai degrabă contrariul.

Tot ceea ce ne pot învăța anchetele în această privință (iar lucrul acesta nu este nicidecum neglijabil) este că o tandrețe puternică nu este niciodată însoțită de indiferență sexuală. Dacă am vrea să apreciem energia sexuală totală, poate că am aproxima-o exprimând-o printr-un număr în calculul căruia activitatea și fiecare din cele patru tendințe ar intra parțial, importanța respectivă a fiecărui element fiind reprezentată de un coeficient convenabil. Am avea atunci o formulă de felul acesteia:

$$Sex = \frac{2A + Av + 2\,Is + 4\,T + Pi}{10}$$

(A = activitate, Av = aviditate, Is = interese senzoriale, T = tandrețe, Pi = pasiune intelectuală).

Se înțelege de la sine că aici nu este vorba decât de o indicație sau, dacă vrem, de o ipoteză pe care experiența ar trebui mai întâi să o verifice, apoi să o precizeze. Ea ne este pur și simplu sugerată

de faptul că la activii tandri destul de senzuali (tip Victor Hugo) am întâlnit sexualitatea cea mai viguroasă.

4. O altă corelație a tandreței este bunătatea. O astfel de afirmație nu ne face nicidecum să părăsim psihologia pentru morală. Oricare ar fi teoria pe care o profesăm, nu se poate să nu recunoaștem că există o bunătate naturală care nu are nimic de-a face cu meritul și care reproduce în noi emoțiile și sentimentele celorlalți. Această bunătate, pe care Kant ar fi numit-o „patologică", spre a arăta că ea nu datorează nimic voinței și nici rațiunii, este foarte diferită de binefacerea efectivă. Lipsit de tandrețe, Voltaire se angajează într-o întreprindere plină de dificultăți și de pericole, spre a face să triumfe ceea ce el socotea că este drept. Câte suflete tandre, dimpotrivă, sunt lipsite de activitatea – și poate de virtutea – de care ar avea nevoie pentru a exprima în acte pozitive simpatia lor spontană!

Nu numai că tandrețea nu produce în mod automat moralitatea, ci chiar generează uneori la acela care o posedă un sentiment de revoltă care conduce la cruzime și la nedreptate. Un emotiv nonactiv, întotdeauna conștient de slăbiciunea sa, se simte încă și mai vulnerabil dacă este tandru. El nu suportă să fie atât de dependent de tot ceea ce li se întâmplă celorlalți. Cine este tandru *și* slab crede adesea că numai tandrețea sa îl face să fie slab. Dacă o aviditate suficient de mare îi sprijină orgoliul, dacă o polaritate „Marte" îl îndeamnă să țină mai degrabă piept decât să se supună, atunci va fi puternică tentația de a angaja, cum a făcut-o Nietzsche, o luptă pe viață și pe moarte contra milei pe care o simțea în el și al cărei corespondent germanic *Mitleid* vrea să spună tocmai „compasiune", „simpatie". În primul volum din *Drumurile libertății* de J.-P. Sartre există un episod care ilustrează bine acea geneză a cruzimii prin asocierea tandreței cu orgoliul. Este episodul – dezgustător tocmai prin exagerarea și haloul de anormalitate care plutește în jurul tuturor personajelor – în care tandrul și slabul Daniel încearcă, de altfel fără a reuși, să înece un motan pe care îl iubește, pentru a-și demonstra că este dincolo de milă și că libertatea sa rămâne întreagă (LVI, t. I, pp. 67–69). Fără a ajunge la asemenea excese, câți sentimentali nu-și împietresc inima pentru a se proteja! Câți nervoși

și sanguini tandri nu-și fac o pavăză din ironie, această „fervoare returnată"!

În consecință, dacă aviditatea este puternică, tandrețea se poate preschimba în răutate: *„Dorim să aducem* – spune La Bruyère – *toată fericirea, sau, dacă asta nu se poate, toată nefericirea celui pe care îl iubim"* (LVII, p. 158).

Aceasta înseamnă că răutatea nu este contrarul bunătății. Când aceasta scade, ceea ce găsim la polul opus nu este cruzimea, ci indiferența. Cruzimea are alte origini. Am semnalat-o pe una – cea mai frecventă – aceea care face ca răutatea să ia naștere din orgoliul asociat cu slăbiciunea și agresivitatea. Dar cruzimea veritabilă, aceea care se bucură de suferințele altuia, presupune la cel crud tandrețea (și, în consecință, sexualitatea), adică participarea la sentimentele celuilalt. Numai un observator superficial se poate mira că tandrețea și cruzimea se pot întâlni la una și aceeași persoană. Slabul interes arătat față de sentimentele celorlalți, care este tocmai caracteristica nontandrului, îi permite fără îndoială unui avid să-și vadă de drum fără a se preocupa de suferințele pe care le generează; el este, din contră, incompatibil cu cruzimea, care nu trăiește decât din aceste sentimente, care face obiectul însuși al cercetării sale. „Cruzimea – notează Stendhal – *nu este decât o simpatie care suferă"* (LXVIII, p. 284, nota 1).

5. Este poate util să arătăm, pe de altă parte, că tandrețea nu ar putea fi redusă la emotivitatea cu care adesea riscăm să o confundăm. Există emotivi arizi pe care îi poate răvăși, de exemplu, o mică lezare a amorului-propriu, dacă sunt extrem de avizi, sau un spectacol de teatru, dacă au interese senzoriale puternice și o anumită pasiune intelectuală. Robespierre era un sentimental lipsit de tandrețe. Bougainville, dimpotrivă, era un nonemotiv tandru. Tandrețea este adesea necunoscută la nonemotivi, mai ales dacă ei sunt foarte secundarizați. Lucrul acesta influențează destul de mult actele și viața lor interioară. Am supus observației un flegmatic foarte rece, al cărui comportament, uneori cam bizar, a devenit perfect comprehensibil din clipa în care i-am descoperit marea tandrețe. El punea un foarte mare preț pe sentimentele celorlalți și, incontestabil, grija pentru ceea ce ei puteau simți inspira majoritatea actelor lui și nu

numai dorința abstractă de a fi drept și bienvoitor. Dar delicatețea sa era adesea deplasată. Prea puțin sensibil din cauza deficitului său de emotivitate, împovărat de puternica sa secundaritate și jenat de prejudecățile pe care aceasta i le impunea, el înțelegea mereu pe dos adevăratele sentimente ale celor pe care îi iubea. Lipsa de acord între înclinația de a cunoaște sufletele celorlalți și aptitudinea de a le înțelege se asocia, de altfel, cu o dificultate la fel de mare de a-și exprima față de ceilalți propriile sale sentimente. Intențiile sale excelente treceau adesea neobservate. Se credea despre el că este insensibil și egoist, pe când era doar prea puțin priceput în a se face cunoscut așa cum era în realitate.

Dacă nu luăm în considerare factorii complementari și mai ales pe cei care corespund tendințelor, putem fie să reunim într-un același grup indivizi foarte diferiți, fie să punem un individ într-un grup care nu-i este propriu, dar ale cărui comportamente, în anumite privințe, seamănă cu al său. Așa se face că, în clasamentele lui Heymans, Voltaire figurează printre sanguini. Aceasta înseamnă că i se refuză emotivitatea, pe când lui nu-i lipsește decât tandrețea; el pune la suflet orice flecușteț, este puternic tulburat de cel mai mărunt incident și își petrece viața într-o perpetuă stare de exaltare. Emotivitatea sa este chiar atât de mare, încât unul dintre cei mai buni biografi și critici ai lui, Torrey, face din ea trăsătura dominantă a întregii lui personalități. *„Există* – scrie el – *numeroase dovezi cu privire la natura extrem de emotivă a lui Voltaire. O profunzime de sentiment puțin obișnuită și un grad de sensibilitate ridicat au fost cauza și originea celor mai bune lucrări ale sale în versuri și în proză*" (LIX, p. 38). Capitolul III al studiului lui Torrey se intitulează „Un temperament emotiv: iritabilitate și sensibilitate".

Noi îl considerăm un coleric arid și credem că un bun mijloc de a sesiza pe viu influența tandreței ar fi să-l comparăm cu Victor Hugo, care este un coleric tandru și mai emotiv, dar care este, ca și el, avid și senzual. Dezacordul se manifestă și în ceea ce privește pasiunea intelectuală, moderată la Hugo, intensă la Voltaire.

Pentru a studia influența tandreței separat de aceea a altor impulsii, un caz tipic este acela al lui Lamartine. Din cele patru tendințe, una singură are la el o mare intensitate. Lamartine este

dezinteresat, prea puțin senzual (deși viața sa sexuală pare să fi fost normală) și nu are, în ceea ce privește exercițiul pur de inteligență, decât o înclinație foarte moderată.

Să dăm, în încheiere, un mic tablou care arată cum se combină diferiții factori pentru a ne da câteva dintre formele cele mai cunoscute ale iubirii:

E + Is + T = iubirea-pasiune
T + nIs + nAv = iubirea eterată
T + Av = iubirea posesivă și tiranică
E + A + T + Marte (la ambii parteneri) = iubirea-dispută
Is + P + nT = iubirea-capriciu
nT + Venus = cochetărie
nAv + nIs + T + Pi = iubirea filosofică
nT + Is + Pi = galanterie (iubirea libertină)
T + nE = iubirea-plăcere
nE + Marte + nIs = iubirea-stimă.

4. Pasiunea intelectuală

Nu este de prisos să repetăm că nici una dintre cele patru tendințe pe care încercăm să le definim nu se întâlnește niciodată în stare pură. Fără o oarecare aviditate, nici o ființă nu ar fi viabilă; după cum nu ar fi nici fără tandrețe, mai întâi pentru că ar fi pentru ceilalți ca un fel de monstru și pentru că ar fi incapabilă să simtă simpatie pentru semen și, în consecință, incapabilă de a înțelege sentimentele celorlalți, ceea ce ar fi pentru oricine o primejdioasă slăbiciune. Este și mai evident faptul că, fără un oarecare interes arătat senzațiilor, viața ar deveni imposibilă. Pentru a juca rolul de călăuză, senzația nu trebuie doar să fie trăită: ea trebuie apreciată, gustată, chiar savurată. Cu toate acestea, unul sau altul dintre aceste apetituri domină aproape exclusiv uneori. Dimpotrivă, atunci când este vorba de pasiunea intelectuală, se pare că suntem atât de departe de impresiile biologice fundamentale încât nu am putea niciodată să o întâlnim ca tendință absolut dominantă. Ea este, într-adevăr, ca străină vieții – vieții individului pe care îl susține aviditatea, și vieții

specici, pe care o asigură diversele forme ale sexualității. Ea este dorință de a cunoaște și mai ales de a înțelege, în afară de orice utilitate practică și de orice preocupare aplicativă.

Or, o astfel de tendință este, mai mult decât altele, greu de izolat. Curiozitatea lui Leonardo da Vinci, oricât de intensă ar fi, trădează o aviditate fundamentală, prin două trăsături principale: el țintește mai ales să acumuleze cunoștințe; totul este bun pentru el, nu lasă să-i scape nimic. Dar, pe de altă parte, el rămâne esențialmente un inginer; colecționează rețete și le vinde ca „servicii". Esențialul în ochii săi nu era să „știe" totul, ci să știe să „facă" totul, tablouri, mașini de război, poduri sau biserici.

Curiozitatea lui Montaigne, neglijentă, orientată spre detalii, preocupată de nenumărate mici istorii particulare, nu este deloc interesată să înțeleagă neapărat ceea ce se întâmplă. Montaigne scrie pentru plăcerea sa – și pentru a noastră –, dar dacă el ne dezvăluie natura umană, nu este nicidecum pentru că a căutat să-i surprindă secretele: „*Mult aș dori să am o mai desăvârșită pricepere a lucrurilor, dar nu vreau s-o cumpăr pe cât costă de scump. Am de gând să-mi fac pe plac ușor și fără trudă, cât îmi mai rămâne de trăit. Nu vreau să-mi bat capul cu nimic, nici măcar cu știința, oricât de mare i-ar fi prețul. Nu cer cărților decât să petrec cinstit fiindcă îmi plac sau dacă învăț nu caut decât știința cunoașterii de mine însumi și învățătura să trăiesc și să mor bine*" (LX, t. I, p. 428; trad. Mariella Seulescu).

Vedem bine aici deosebirea dintre pasiunea intelectuală, care este o *dorință* de înțelegere, și inteligență, care este o *aptitudine* de a înțelege. Montaigne nu o posedă pe prima destul de bine pentru a-și domina inactivitatea, dar ne încântă pentru că o posedă eminamente pe a doua și că, prin prisma istoriei povestite în mod agreabil, el atinge esențialul fără a se fi străduit întru aceasta. Unii savanți sunt niște nătângi; Montaigne este un leneș de geniu.

Curiozitatea lui Goethe a fost universală. Dar și la el, curiozitatea întovărășește o aviditate atât de puternică, încât ea specifică achizițiile spre care poetul se va orienta, pe lângă că ea nu-l abate de la orice dorință de posesiune. El știa prea bine că totul pălea în fața apetitului său de perfecțiune personală: „*Această ambiție de a*

ridica cât mai sus posibil, spre cer, piramida existenței mele, a cărei bază îmi este dată, este mai presus de toate și abia dacă îmi permite câteva clipe de uitare" (LIX, p. 43). Când fixează reguli înțelepciunii, el nu omite nicidecum maxima care recomandă „*să fim atenți și să nu lăsăm să treacă o zi fără să înmagazinăm vreo cunoștință*". Dacă era deschis lumii, era pentru a o asimila și a crește mai mult decât spre a savura bucuria dezinteresată de a o fi înțeles. Așa cum bine a spus André Suarès, „*Goethe nu studiază neîncetat doar pentru a învăța, nici pentru a ști totul. Goethe studiază pentru a fi. Cunoașterea ca atare nu este adevăratul său obiect. Întregul său este viața*" (LXII, p. 189).

Pasiunea intelectuală se lasă bine percepută la Descartes. Discuțiile pe care le are el cu Hobbes ne permit să sesizăm pe viu opoziția acestor două spirite foarte diferite. Filosoful englez, docil față de senzații, are mai ales o aviditate excesivă, care îl face sclavul practicii. Dacă disprețuiește „ideile pure" și vrea mereu să le reducă la imagini, este nu numai pentru că este incapabil să se desprindă de senzorial, ci mai ales pentru că se gândește exclusiv la acțiune și la instrumentele acesteia. El vrea să schimbe lumea, în primul rând lumea socială, spre a o scăpa de flagelul cel mai de temut, după părerea sa, flagelul războiului civil.

Descartes nu este nicidecum lipsit de aviditate. El vrea ca filosofia sa să înflorească în aplicații practice. Dar el nu vorbește niciodată ca tehnician. Ceea ce îl ghidează este ordinea rațiunii și nu aceea a urgenței, căreia, dimpotrivă, el înțelege să i se sustragă, așezând contemplarea în vârful scării perfecțiunilor, așa cum așezase evidența la baza oricărei cunoașteri. Dorința de a explica este aceea care îl animă; faptele nu sunt pentru el materiale de îngrămădit, ci probleme de rezolvat.

Că pasiunea intelectuală este aceea care domină la Descartes, ne-o atestă indicarea a ceea ce, după părerea sa, amenință în modul cel mai grav descoperirea adevărului. Acest pericol nu constă nici în atracțiile plăcerii, nici în seducțiile tandreței, nici în ispita interesului (Bacon, om de lume, știe mai bine decât el în ce constă pericolul „idolilor"). Marele pericol, acela de care ia cunoștință în sine însuși, este „precipitarea", adică o dorință de a înțelege atât de

arzătoare încât ne dă mult prea repede și fără destule precauțiuni critice pe mâna certitudinii, deturnându-ne de pe drumul evidenței.

Este o orientare a minții analoagă cu aceea pe care o găsim la Aristotel. Neîndoielnic, cunoaștem prea puține lucruri asupra persoanei sale, ca să ne permitem o serie de ipoteze caracterologice în privința sa. Cel puțin găsim la el afirmată, cu o tărie deosebită, autonomia inteligenței: ea este făcută pentru a contempla adevărul, aceasta fiind valoarea sa cea mai înaltă și funcția sa esențială.

Dintre moderni, asupra cărora avem mai multe documente, Paul Valéry este, fără îndoială, unul dintre cei la care găsim pasiunea intelectuală cea mai pură. Mai mult decât oricare scriitor, el se dezinteresează de operele sale: „*Se vrea ca eu să reprezint poezia franceză! Sunt luat drept un poĕt! Dar mie puțin îmi pasă de poezie. Ea nu mă interesează decât din pură întâmplare*" (LXIII, p. 749). Ceea ce îl interesează este „Poetica", adică creația. Iar în creație nu-l preocupă nicidecum aproprierea – care ar fi marca aviditătii, ci secretul creației. El cască atunci când i se povestesc anecdote care l-ar fi încântat pe un Proust sau pe un Montaigne: „*Evenimentele mă plictisesc. Mi se spune: «Ce epocă interesantă!», iar eu răspund: «Evenimentele sunt spuma lucrurilor. Marea este aceea care mă interesează...»*" (LXIV, p. 7).

Ceea ce, uneori, ne împiedică să recunoaștem la el, cu toată claritatea, prevalența incontestabilă a exigențelor intelectuale, este faptul că acestea se contopesc într-o preocupare constantă pentru formă. Valéry visează la o logică sensibilă. El nu iubește ideile. Nu pe ele le caută el, ci mai degrabă ceea ce el numește „*senzații abstracte*".

Paul Valéry simțea destul de puternic în el pasiunea de a înțelege pentru a avea dorința, nu de a face teoria abstractă a acesteia, ci de a o demonstra prin acțiune, la o ființă fictivă, ale cărei acte doar ea să le fi inspirat. Personajul imaginar, M. Teste, pe care chiar puritatea sa îl face inuman, a fost generat „*în mijlocul unor stranii excese de conștiință de sine*", expresie clarificatoare, deoarece ea arată foarte bine că pasiunea intelectuală funcționează în maniera altor pasiuni. Creându-l pe Teste, Paul Valéry ne spune „*că el tindea la extrema dorinței nebunești de a înțelege*". El ducea în acest caz la cel mai înalt punct acel dispreț față de literatură, care niciodată

nu l-a păsărit cu totul și a cărui origine o înțelegea atunci când el ne spune că „*actul de a scrie cere întotdeauna o anumită sacrificare a intelectului*".

M. Teste nu trăiește deloc; el se mulțumește să gândească. El a „*ucis marioneta*". El nu trăiește decât pentru satisfacțiile intelectuale, purificate de orice atașament personal, degajate de orice sensibilitate: „*A iubi, a urî sunt lucruri inferioare*". Dar el nu este nici scriitor, nici filosof – căci cu cât scrii mai mult, cu atât gândești mai puțin.

Evident, este un personaj care nu ar putea să existe, dar este prețios pentru psiholog, pentru care desenează o structură abstractă plină de semnificație. Ne putem servi de el ca de un reactiv într-o probă caracterologică foarte edificatoare, care constă în a aduna judecățile făcute de subiecții studiați asupra tipurilor istorice sau literare cu trăsături extrem de pronunțate.

NOTE

[1] O notă medie, fie 5, pentru egocentrism-alocentrism, ar putea corespunde la trei cazuri foarte diferite: Ego 9, Alo 9; Ego 5, Alo 5; Ego 1, Alo 1.

[2] „*ses «pulsions»*", în textul original. (Nota trad.)

[3] Am lăsat cu bună știință de-o parte, în această carte, orice expunere istorică sau enciclopedică a teoriilor sau metodelor și nu am căutat să comparăm tipurile noastre sau factorii noștri cu ce au propus diferiți autori. Se va găsi despre acestea un tablou foarte interesant în *La Science du caractere* de W. Boven. Am dori totuși să semnalăm faptul – de preț pentru noi – că factorii noștri aviditate și tandrețe corespund în mod foarte vădit aviditătii și bunătății despre care vorbesc domnii Achille-Delmas și Boll în foarte penetranta lor carte *Personalitatea umană*. Acești factori au de asemenea puternice analogii cu cupiditatea și bunătatea, pe care le descrie foarte bine domnul Fernand Janson în studiul său *La Vie affective et l'intelligence*.

[4] Traducem termenul pur și simplu prin aviditate, termenul corespondent lăcomie limitându-se mai degrabă la lăcomia mâncăciosului. (Nota trad.)

[5] Moraliștii utilizează frecvent noțiunea de apetit.

[6] „*La liberté du «Je»*", în textul original. (Nota trad.)

[7] Comentariul lui Faust este elocvent. El se întreabă dacă spiritul – sensul – este acela „care creează și care conservă totul". El subliniază de asemenea cele două momente ale avidității, pe care le-am distins, achiziția și păstrarea – al căror raport a fost bine sesizat de către Descartes.

[8] Expresie foarte... expresivă, prin care se nuanțează atitudinea de abandon pe toate planurile. (Nota trad.)

[9] „*«Manger de caresses», «dévorer de baisers»*", în textul original (Nota trad.)

[10] „*une ec-stase*", în textul original. (Nota trad.)

Capitolul VII

SENSUL ANALIZEI

Analiza la care îi supunem pe subiecții pe care vrem să-i studiem tinde să aprecieze importanța celor nouă factori descriși până aici. Procedeul constă în a obține răspunsuri la nouă serii de câte 10 întrebări, din care fiecare poate avea două răspunsuri opuse și un răspuns intermediar, cărora facem să le corespundă numerele 9, 5 și 1.

Cifra 9 fiind maxima, notația 5 exprimă o dispoziție egal distanțată de fiecare dintre extreme. Am consacrat 10 întrebări pentru fiecare factor, pentru că avem nevoie de un număr destul de mare ca să atenuăm perturbațiile accidentale, dar și pentru a face să apară diferitele intensități pe care le poate avea unul și același factor. Trebuie totuși un număr de întrebări destul de limitat pentru ca examenul să nu fie nici prea lung, nici prea obositor. În condiții normale, obținem răspunsul la 90 de întrebări în aproximativ o oră și jumătate. Este un maximum; idealul ar fi un examen care să nu depășească o oră.

Totalul numerelor obținute în fiecare grup de 10 întrebări, împărțit la 10, dă măsura intensității factorului. Este de notat că aceasta poate varia de la 10 la 90, cu 20 de grade intermediare, pe când răspunsurile la fiecare întrebare trebuie notate doar cu 1, 5 sau 9.

Se poate concepe un sistem mai complicat, dar și mai precis, bazat pe faptul că fiecare întrebare pune întotdeauna în joc mai mulți factori. Fiecare răspuns ar avea atunci valoarea tuturor factorilor la

care se referă, fiecare dintre ei primind numărul răspunsurilor (9, 5 sau 1), afectat de un coeficient proporțional cu partea pe care acest factor o are în determinarea răspunsului. Calcule statistice permit determinarea acestor coeficienți.

Credem că un astfel de barem de interpretare compensată va avea de câștigat dacă va fi stabilit mai târziu, când chestionarul pe care îl propunem va fi fost „rodat" timp mai îndelungat și se va baza pe un număr mai mare de subiecți decât acela cu care am operat noi. Ni se pare mai științific, în starea actuală a cunoștințelor noastre, să-l scutim pe caracterolog de calcule lungi și fastidioase, care nu i-ar da decât o falsă precizie, cerându-i mai degrabă să dea toată atenția înțelegerii cazului.

Aceasta ne determină să precizăm sensul notației numerice pe care o propunem, notație care nu va fi cruțată de critici divergente. Unii vor găsi că numerele noastre nu sunt acceptabile, pentru că psihologul intervine în determinarea lor. Alții le vor găsi arbitrare, dar din motive cu totul opuse, considerând că personalității îi repugnă în esență orice expresie cantitativă.

Să le răspundem celor dintâi că, în pofida părții de interpretare personală care revine psihologului, doi caracterologi cu experiență obțin, de fapt, rezultate concordante. Să calmăm, pe de altă parte, justele temeri ale celorlalți critici, asigurându-i că nu pretindem „a măsura" nimic, ci vrem doară să „reperăm". Din moment ce ne abținem să-i atribuim o valoare absolută, numărul apare drept mijlocul cel mai bun de a exprima raporturile cu suplețe. Contrar celor afirmate adesea, numărul este mai puțin „dur" decât cuvântul. Opoziției grosolane a emotivilor și nonemotivilor numărul îi substituie progresia continuă a gradelor de emotivitate. El va urma mai îndeaproape natura, care ne arată că există mai mulți indivizi cu emotivitate 5 decât cu emotivitate 8 sau 2, și că există foarte puțini cu emotivitate 9 sau 1, ceea ce diviziunea bipartită (emotivi–nonemotivi) nu poate exprima. Notația numerică permite mai ales să se compare factorii între ei și să se dea importanța cuvenită relației lor, așa cum apare ea de exemplu într-un *profil*.

Profilul este, de fapt, un element original în studiul caracterologic. El exprimă dintr-o ființă ceea ce limbajul curent nu ar putea

să exprime. Permite de asemenea să se umple hiatul care, fără el, ar exista între factori și tipuri: după ce am descris, într-o manieră statică, emotivul, nonemotivul și secundarul, vom descrie sentimentalul, care ar avea acele proprietăți „noi" și „originale" pe care unora le place să le recunoască la sinteze.

Studiul relațiilor ne permite să scăpăm de această metafizică neguroasă. Ceea ce este nou în sinteză, sunt raporturile elementelor între ele. Iar aceste raporturi sunt tocmai acelea despre care individul are cunoștință, așa încât s-ar putea spune că individul se înțelege pe el însuși după profilul său, pe când pe ceilalți îi înțelege după intensitatea fiecărui factor luat izolat.

Un pasionat zbuciumat, care are drept formulă 9-6-7 (spre a ne limita la cei trei factori, E, A și S), nu-și simte natura ca fiind foarte diferită de aceea a unui sentimental cu formula 7-4-5. Întrucâtva el reproduce aceeași melodie, numai că transpusă la o octavă superioară, trăită cu o intensitate mai mare. Dar pentru cel care compară din afară pe pasionat cu sentimentalul, deosebirea este considerabilă: unul realizează lucruri la care celălalt se mulțumește să viseze. Cu toate acestea, pasionatul pe care l-am luat drept exemplu nu simte în el însuși decât tensiunea dureroasă între emotivitatea sa vibrantă și activitatea sa insuficientă: această relație este, pentru el, datul imediat. Societatea, dimpotrivă, tinde să facă să treacă pe al doilea plan sentimentele individuale. Ea îi compară pe indivizi unii cu alții în raport cu același pericol, de exemplu, la care ei sunt expuși sau în raport cu aceeași muncă pe care o au de făcut. Ceea ce s-ar putea exprima spunând că numerele care tălmăcesc fiecare factor, luat izolat, dau măsura socială a individului, pe când raportul lor, adică profilul, exprimă experiența sa proprie, viața sa psihologică.

Aceleași remarci sunt valabile pentru compararea între ei a factorilor tendențiali. Un individ cu aviditate 8 și cu aceeași cifră pentru interesele senzoriale, tandrețe și pasiunea intelectuală, își simte sufletul împărțit ca și acela care are 2-2-2-2 sau 4-4-4-4. Acela a cărui formulă este 8-4-3-4 este dominat de aviditate ca și acela cu formula 6-2-1-2. Există și aici doar o transpoziție de registru care exaltă conflictele sau le atenuează. Dar și într-un caz și în celălalt,

ceea ce individul trăiește, ceea ce el simte este *lupta* exprimată prin denivelarea profilului și *soluția* pe care acest profil o prezintă ca pe cea mai accesibilă.

Trebuie deci respectată ireductibilitatea profilului la denumire. În anumite privințe, Montaigne îi seamănă lui La Fontaine, deoarece și unul și altul sunt amorfi, iar toate reacțiile lor sunt atenuate prin slaba intensitate avută la ei de factorii fundamentali. Cu toate acestea, ei se deosebesc prin profil, care îl apropie de Montaigne de sanguini și pe La Fontaine de nervoși. Stabilirea profilurilor, care face posibilă notația numerică, permite să explicăm cele două tipuri de asemănări, acelea care există între doi indivizi din aceeași grupă (pasionații 9-7-9 și 7-9-7, de exemplu) și acelea care există între indivizi care aparțin la două grupe diferite, dar care au profiluri identice sau analoage (pasionatul 9-6-9 și sentimentalul 7-4-6).

Poate că aici este locul să arătăm că notația factorului nu are, în toate cazurile, aceeași semnificație. Am avut grijă să precizăm că analiza noastră tinde să exprime doar o experiență clinică și că nu are nicidecum pretenția de a identifica însăși cauza care *produce* realmente comportamentele observate. Este adevărat că ceea ce putem presupune că se află „în spatele" corelațiilor înregistrate are caracteristici foarte diferite, după factorul luat în considerare.

După cum Charles Baudouin a sesizat foarte bine (LXV, pp. 147 și urm.), diferitele abordări caracterologice se deosebesc atât prin sensul atribuit factorilor cât și prin descoperirea de factori în interiorul aceluiași câmp.

Emotivitatea și activitatea sunt factori *intensivi*. A vorbi de o emotivitate „puternică", de o activitate „intensă" nu sunt metafore oarecare. Nu pretindem să rezolvăm aici și nici măcar să punem problemele ridicate de existența mărimilor intensive. Este adevărat că astfel de mărimi există pentru conștiința imediată, chiar dacă ele sunt rezultatul unei interpretări inconștiente a calitativului pur.

Dimpotrivă, dăm termenului factor un sens foarte diferit atunci când îl aplicăm lărgimii câmpului de conștiință, polarității sau secundarității. Un secundar nu este unul care posedă la un înalt grad o putere – de exemplu, puterea de a sistematiza – pe care primarul ar avea-o la un grad mai scăzut. Secundarul este un om cu un „mod"

diferit de a gândi, de a acționa, de a-și aminti... Putem vorbi aici despre *factorul stil* sau *alură.*

Factorii tendențiali exprimă și altceva. Ei nu desemnează nici o putere interioară, nici o alură generală a comportamentului, ci o *direcție* în care individul se simte mai mult sau mai puțin intens solicitat. *Repartiția* de energie psihologică este aici sugerată și, dacă am dori să cercetăm un factor de putere, ar trebui, ca să-l obținem, să adiționăm, alocându-le coeficienți convenabili, cei patru factori tendențiali.

Acești factori de direcție permit înțelegerea jocului compensațiilor, transferurilor și sublimărilor, pe care Charles Baudouin le-a descris sub numele de „mobilizare a energiei" (LXVI). Este una dintre noțiunile fundamentale ale psihologiei concrete, pe care deja Cabanis a observat-o, scriind: „*Sensibilitatea se comportă în felul unui fluid a cărui cantitate totală este determinată și care, ori de câte ori se aruncă din belșug într-unul din canalele sale, scade în mod proporțional în celelalte*" (citat de Stendhal în al său *Jurnal,* IX, pp. 253).

Capitolul VIII

ILUSTRAREA ȘI INTERPRETAREA CHESTIONARULUI

Acest capitol trebuie să permită o mai bună înțelegere a sensului factorilor psihologici și conducerea analizei acestora. Fiecare întrebare este aici ilustrată de numeroase exemple care permit situarea ei în cadrul vieții concrete; ele îl vor ajuta de asemenea pe caracterolog și pe subiectul său să ia cunoștință, în cursul cercetării lor comune, de diversitatea tipurilor. Fiecare ezită, efectiv, în fața anumitor întrebări care li se par lipsite de interes sau pentru care nu vede posibil răspunsul. Este însă o impresie subiectivă, căci nu unele și aceleași întrebări îi derutează pe toți indivizii. Întrebarea care îl deconcertează pe unul este tocmai întrebarea în care un altul descoperă o trăsătură esențială a caracterului său. Exemplele date vor evoca această varietate a reacțiilor și îi vor ajuta pe psihologi să le recunoască pe acelea ale subiecților lor.

1. Emotivitatea

ÎNTREBAREA 1: *Puneți tare la inimă nimicurile despre care știți că sunt fără importanță? Sunteți adesea răscolit de nimicuri?*..... 9

Sau nu sunteți tulburat decât de evenimente grave?..... 1

Această întrebare este una dintre cele mai importante. Aproape toți emotivii răspund afirmativ la prima ramură a alternativei, ceea ce corespunde numărului 9. Emotivii care dau 1 sunt, de cele mai

multe ori, cei care nu înțeleg bine ceea ce li se cere și care, fără a medita, măsoară gravitatea unui eveniment după violența propriei lor reacții. Cu toate acestea, subiectul – și numai el – trebuie să decidă aici, deoarece importanța unui fapt este întotdeauna ceva subiectiv. Trebuie să evităm eroarea acelor părinți care consideră drept neserioase acele motive care îi fac pe copiii lor să plângă sau să sară în sus de bucurie. Ei înșiși își fac inimă rea adesea din motive pe care alții le-ar socoti ridicole. Nu legitimitatea cutării sau cutării afirmații o punem noi aici în cauză: suntem psihologi și nu moraliști. Astfel, o fetiță nu este neapărat extrem de emotivă pentru că plânge și iar plânge pe cioburile unei mici vaze, care de altfel i se propune a fi înlocuită. Această bagatelă este poate, pentru dânsa, un eveniment de cea mai mare importanță.

Emotivul adult știe în general foarte bine că este emotiv și că i se întâmplă adesea să fie tulburat de ceea ce *el însuși* socoate a fi un „nimic". Mai mult încă, el știe că va putea fi răvășit de nimicuri și că totuși va fi capabil să suporte cu resemnare, ba chiar cu calm, nenorociri veritabile.

Vom găsi în toate jurnalele intime numeroase mărturii despre această sensibilitate la nimicuri. Rousseau scrie în *Confesiuni: „Pasiunile m-au făcut să trăiesc și pasiunile m-au ucis. Care pasiuni? se va întreba. Flecuștețe, lucrurile cele mai copilărești de pe lume, dar care mă afectau de parcă ar fi fost vorba de posedarea Elenei sau de tronul Universului"* (LXVII, p. 26).

Maine de Biran știe să vadă foarte bine în această „sensibilitate la nimicuri" un factor de tulburare și de slăbiciune. *„Un mare defect al conduitei mele obișnuite* – scrie el în *Jurnal – este că dau totdeauna prea mare importanță lucrurilor mărunte";* iar altundeva: *„Mă simt absorbit de cea mai neînsemnată muncă, mă încordez, fac efort, mă preocupă o scrisoare de afaceri, o simplă notă, ca și cum ar fi vorba de lucrurile cele mai grave. Nimic nu este mai potrivnic succesului"* (LXVIII, t. II, p. 135). Alt citat: *„Alerg pentru afaceri și vizite, mizerii cărora le dau o importanță excesivă"* (LXVIII, t. II, p. 85).

Aceeași luciditate la Maurice de Guérin, care notează în *Jurnal: „Ceea ce mă face să deznădăjduiesc în aceste clipe este*

intensitatea suferințelor mele pentru niște fleacuri. Folosesc câteodată, pentru a rostologi fire de nisip, o energie cerută de rostogolirea unei stânci până în vârful muntelui" (LVIII, p. 124). El semnalează imediat disproporția despre care am vorbit mai sus: „*Aș suporta mai degrabă poveri enorme decât această pulbere ușoară și aproape impalpabilă care mă apasă*" (*Ibidem*).

Să nu se creadă că activitatea suprimă această sensibilitate excesivă. Napoleon avea crize de plâns și uneori vomismente, din motive minime. Vederea unui câine care scheuna lângă stăpânul său mort, căzut pe un câmp de bătălie, în Italia, îl răscolește: „*Ce este omul* – se destăinuia el – *și care o fi misterul impresiilor sale! Am ordonat fără emoție bătălii; am privit cu sânge rece executându-se mișcări de trupe care duceau la pierderea unui mare număr de oameni; iar aici mă simțeam emoționat, eram emoționat de urletele și durerea unui câine!*" (LXIX, p. 489). Iar el își dădea seama perfect de emotivitatea sa: „*Firea mea este foarte impresionabilă*" (LXIX, p. 490).

ÎNTREBAREA 11: *Vă entuziasmați sau vă indignați cu ușurință?* 9

Sau acceptați cu calm lucrurile așa cum sunt ele? 1

Fie că este vorba de morală, de politică sau de estetică, judecățile de valoare ale emotivilor se însoțesc întotdeauna de o puternică exaltare. Ei își „strigă" sentimentele. Să-l ascultăm pe Stendhal vorbindu-ne despre o reprezentație teatrală: „*Sosesc la ora șapte seara, istovit de oboseală; dau fuga la Scala: voiajul meu este răsplătit*". Urmează descrieri ditirambice și finalul: „*Primul aspect este îmbătător. Sunt cu totul vrăjit scriind aceste rânduri*" (LXX, pp. 24–25).

Un nonemotiv ca Anatole France își dă bine seama, dimpotrivă, de calmul său interior. Iar când scrie, o face fără exuberanță, cu atenție și după gustul său, dar fără căldură: „*Condeiul meu nu are nimic liric în el. El nu sare, își face drumul lui de omuleț cumsecade*" (LXXI, p. 79).

Două personaje din teatrul clasic reprezintă foarte bine cele două atitudini pe care încearcă să le distingă întrebarea 11. Acestea sunt, în *Mizantropul*, Alceste, sentimental „Marte", și conciliantul

și indiferentul Philinte, sanguin „Venus". Sentimentele vii ale lui Alceste izbucnesc în orice ocazie:

Mă indispun de moarte și chinul mi-i adânc
Când văd ce fel de oameni în jurul meu se strâng;
Văd lașă lingușire, trădare prea adese,
Văd cruntă nedreptate, mărunte interese.
Răbdarea-i pe sfârșite, turbez – și nu doresc
Decât s-o rup o dată cu neamul omenesc.

(LXXII, t. II, p. 128; trad. Nina Cassian)

Philinte, dimpotrivă, perfect adaptat la viața socială, dorește o „virtute cu care se poate sta de vorbă" și înțelege să respecte „uzanțele comune". Asta nu pentru că ar aproba totul, fiind, în fond, de părerea lui Alceste:

Și eu văd multe lucruri, în fiecare zi,
Ce-ar merge mult mai bine, căi noi de s-ar găsi;
Dar orișice ai spune și-ai crede despre mine,
Mânia niciodată n-o las să mă domine.

(Idem, p. 130)

El nu renunță nici la modificarea cursului evenimentelor, dându-i amicului său bune povețe practice. Dacă vrea să cunoască legile naturii umane, este pentru a fi capabil să se folosească de ele. Excelează în această privință, dar fără a se exalta vreodată, deoarece:

Asemenea cusururi ce-ți lasă-n suflet rană
Sunt prea firești păcate la specia umană.
Și sufletul din mine nu e mai răzvrătit
Când văd un om nemernic, nedrept, sau necinstit,
Decât când văd cum stolul de corbi pe hoit se strânge
Sau cimpanzei sălbatici, sau lupi setoși de sânge.

(Idem, p. 130)

Această filosofie „pozitivă" îl irită și mai tare pe Alceste, care nu-i urăște numai pe cei răi, ci și pe toți cei care nu caută să stârpească răul:

Da, ura-mi e totală, urăsc pe orișicine;
E unul secătură, ba chiar răufăcător;
Un altul cu mișeii e prea-ngăduitor
Și nu ridică spada acelei uri vânjoase
Ce viciul o aprinde în inimi sănătoase...

(Idem, p. 129)

Sanguinul La Bruyère ia în această privință poziția lui Philinte: *„Să nu ne înfuriem contra oamenilor văzând duritatea lor, ingratitudinea, injustiția, trufia, iubirea lor de sine și uitarea semenilor; așa sunt ei făcuți, aceasta le este natura; este să nu poți suporta că piatra cade și flacăra se ridică"* (LVII, p. 309).

Și Montesquieu – sanguin și el – combină răceala cu pasiunea intelectuală atunci când scrie: *„Atent mai presus de toate la a privi oamenii, plăcerea mea este să văd această lungă suită de patimi și de vicii"* (LXXIII, t. II, p. 67). El poate vorbi despre o „frumoasă pasiune" așa cum un medic ar vorbi despre un „frumos flegmon"... Dorința de a înțelege, obiectivând ființele, lucrurile și chiar afecțiunile, sustrage sufletul din imperiul emotivității: tristețea de a vedea suferind cedează în fața bucuriei de a înțelege cauzele celor ce se petrec. Această detașare a „curiozității" este cu atât mai ușor de realizat cu cât emotivitatea este mai slabă.

ÎNTREBAREA 21: *Sunteți supărăcios? Sunteți ușor și profund rănit de o critică prea ascuțită, de o remarcă lipsită de politețe sau batjocoritoare?* 9

Sau suportați critica fără a fi ofensați? 1

Nu există întrebare care să pună în joc un singur factor. Răspunsul la cea de mai sus depinde atât de emotivitate cât și de aviditate, una determinând hipersensibilitatea, alta creând o zonă de susceptibilitate deosebită în jurul a tot ceea ce privește afirmarea Eului și recunoașterea de către alții a importanței individului. În multe cazuri supuse observației, subiecți foarte puțin emotivi, dar foarte avizi, au căpătat 9 la această întrebare. Sunt deci posibile verificări prețioase ale mărturiilor. Subiectul, de altfel, mărturisește cu mai multă ușurință susceptibilitatea sa atunci când îi este

prezentată ca un semn de emotivitate decât când se presupune că exprimă un amor propriu excesiv.

Nu credem că introspecția dirijată pe care o utilizează chestionarul este capabilă să pună în evidență susceptibilitatea. Individul susceptibil o știe aproape întotdeauna, căci el este acela care simte ofensa. Anturajul, dimpotrivă, poate să nu ghicească nimic din aceasta, deoarece emotivul, care se știe vulnerabil, se apără în nenumărate moduri: se arată ironic sau secretos, ori dezarmează dinainte critica, arătându-se mai nemilos față de sine decât ar îndrăzni oricare altul...

Când însă îl interoghezi – iar lucrul acesta arată cu claritate că atingem un punct sensibil – susceptibilul caută în general să discute întrebarea în așa fel încât să-și nuanțeze răspunsul și, prin aceasta, să-și *justifice* susceptibilitatea. El va explica, de pildă, că este sensibil numai la criticile pe care le consideră întemeiate (ceea ce i-ar putea aduce nota 5 sau 1) sau, dimpotrivă, că nu este iritat decât de criticile injuste. Alți indivizi (tandrii) nu sunt afectați decât de criticile pe care le adresează oamenii pe care îi iubesc sau de glumele în spatele cărora ei văd rea-voință. Alții (adesea cei de tip „Marte") nu sunt lezați decât de jignirile aduse de cei pe care ei îi admiră. Dar ceea ce are importanță pentru notarea corectă a răspunsului este mai puțin cauza susceptibilității cât intensitatea emoției pe care o generează.

Montaigne, care nu este nici emotiv, nici avid, nu este lezat de ironizări. Zeflemist el însuși, acceptă ironiile altora. În schimbul de înțepături spirituale, spune el, aduc *„mai multă libertate decât spirit, având aici mai multă șansă decât invenție; dar sunt impecabil în suferință; căci suport revanșa, nu numai aspră, ci și indiscretă, fără a-mi ieși din fire"*. Dacă este bătut, nu recurge nicidecum la recriminări, ci, *„plecând cu veselie capul"*, așteaptă cu răbdare să fie din nou în avantaj (LX, t. II, p. 382).

ÎNTREBAREA 31: *Sunteți ușor de tulburat de un eveniment neprevăzut? Tresăriți când sunteți strigat pe neașteptate? Păliți sau roșiți cu ușurință?* 9

Sau sunteți greu de tulburat? 1

Şi aici, tocmai insignifianţa cauzelor tulburării este semnul emotivităţii: *„Mă tulbur în faţa unui fleac* – se confesează Maurice de Guérin –, *o simplă suflare mă dărâmă"* (VIII, p. 91).

Emotivitatea este altceva decât puterea tendinţelor, sau, ca să folosim o expresie fericită a lui Charles Baudouin, energia psihologică. Ea este esenţialmente o *tulburare*, pe care fiecare o manifestă în felul său. Roşirea şi paloarea nu sunt pomenite aici decât în calitate de exemple. În unele cazuri tulburarea poate merge până la leşin, ca la Alfred de Musset, atunci când a asistat, pentru prima dată, la o disecţie, la cursul de anatomie descriptivă al lui Bérard. Tremuratul, bâlbâiala, incontinenţa urinară, lacrimile etc. sunt şi ele semne obiective ale emotivităţii. Fiecare are propriile sale semne, determinate de propria-i constituţie. Ideea cea mai generală sub care am putea aduna aceste fenomene variate este aceea de „incoordonare a reacţiilor" sau de „deficit de adaptare". Un om tulburat nu mai face ceea ce ar fi trebuit să facă în împrejurările în care se află. Chiar dacă, într-o a doua fază, prin efectul ei stimulant, emoţia sporeşte energia şi calitatea reacţiei, fapt este că la început există întotdeauna acea dereglare a acţiunii care este tulburarea.

Nici unul dintre semnele exterioare ale emoţiei nu are totuşi valoarea mărturiei interioare. Unul dintre subiecţii noştri remarcă: *„Tulburarea mea nu este niciodată decât interioară. Mulţi dintre prietenii mei, pot spune că toţi, mă iau drept un model perfect de flegmatic. Nu roşesc niciodată. Inima îmi bate nebuneşte, dar nu las să transpară nimic din acest zbucium"*.

Numărul acestor oameni sensibili care trec drept flegmatici este ridicat. Cucerirea acestei impasibilităţi aparente se silesc să o obţină metodele care pretind că schimbă caracterul. De fapt nu se schimbă nimic; se disimulează. Sau măcar se montează dinainte mecanisme pe care obişnuinţa le va pune în funcţiune în mod automat, dându-i emotivului timpul de a se „reculege", ceea ce nu este un avantaj neglijabil. M.D.P. dispune, astfel, de fraze gata pregătite care îi servesc să-şi ascundă încurcătura. P.L. a învăţat să surâdă ori de câte ori este jignit de o remarcă nepoliticoasă. M.B., timid îndrăgostit, îşi accelerează avansurile atunci când i se rezistă, iar această

adevărată „fugă înainte" i-a adus reputația de cavaler îndrăzneț și galant...

Dacă oricui îi place să se iluzioneze asupra *valorii* sale, totuși puțini sunt aceia care se înșală asupra *naturii* lor. Acela care se tulbură din te miri ce o știe bine, după cum știe că această tulburare este atât sursa bucuriilor (emotivul are nevoie de emoții) cât și originea slăbiciunii sale.

Nu credem că obișnuința diminuează cu adevărat emotivitatea. Ea suprimă doar caracterul surprinzător al *anumitor situații* și ne face mai puțin sensibili față de ele. Dar acela care s-a obișnuit cu bombardamentele și cu spectacolul sinistru al morții, o dată pacea reinstaurată, își regăsește inima simțitoare atunci când are de făcut un demers dificil sau trebuie să-i facă o declarație de dragoste unei femei.

ÎNTREBAREA 41: *Vă înflăcărați vorbind? Ridicați vocea în conversație? Simțiți nevoia de a folosi termeni violenți sau cuvinte foarte expresive?* 9

Sau vorbiți cumpănit, calm, așezat? 1

Limbajul lui Alceste este plin de termeni excesivi, a căror exagerare este ea însăși sursă de comic. El se excită puțin câte puțin explicându-i lui Philinte ceea ce l-a șocat în amabilitatea sa excesivă față de un indiferent. În cele din urmă, el izbucnește:

La naiba! e un lucru și laș și de rușine
Să-ți înjosești ființa, trădându-te pe tine!
Și dacă eu vreodată aș face-așa ceva,
De remușcări, te-asigur, pe loc m-aș spânzura.
(LXXII, t. II, p. 126; trad. Nina Cassian)

Subiectul însuși este conștient de vehemența limbajului său, cum o dovedește această remarcă a lui Kierkegaard, din *Jurnalul* său, din ziua de 13 martie 1839: *„Este la mine o nenorocire, toată viața mea este o interjecție... tristețea mea este o disperare care urlă, bucuria mea este un lirism exaltat, o zăluzeală"* (L, p. 16).

Ne găsim aici chiar la izvoarele lirismului. Pentru ca acesta să se manifeste într-un poem, îi este necesar doar darul cuvântului.

Contesa de Noailles vedea în muzică una din sursele inspirației sale, dar era o muzică plină de pasiune:

Această muzică nobilă, cu mare înfocare
De-a lungul vieții mele de ajutor mi-a fost.

Charles Du Bos, care citează aceste versuri, subliniază că *„înfocarea este chiar* ritmul *contesei de Noailles,* ritmul *ei nativ și obișnuit"* (LXXIV, p. 104). Ea este rezultatul forței care îl înalță pe poet. Dacă scriu – spune doamna de Noailles, este *„pentru a mă elibera de acest invizibil sânge spiritual care mă sufocă"* (LXXV, p. 144).

ÎNTREBAREA 51: *Sunteți neliniștit în fața unei sarcini noi sau în fața unei schimbări de perspectivă?* 9
Sau abordați situația cu calm? 1

Pentru a aborda cum se cuvine această întrebare, este necesar să ne amintim că noutatea generează emoție și că emotivul se teme de emoție și totodată o caută, căci acolo unde ea lipsește el se simte amenințat de cel mai rău dintre dușmanii săi, Plictiseala, care distruge în el însuși sentimentul existenței. Alain Fournier, fremătând în așteptarea vreunui eveniment extraordinar, notează la el această ambivalență: *„Este în mine un amestec de plăcere și de anxietate... aștept de la el, fără a îndrăzni să mi-o mărturisesc, nu știu ce inițiativă ieșită din comun, care să răstoarne totul"* (LXXVI, t. II, p. 21).

Dorința de schimbare nu trebuie să ne împiedice să dăm aici nota 9. Este de ajuns ca așteptarea să se însoțească cu anxietatea pentru ca „9" să fie justificat: *„Am* – scrie Jean Cocteau – *o teamă superstițioasă de a porni la drum, fiindu-mi mereu frică să nu rătăcesc drumul. Asta mă face să lâncezesc și seamănă cu ceea ce psihiatrii numesc frica de act"* (LXXVII, p. 21).

ÎNTREBAREA 61: *Treceți alternativ de la exaltare la descurajare, de la bucurie la tristețe și viceversa, pentru nimic și chiar fără vreun motiv vădit?* 9
Sau aveți o dispoziție sufletească echilibrată? 1

Este evident că la emotivii primari aceste salturi de dispoziție sunt cele mai accentuate. Chateaubriand, un nervos, scrie: *„Dispoziția mea este impetuoasă, caracterul meu este inegal. Rând pe rând zgomotos și vesel, tăcut și trist, îmi adunam în jur tinerii însoțitori, pentru ca apoi, abandonându-i deodată, să mă duc să mă așez undeva de-o parte, ca să contemplu norii fugari sau ca să ascult ploaia căzând pe frunzișuri"* (LXXVIII, p. 10).

George Sand spune despre Alfred de Musset: *„El își făcuse o viață de urcușuri și coborâșuri perpetue. Neașteptatele tranziții de la reverie la exaltare și de la apatie absolută la excese zgomotoase devenise o stare normală de care el nu se mai putea lipsi"* (LXXIX, p. 92).

Dar sentimentalii, chiar dacă nu o arată, nu sunt scutiți totuși de aceste alternanțe. Maine de Biran notează în *Jurnal: „Stare obișnuită și alternativă de depresiune și de exaltare, de încredere și de descurajare"* (IX, p. 101, 6–7 iunie 1818).

ÎNTREBAREA 71: *Spiritul vă este frecvent obsedat de îndoieli, de scrupule în legătură cu acte lipsite de importanță? Păstrați adesea în minte un gând cu totul inutil și care vă supără?* 9

Sau nu cunoașteți decât în mod excepțional această dureroasă stare de preocupare? 1

Scrupulele despre care se vorbește aici își pot avea originea într-un sentiment foarte înalt: dorința de a fi absolut corect față de cineva, dorința de a face cu adevărat „tot ce se poate face" pentru ajutarea unui prieten etc. I se poate întâmpla oricui să se întrebe dacă a pus în valiză cutare document important sau dacă a închis bine ușa cu cheia. Dar este un semn de emotivitate să fii obsedat de preocupări de felul acesta.

În cursul unei călătorii, G.I. trăiește brusc și intens teama că nu are bilet de călătorie. Își amintește totuși prea bine că l-a pus în buzunărașul interior al portofelului său și că nu s-ar fi putut să cadă de acolo. Lucrul acesta nu-l poate împiedica să se chinuie și nu se liniștește decât după ce – în două rânduri – verifică prezența biletului. Înțelege perfect că temerile lui sunt ridicole, dar aceasta nu-l împiedică să fie neliniștit.

Un tip diferit de preocupare și de scrupul, a cărui origine este de imputat unei tandrețe puternice, dar care, prin intensitatea sa, exprimă o emotivitate ridicată, este acela descris de Marcel Proust, care ne zugrăvește angoasele unui băiețandru care, înainte de a adormi, trebuia să bată de trei ori în perete, spre a-și anunța bunica, din camera învecinată, că el se lăsa în mrejele somnului. Trebuia să bată numaidecât, sau să mai aștepte? Să bată tare, sau încetișor? De fiecare dintre aceste posibilități sunt legate consecințe diferite și, de altfel, insignifiante, în fața cărora emotivul rămâne ezitant la nesfârșit.

ÎNTREBAREA 81: *Vi se întâmplă uneori să fiți atât de puternic emoționat încât ceea ce doriți să faceți devine* complet *imposibil (teama care paralizează, timiditate care suprimă deodată orice rostire etc.)?* 9

Sau lucrul acesta nu vi s-a întâmplat decât rar? 5

Sau niciodată nu vi s-a întâmplat? 1

Tipul cel mai clar – și cel mai cunoscut – referitor la acest fel de inhibiție este eșecul sexual, impotența de origine emoțională, aventura lui Rousseau cu Zulieta fiind un exemplu celebru în această privință. Este bine ca, punând această întrebare, să menajăm amorul propriu al subiectului și să nu facem aluzie la aceste probleme intime. Astfel de pățanii sunt frecvente la emotivi și nu devin patologice decât dacă se permanentizează. Cei la care au survenit nu vor pierde ocazia să se gândească la ele pe marginea întrebării 81. Dar ei vor fi mai puțin jenați dacă exemplele care li se dau sunt luate din alte domenii. Pentru a le veni în ajutor, le vom putea povesti cazul acelui strălucit profesor pe care într-o zi emoția l-a paralizat în așa măsură, încât nu a putut scoate două cuvinte pe o temă pe care el o cunoștea la perfecție. S-ar putea adăuga aici cu ușurință numeroasele cazuri de inhibiție totală la emotivii care trec un examen...

În *Război și pace* de Tolstoi, Rostov, care dorea să se apropie de suveran spre a-i vorbi, își realizează în sfârșit dorința lui cea mai scumpă. Dar în momentul în care i-a fost cu putință să-i spună ceea ce ardea de dorința de a-i spune, el *„nu și-a amintit nici un cuvințel din discursul pe care îl pregătise"* și *„căută mii de pretexte în scopul de a se convinge că era necuviincios și imposibil să-l abordeze"*.

ÎNTREBAREA 91: *Aveți adesea sentimentul că sunteți nefericit?* 9

Sau în general, sunteți mulțumit de soartă? Sau, atunci când lucrurile nu merg cum o doriți, vă gândiți mai mult la ceea ce trebuie să schimbați decât la propriile sentimente? 1

O puternică emotivitate tinde să dea impresia că viața în ansamblul ei, existența în esența sa, sunt dureroase. Așa după cum a subliniat pictorul Carrière, *„gravitatea cel puțin, dacă nu tristețea, însoțește viața ființelor sensibile"*. Iar altundeva: *„Avem acum obiceiul de a gândi că neliniștea este starea normală a oamenilor. Cu cât ești mai sensibil în fața vieții, cu atât mai mult cauzele de suferință cresc... Acela care renunță la a suferi, să se retragă de la banchetul vieții"* (LXXX, pp. 317–318).

„Răul de a trăi – notează Alfred de Vigny – *este tot atât de durabil, tot atât de complex, tot atât de universal ca viața însăși"* (I, p. 596).

„Dumnezeule! cât mă face viața să sufăr! – exclama Maurice de Guérin –, *nu în accidentele sale, puțină filosofie fiind în acest caz de ajuns, ci în ea însăși, în substanța sa, lăsând de-o parte orice fenomen"* (VIII, p. 123).

Nu împrejurările „obiective" sunt acelea care generează sentimentul nefericirii. Emotivul, care are întrucâtva aptitudinea reflecției, este pe deplin conștient de lucrul acesta: *„Sunt nemulțumit de toată lumea* – mărturisește Maine de Biran –, *pentru că sunt nemulțumit de mine"* (IX, p. 62), iar *sentimentului* său de tristețe îi opune fericirile *reale* de care ar trebui să profite: *„Mă aflu în primul oraș al lumii, înconjurat de toate mijloacele de plăcere, liber să le folosesc, cu o avere mult mai mare decât aceea de care m-am bucurat vreodată, cu ambianțe sociale agreabile și variate, spectacole... și nimic nu mă satisface. Îmi impun restricții și privațiuni, sunt mereu într-o stare de dificultate și nefericit..."* (IX, p. 63).

Biran era posac în mijlocul unor circumstanțe favorabile. Montaigne păstrează o dispoziție echilibrată și un puternic sentiment al bucuriei, în pofida vârstei, a infirmităților și al unei cecități incipiente.

„Am de obicei un sentiment al existenței triste", scrie Biran. Montesquieu ne lasă o mărturie cu totul diferită: *„Nu am fost aproape niciodată întristat, și încă și mai puțin plictisit. Mașina mea este atât de fericit construită încât sunt frapat de toate obiectele destul de puternic încât ele să-mi procure plăcere, și nu îndestul încât să-mi producă durere... Mă scol dimineața cu o bucurie tainică; văd lumina zilei cu un fel de încântare. Tot restul zilei sunt mulțumit"* (LXXXI, pp. 3–4).

Emotivii sunt în general iritați de această complacere în fericire. Ei simt nevoia să răstoarne fraza lui Maine de Biran și să le spună oamenilor prea fericiți: *„Dacă sunteți mulțumiți de totul, este pentru că sunteți mai ales satisfăcuți de voi înșivă"*. Astfel, judecățile de valoare care se opun provin, în mod firesc, din experiențe psihologice diferite. Cei care vorbesc cel mai mult despre existență și care au un sentiment atât de puternic al vieții sunt sensibilii – și uneori bolnavii – care o simt cum le fuge printre degete, cum bine a notat Nietzsche. Iar dacă ei îi poartă pică lui Descartes, este mai puțin pentru ideile sale cât pentru atitudinea lui. Ceea ce le este insuportabil, este omul care a scris rânduri tihnite, în tonul acelora ale lui Montesquieu, omul „cât se poate de liniștit" în cabinetul sau în grădina sa din Olanda...

2. Activitatea

ÎNTREBAREA 2: *Aveți vreo activitate în orele serii (studiu individual, acțiune socială, reparații casnice, lucru manual și, în general, munci neimpuse)?* 9

Sau profitați de acest timp pentru tabieturi? 5

Sau rămâneți multă vreme inactiv, visând sau distrându-vă (lectură de agrement, radio etc.)? 1

Activul nu rămâne niciodată mult timp neocupat. El este un muncitor perpetuu, ca Voltaire, despre care doamna Denis scria: *„Lucrează cincisprezece ore pe zi; este o pasiune mai puternică decât oricând. S-ar simți în infern dacă nu ar putea lucra"* (LXXXII, pp. 63–64).

Sau ca Napoleon, despre care Sir Neil Campbell spunea: *„Nu am văzut niciodată, în nici o situație de viață, vreun om care să aibă atâta activitate personală și atâta perseverență în activitate. Se pare că își găsește plăcerea în mișcarea perpetuă"* (XLIII, p. 41).

Goethe *„muncește toată ziua, fără răgaz, odihnindu-se de o muncă prin alta. Când era tânăr, grădinărea pentru a-și destinde spiritul, iar acum, la bătrânețe, își revede și își pune în ordine numeroasele sale colecții"* (LXXXIII, p. 88).

Un inactiv, fără îndoială, poate și el acționa, dar numai dacă este constrâns din afară sau determinat de o dorință puternică. Dacă această impulsie încetează, el va recădea în inerție: *„Am lâncezit în inactivitatea cea mai desăvârșită cele șase săptămâni de vacanță ale mele*, scrie Maurice de Guérin. *Abia dacă, spre a întrerupe uniformitatea acelui farniente, făceam vreo lectură indolentă, tolănit sub vreun copac, și chiar și atunci jumătate din atenția mea era furată de o boare de vânt sau de vreo pasăre care zbura printre copaci, de cântecul vreunei mierle sau ciocârlii, sau de mai știu eu ce altceva?..."* (VIII, p. 93).

Vrem să știm cum este tristețea activilor? Un exemplu în acest sens ne va furniza George Sand. Când ea l-a văzut pe Musset părăsind Veneția, biograful ei, Vladimir Karenin, ne spune că *„puterile au lăsat-o, făcând loc unei prostrații totale... A lucra, în acea stare de surmenaj, nici vorbă nu putea fi..."* Este însă de crezut că ea se va lăsa în brațele odihnei, ale reveriei asupra trecutului, ale simplei destinderi organice? Nicidecum: *„A îmbrăcat bluza albastră dragă ei, a pus mâna pe un toiag și, împreună cu Pagello, a făcut un scurt voiaj prin Alpii venețieni, pe care i-a traversat în toate sensurile, până în Tirol. Ei făceau până la șapte sau opt leghe pe zi..."* (XXVI, t. II, p. 84).

Astfel arată odihna activilor. Pe parcursul vieții cu Pagello, chiar dacă își petrecea zilele în plimbări și se bucura de natură și de arte, în tovărășia iubitului ei, seara George se așeza la masa de lucru și nimic nu o putea abate de la opera ei. Plăcerii, dragostei, muncii, ea le adăuga totuși grijile menajere și chiar artele de argrement: *„Pe timpul vieții în comun cu Pagello, ea i-a brodat o canapea și șase scaune; pictorul Lomberto a găsit-o într-o zi chircită la pământ, ocupată cu bătutul cuielor la unul dintre aceste scaune"* (XXVI, t. II, p. 88).

Când este lucid, inactivul știe bine că el nu face nimic din proprie inițiativă. *„Acționez cât mai puțin posibil"*, declară Amiel. Dar inactivului îi place adesea să-și găsească scuze. Dacă citește pentru propria-i plăcere – ceea ce este tot a visa, după unii – el crede că se consacră unei munci intelectuale. Dacă ascultă muzică – un alt mod de visătorie dirijată – el pretinde că își cultivă sensibilitatea...

Nu trebuie reținute ca semne de activitate decât ocupațiile în care subiectul intervine energic, prin el însuși: lectura sârguincioasă, cu creionul în mână; reflecția care se termină cu un plan de acțiune sau cu o redactare a unei pagini. „Jurnalul intim" nu este semnul activității, ci dimpotrivă. El este, ca și lunga scrisoare spontană scrisă unui amic, o efuziune a sensibilității, de unde, din principiu, orice efort este izgonit. Benjamin Constant visează să aibă activitatea lui Voltaire și știe prea bine că, atunci când vrea să își scuze lenea, *„se agață de circumstanțe spre a-și justifica defectele. Când ești activ* – recunoaște el –, *ești în orice situație, iar când ești atât de dezlânat și de leneș cum sunt eu, ești de asemenea în toată situațiile"* (LXXXIV, t. III, p. 263).

ÎNTREBAREA 12: *Vă este necesar un efort dureros pentru a trece de la idee la act, de la decizie la execuție?*..... 1

Sau executați imediat și fără dificultate ceea ce ați hotărât?... 9

La activ, decizia luată nu se separă câtuși de puțin de începutul executării acesteia: mă hotărăsc să vorbesc și vorbesc; hotărăsc să mă scol și mă scol. Trecerea abia dacă este simțită, sau, dacă i se acordă atenție, este pentru a găsi în ea prilej de plăcere. Activul Berkeley notează: *„Actul de voință, volițiunea nu este indispoziție"* (LXXXV, p. 125). Ba încă și mai precis: *„O plăcere calmă pare să determine, să preceadă actul de voință, coincizând cu ea și constituindu-i esența, mai degrabă decât indispoziția"* (Idem, p. 126).

La inactiv, dimpotrivă, un moment penibil se intercalează între a decide și a acționa, momentul *efortului*. Acest moment este atât de dezagreabil și de constant încât unul dintre inactivii care au știut cel mai bine să se analizeze, Maine de Biran, va face din el „faptul primar" al simțului intim și va construi pe el întreaga sa filosofie. *„Mă pregătesc mereu să acționez*, scrie el în *Jurnal; trăiesc toată*

încurcătura și toată oboseala acțiunii fără a face însă nimic și fără a ajunge la nici un rezultat" (IX, p. 88).

Inactivul a meditat îndelung asupra cazului său. El știe că îi lipsește mai puțin puterea de a decide cât aceea de a face. Între alegerea sa și act se interpune un fel de rezistență pe care o impută organismului și față de care nu reușește să triumfe. Amiel are aceeași experiență: *„Nu sunt liber* – scrie el –, *deoarece nu am puterea de a înfăptui ceea ce vreau să înfăptuiesc"* (XVII, t. I, p. 1).

Un alt inactiv, Baudelaire, cunoaște și el „această disproporție între voință și aptitudinea executării", ceea ce îi interzice părăsirea *„câmpiilor imaginare ale reveriei"* pentru *„recoltele pozitive ale acțiunii"* (LXXXVI, p. 43); Mallarmé, în multe dintre poemele sale, exprimă suferința pe care i-o cauzează neputința de a realiza ceea ce a hotărât, de a se smulge *„amarei odihne"* în care lenea îi ofensează gloria, de a se elibera de vidul care l-a *„marcat cu sterilitatea sa"*.

ÎNTREBAREA 22: *Vă descurajați ușor în fața dificultăților sau în fața sarcinilor care se dovedesc prea obositoare?* 1

Sau sunteți, din contră, stimulat de dificultăți și mobilizat de ideea efortului pe care trebuie să-l depuneți? 9

„Lupta mă obosește – se confesează cu simplitate Benjamin Constant. *Să ne culcăm în barcă în mijlocul furtunii"* (IX, p. 163).

Alfred de Vigny folosește aproape aceiași termeni: *„Un vas își strânge toate pânzele în furtună și se lasă în voia vântului. Eu fac la fel în momentele de tristețe sau în mijlocul marilor evenimente"* (IX, p. 272).

Amiel își cunoaște și el firea: *„Descurajarea* – scrie el – *a fost păcatul meu"*, și, raportând foarte just această trăsătură la lipsa de activitate, adaugă, câteva rânduri mai încolo: *„Crucea mea este acțiunea"* (LXXXVII, t. I, p. 150).

La nonemotivii inactivi descurajarea nu este la fel de puternic resimțită. Acțiunea este pur și simplu abandonată. Este cazul lui Montaigne: *„Greutățile întâlnite la citire nu mă fac să-mi rod unghiile; le las baltă, după ce le-am răscolit o dată sau de două ori"* (LX, t. I, p. 428; trad. Mariella Seulescu).

Dimpotrivă, activul își dublează energia din moment ce dificultatea crește. El nu se lasă purtat de destin: vrea să-l forțeze. Și niciodată nu abandonează, din cauza oboselii, lucrarea începută. Mai mult, dacă este foarte activ, va vedea în dificultăți un stimulent și nu o invitație la descurajare. Să ne amintim spusa lui Goethe către cancelarul Müller: *„Nu aș avea ce să fac cu o fericire eternă care nu mi-ar oferi sarcini adevărate de îndeplinit, noi obstacole de învins"* (LXXXIII, p. 85).

A fost suficient, pentru ca Mirabeau să încerce să realizeze o căsătorie care la început îi displăcuse, ca să fie ofensat de niște cuvinte ale tatălui său, care lăsau să se înțeleagă că el nu ar fi în stare de aceasta, că dificultatea era foarte mare și că, de altfel, un alt pretendent era deja agreat. Nu a trebuit mai mult spre a-l îmboldi să treacă la aventură... El pornește la *„răsturnarea căsătoriei deja făcute"* (LXXXVIII, p. 61).

Trebuie să distingem diferitele motive care îl pot determina pe cineva să ducă la capăt un lucru început:

– În primul rând dorința fierbinte de a face un lucru: aviditatea îl pune pe leneș la treabă și îl face să stăruie; tandrețea o determină pe cutare tânără inactivă să termine confecționarea cadoului pe care ea dorește să-l ofere.

– Apoi activitatea, care permite ducerea la capăt a lucrului început, deoarece pentru un activ acțiunea nu costă mult. Ea este aceea care vizează întrebarea 22, care se referă la abandonurile datorate oboselii sau lenei.

– Dar se întâmplă să termini un lucru și prin perseverență, caz în care se face o lege din statornicie. Îndeplinirea se datorează în acest caz secundarității.

Astfel se înțelege ușor că la pasionați (E-A-S) și flegmatici (nE-A-S) acțiunea este efectuată cu maximum de tenacitate, de vreme ce activitatea și secundaritatea își combină influența. Sentimentalul, dimpotrivă, este dezbinat, oscilând între secundaritate, care îi cere statornicia, și inactivitate, care face ca executarea acțiunii să fie dificilă, ba chiar imposibilă.

ÎNTREBAREA 32: *Vă place să visați, fie la trecutul care nu mai este, fie la viitorul posibil sau la cel pur imaginar?* 1

Sau preferați să acționați sau cel puțin să faceți proiecte precise care pregătesc realmente *viitorul?* 9

Pentru inactiv orice proiect este un vis. Să-l ascultăm pe Baudelaire: *„De ce să-mi constrâng corpul să-și schimbe locul, de vreme ce sufletul meu călătorește atât de sprinten? Și la ce bun să execut proiecte, din moment ce proiectul este, în el însuși, o plăcere suficientă?"* (XXI, t. I, p. 446).

Esențialul este aici fuga din fața acțiunii reale, care implică întotdeauna formarea unei imagini. A visa, cum spune Bergson, este *„a ști să pui preț pe inutil"* (LXXXIX, p. 80).

Vis atemporal, vis pur, ca acela care îl încântă pe Edgar Poe și care este, pentru dânsul, singura realitate veritabilă, sau reverie care rămâne agățată de trecut; în ambele cazuri visul este un refugiu din fața vieții, acțiunii, riscurilor, oboselii. El este posesiunea pe care nimic nu o poate pune în pericol: *„Nu voi avea în spatele meu* – scrie Alain Fournier – *decât puțină visare foarte dulce și foarte îndepărtată, pe care voi fasona-o cum doresc și care nu-mi va da, când o voi contempla, decât încredere și curaj și pace și blândețe..."* (LXXVI, t. I, p. 47).

Pentru inactiv – mai ales dacă el este emotiv – există în prezent, cum spune Proust, o „imperfecțiune incurabilă". Posesiunea reală nu ar putea decât „să pângărească toate lucrurile". *„De ce ... să te îndârjești să te bucuri de prezent și să te plângi că nu reușești?* Om al imaginației, nu te poți bucura decât prin regret sau prin așteptare, adică de trecut sau de viitor" (XC, pp. 86–88).

Activul, dimpotrivă, se situează în prezent, la marginea extremă a acestuia, acolo unde se face viitorul și nu unde el se visează: „Pentru ieri – spune Péguy – este prea târziu, însă pentru mâine nu este prea târziu" (XXVIII, p. 329).

Faptul că opoziția dintre a visa și a acționa își are sursa în inactivitate este bine ilustrat de această remarcă a lui Stendhal: *„Plăcerea mea cea mai mare este să visez; dar la ce? Adesea la lucruri care mă plictisesc. Activitatea demersurilor necesare pentru a strânge zece mii de franci rentă este pentru mine imposibilă"* (XCI, p. 292).

ÎNTREBAREA 42: *Faceți imediat ceea ce aveți de făcut, fără prea mare efort (scrierea unei scrisori, reglarea unei afaceri etc.)?* 9

Sau sunteți tentat să amânați? 1

„Greșeala mea veșnică – spune Amiel – *este amânarea"* (XVII, t. I, p. 137).

Benjamin Constant notează și el, pe aceeași temă: *„Această situație se prelungea. În fiecare zi fixam data de mâine ca termen invariabil al unei declarații pozitive și fiecare mâine se scurgea ca și ziua din ajun"* (XXIII, p. 76).

Dimpotrivă, R.B., un sanguin, reacționează cu vioiciune la întrebare, exclamând: „Imediat, imediat!" Comentariile sale sunt interesante: el nu este întotdeauna bucuros să facă ceva; dimpotrivă, în pofida activității lui intense, are un fond real de lene, adică preferă plăcerea și nu munca. Dar dacă este ceva „de făcut" și dacă decide să treacă la acțiune, indiferent de motiv, atunci actul „țâșnește" imediat. Când nu face un lucru, nu este pentru că aceasta l-ar costa nu știu ce efort, ci pentru că lucrul respectiv nu-l interesează. Dacă se hotărăște să amâne o acțiune, este pentru că momentul prezent nu i se pare favorabil. Este însă o amânare dictată de prudență și nu de temperament.

ÎNTREBAREA 52: *Luați decizii imediate, chiar și în cazuri dificile?* 9

Sau sunteți nehotărât și ezitați îndelung? 1

Doi factori concură la instalarea indeciziei: secundaritatea, care împinge la reflecție, și mai ales inactivitatea, care îi furnizează mijloacele, intercalând între decizie și act un timp mort considerabil, care permite repunerea în discuție a toate cele. La Alain Fournier cei doi factori se însumează și se intensifică cu concursul emotivității, care adaugă întotdeauna oarecare angoasă la ideea unei schimbări; să-l ascultăm descriindu-și propriile stări sufletești prin prisma măștii lui Grand Meaulnes: *„El stătea acolo, în picioare, echipat, cu pelerina pe umeri, gata de plecare și, de fiecare dată, la marginea acelui tărâm misterios, unde o dată el și evadase, se oprea, șovăia. În momentul în care trăgea zăvorul ușii și cobora*

scările spre a se strecura pe ușa bucătăriei, pe care o deschisese încetișor, fără ca cineva să-l fi auzit, el încă se mai codea... Apoi, în timpul lungilor ore din miez de noapte, cu febrilitate, el măsura cu pași mari, încolo și încoace, meditând, hambarele părăsite" (XCII, p. 51).

Inactivul căruia îi este dat să observe un activ este cu totul uimit să-l vadă că ia deciziile atât de repede. Când Nietzsche trăia alături de cumnatul său, dr. Foerster, a scris: *„Am fost surprins să văd câte afaceri punea neîncetat la punct și cât de ușor reușea să o facă. Eu sunt cu totul diferit în această privință"* (XCIII, p. 431).

Mareșalul Foch era un pasionat. Să-l ascultăm povestind cum a tranșat un caz dificil: *„În momentul plecării a survenit o dificultate. Care dintre cei doi va fi șeful statului meu major? Weygand era cel mai vechi, dar Devaux era brevetat. Mi s-a prezentat acest litigiu, pe care l-am tranșat cu rapiditatea mea obișnuită: «Îl iau pe cel mai vechi, spun; dacă nu corespunde, în câteva zile îl trimit la regimentul lui»"* (XCIV, p. 311).

Dacă Foch este hotărât, în pofida emotivității sale, Montaigne este nehotărât, în pofida emotivității sale scăzute, deoarece este un inactiv pronunțat: *„Nu vreau să uit (din portretul meu) acea cicatrice cu totul deocheată ca să fie expusă în public: șovăiala; defect foarte incomod la negocierea unor afaceri lumești. Nu mă pricep să iau parte la întreprinderi îndoielnice"* (LX, t. I, p. 57).

ÎNTREBAREA 62: *Sunteți mobil și agitat (gesticulație, sculare rapidă de pe scaun, umblare încoace și încolo prin cameră*, în afară de orice emoție puternică)? 9

Sau sunteți în general imobil, dacă nu vă încearcă emoția?... 1

Am căutat să stabilim întrebări la care subiectul interogat să poată răspunde mai bine decât ar face-o cei care îi privesc din afară comportamentul. Face întrebarea de mai sus excepție de la regulă? Omul mobil se știe mobil?

Partea esențială a frazei este aici *„în afară de orice emoție puternică"*. Or, observatorul exterior apreciază adesea foarte rău ceea ce constată. El nu o poate face decât raportându-se, mai mult sau mai puțin conștient, la propria sa experiență, iar aceasta tocmai că

nu ține seama de diversitatea caracterelor. De unde acest aparent paradox care corespunde unui adevăr real, anume că metoda de-a dreptul obiectivă este adesea cea mai subiectivă dintre toate, întrucât nu corectează deformările personale. Dimpotrivă, acela pe care interogarea răbdătoare și receptivă a celorlalți l-a instruit asupra multiplicității tipurilor umane, are posibilitatea interpretării adecvate a comportamentelor. El învață să discearnă agitația exterioară pe care o produce emotivitatea (emotivul nu-și poate ține mâinile nemișcate, se foiește pe scaun, își roade unghiile etc.) de trebuința spontană de mișcare pe care o simt în general activii. Un activ nu se acomodează cu profesiile care îl obligă la imobilitate. Dacă lucrează la un birou, covorul de sub picioarele sale se uzează rapid. Dacă meditează, adesea el simte nevoia de a se ridica de pe scaun și de a măsura încăperea.

Cu puțină atenție, fiecare își poate da seama de dispozițiile sale în această privință. Montaigne, care este un amorf parasanguin, remarcă despre el însuși: *„S-a putut spune, încă de pe când eram copil, că aveam viermi în picioare, sau că eram ca argintul viu, atâta le mișc și le frământ, în orice loc le-aș pune"* (LX, t. II, p. 576).

ÎNTREBAREA 72: *Nu ezitați niciodată să întreprindeți o transformare utilă știind că vă va cere un mare efort?* 9

Sau temporizați în fața lucrului care se cere făcut și preferați să vă mulțumiți cu statu quo? 1

Secundaritatea poate concura la menținerea *statu quo*-ului prin atașamentul la obiceiuri. Dar ea face ca transformările să fie considerate „inutile". Trebuie deci să avem în vedere aici transformările acceptate, adică pe cele socotite utile; de asemenea, ele nu trebuie să fie indispensabile, deoarece în acest tot nu-i rămâne altceva de făcut decât să se resemneze. Dar și câte cazuri intermediare: cărți care trebuie reclasate, garajul care trebuie revopsit, organizarea cutărui serviciu care ar trebui remaniat... Știm că aceste treburi nu sunt nici imposibile și nici indispensabile, dar ezităm la gândul „ostenelii" pe care trebuie să ne-o dăm. Activul nu ezită. Statele Unite, unde există o mare majoritate de activi, sunt în perpetuă transformare.

Pretutindeni ai aici impresia că te afli pe un șantier. Ideea unei ameliorări posibile este urmată fără întârziere de punerea în execuție.

ÎNTREBAREA 82: *După ce ați ordonat un lucru, vă dezinteresați de execuție, cu sentimentul că v-ați debarasat de o grijă?* 1

Sau supravegheați îndeaproape execuția, asigurându-vă că totul este bine făcut, în condițiile și la termenul stabilite? 9

Și aici trebuie să-l determinăm pe subiect să aibă în vedere circumstanțele obișnuite și nu cazuri extreme. Este absolut evident că toată lumea sau aproape toată lumea va verifica o piesă a cărei importanță este excepțională. Spre a-și înțelege bine subiectul, caracterologul trebuie să-l plaseze în viața cotidiană.

Secundaritatea fără activitate produce mai multă grijă decât verificare. Și dacă, din conștiinciozitate, un sentimental se constrânge să controleze îndeaproape o muncă făcută de un altul, el va avea clar conștiința a ceea ce este dezagreabil în această supraveghere, după cum va fi conștient de oboseala pe care i-o cauzează.

Bine înțeleasă de către subiect, această întrebare este un bun criteriu al activității, deoarece verificarea este un act epuizant pe plan psihologic. Este mai ușor să faci tu însuți decât să pui pe altul să facă, dacă te silești să supraveghezi îndeaproape execuția și să rectifici erorile posibile. Este celebră formula lui Foch: *„Să nu faci nimic, să faci ca totul să fie făcut, să nu lași nimic să se facă fără supraveghere"*. Ea presupune că orice șef veritabil are o activitate intensă. În consecință, el execută fără a se plictisi verificările necesare. Napoleon, acest tip extrem de activ, își făcea din aceasta o mare plăcere.

ÎNTREBAREA 92: *Vă place mai mult să priviți decât să faceți (vă place să priviți îndelung un joc la care nu participați)?* 1

Sau mai mult vă place să faceți decât să priviți, simplul spectacol devenind repede plictisitor, sau vă stimulează să treceți și dumneavoastră la acțiune? 9

Activul interesat de sport practică sportul preferat. Inactivul se duce să vadă meciurile sau citește ziarele de specialitate. Inactivul

H.C. privește la un muncitor ocupat cu deschiderea unei lăzi și, din scaunul său, fără a mișca un deget, îi dă sfaturi: *„Dacă ai pune cleștele într-un anumit unghi în loc să-l pui la mijloc... Acolo... Apasă puțin capacul, ca să iasă capul cuiului etc.“*. Fiul său, un activ, intervine. În câteva secunde, el ia uneltele din mâna muncitorului: *„Dă-mi-le, să-ți arăt cum să faci“*.

Activul nu știe ce este răbdarea. Spectacolul pasiv nu este făcut pentru el. Dacă privește – este pentru a găsi modalitatea de a face mai bine sau pentru a înțelege. Când Descartes scrie în *Discurs asupra metodei* celebra frază: *„În toți cei nouă ani care au urmat, nu am făcut altceva decât să călătoresc încoace și încolo prin lume, căutând să fiu mai degrabă spectator decât actor în toate comediile jucate aici“*, ceea ce îl face să vorbească astfel este mai puțin inactivitatea (el era un pasionat cu o activitate moderată) cât o aviditate slabă, asociată cu o puternică pasiune intelectuală. El vrea să observe pentru a înțelege; aparenta sa inacțiune nu este decât o absență de angajare care îl face disponibil pentru activitatea spiritului. El manifestă, pentru social, o ironie întrucâtva disprețuitoare...

3. Secundaritatea

ÎNTREBAREA 3: *Sunteți călăuzit adesea, în acțiune, de ideea unui viitor îndepărtat (economisirea pentru bătrânețe, strângerea de materiale pentru o lucrare de lungă respirație) sau de consecințele îndepărtate pe care actele dumneavoastră le-ar putea avea?* 9

Sau vă interesează mai ales rezultatele imediate? 1

Secundarul face proiecte de lungă durată și, pentru a le realiza, nu ezită să sacrifice prezentul pe altarul viitorului. Esențialul, la el, nu este acțiunea de a aduna – care este un semn de aviditate –, ci aceea de a prevedea: Goethe *„multiplică dosarele și mapele, în care el pune tot ceea ce i se pare a avea o valoare documentară, susceptibilă de o utilizare apropiată sau îndepărtată: scrisori de la prieteni, articole din reviste, din ziare, până și notele de hotel culese în călătorie“* (LXXXIII, p. 88).

Primarul, dimpotrivă, leagă prost prezentul de trecut sau de viitor. *„Dacă adun* – scrie Montaigne – *nu este decât în speranța vreunei utilizări apropiate"* (LX, t. I, p. 270).

ÎNTREBAREA 13: *Aveți în vedere tot „ceea ce se poate întâmpla" și vă pregătiți cu grijă pentru aceasta (echipament minuțios, studierea itinerarelor, prevederea de incidente posibile etc.)?* 9

Sau vă lăsați în voia inspirației de moment? 1

Secundarul G.B., înainte de a pleca în excursie, și-o pregătește punct cu punct. Seara, în ajun, sau cu două zile mai înainte sacul său de voiaj este gata; el conține impermeabilul ușor, în caz de furtună, mica trusă de prim-ajutor, pantofii de drum, ceva sfoară și ață, ace etc. Rezultatul este un sac destul de greu, care nu-i va face agreabilă deplasarea. Dar câtă liniște pentru el să-și poată spune că, indiferent de situație, este pregătit! Dacă se va produce vreun incident, el va exulta: *„M-am gândit la asta, am tot ce-mi trebuie..."*

R.L., dimpotrivă, este un primar. El neglijează toate aceste preparative, pe care le găsește „enervante". El pleacă în excursie aproape cu mâinile goale și, dacă nimic nu se va întâmpla, plimbarea va fi pentru el o bucurie fără margini. La urma urmei, el se simte la largul său, suplu și disponibil. Dacă se întâmplă ceva, „va vedea el", se „va descurca". Această incertitudine, care secundarului îi taie orice posibilitate de plăcere, pentru el nu contează. *„Am lăsat cursul nevoilor mele cu bucurie în voia astrelor... a providenței și a simțurilor mele. Cei mai mulți gospodari cred că este oribil să trăiești astfel în incertitudine"* (LX, t. I, p. 267).

Organizare contra suplețe, mirmidon[1] contra reținr[2]. Care valorează mai mult? Succesul unuia sau al altuia depinde de împrejurări sau de aptitudini, dar gustul pentru o atitudine sau alta depinde de caracter. Geniul lui Condé operează prin străfulgerări. Acela al lui Turenne se bazează pe calcul, pe reflecție și știință.

ÎNTREBAREA 23: *Aveți principii stricte cărora căutați să vă conformați?* 9

Sau preferați să vă adaptați cu suplețe la circumstanțe? 1

Kant – arată Picavet – *„raționaliza până și cele mai mici acțiuni ale zilei, făcea maxime asupra a toate cele și li se conforma atât de strict încât ele păreau să facă parte din însăși natura sa"* (XCVI, p. 312).

Ludovic al XI-lea, dimpotrivă, este *„un bărbat care se adaptează"* (XL, t. II, p. 191). *„Regele Ludovic este un realist. El nu are doctrină... trăiește de pe o zi pe alta și pentru Franța. Se crede despre el că este versatil; dar el se amendează, repară, se corectează"* (Idem, p. 190). Ludovic *„nu ezită să joacă un joc dublu. Viața nu este rigidă. Există rezultate neprevăzute"* (Idem, p. 195).

Ceea ce este continuitate în acțiunea regelui vine de la o aviditate extremă, pusă în serviciul persoanei sale și al regatului Franței, cu care se confundă. Dar stilul acțiunii este în întregime acela al unui primar. Coerența pe care o constatăm în viața sa vine de la predominarea absolută a unei singure tendințe și nu de la un echilibru instaurat voluntar între tendințele diferite sau opuse.

În cursul traversării Atlanticului în 1726 – el avea pe atunci 20 de ani – Benjamin Franklin și-a format un mic corp de principii, cărora le-a rămas fidel – ne spune el – *„până la o vârstă înaintată"*. El scrie: *„Intru acum într-o viață nouă. Doresc deci să iau hotărâri și să-mi fac un plan de acțiune, în așa fel încât să pot trăi în toate privințele ca o ființă rațională"* (XCVII, p. 45). El urmărea principii de austeritate, de veracitate, de muncă, de studiu și de răbdare (aceste două virtuți fiind considerate cele mai bune mijloace de a deveni bogat), în sfârșit, de nonclevetire.

La primar, dimpotrivă, principiile, atunci când există, exprimă inspirația de moment și nu construcția unei ordini stabile. Infidelitatea față de principii va fi frecventă: *„Întreaga mea viață* – scrie Chamfort – *este o țesătură de vădite contraste cu principiile mele: nu-mi plac deloc familiile princiare și am drept prieteni o prințesă și un prinț, sunt cunoscut pentru maximele mele republicane și mulți dintre prietenii mei sunt încărcați cu decorații monarhiste, iubesc sărăcia voluntară și trăiesc în mijlocul oamenilor bogați. Fug de onoruri și unele onoruri nu m-au ocolit. Literatura este singura mea consolare, dar nu-i vizitez pe literați și nu dau pe la Academie.*

Adăugați la acestea faptul că socot pasiunile mai utile decât rațiunea și că nu știu ce sunt acelea pasiuni etc." (XVI, p. 64).

În unele cazuri, de altfel, infidelitatea față de reguli își are obârșia într-o emotivitate foarte puternică sau într-o activitate slabă. Sentimentalul nu-și respectă întotdeauna principiile. Dar cel puțin nu și le schimbă, iar slăbiciunile sale sunt sancționate prin tulburări și remușcări: *„În cabinetul meu gândesc ca un om spiritual, iar în afara cabinetului acționez ca un om carnal"*, se lamentează Maine de Biran (IX, p. 115).

Trebuie notat că dacă gustul pentru reguli fixe și respectul principiilor vin de la caracter, *conținutul* principiilor este în general furnizat de mediul social. Totuși și aici intervine caracterul, împingându-i pe unii la imitare, pe alții la opoziție.

ÎNTREBAREA 33: *Sunteți statornic în proiectele dumneavoastră? Duceți întotdeauna până la capăt ceea ce ați început?*.... 9

Sau abandonați adesea o sarcină înainte de a o termina (începând totul, neterminând nimic)? 1

Secundarul activ este omul vastelor proiecte duse la bun sfârșit de-a lungul unei întregi existențe. Cariera sa corespunde cerinței din celebra frază a lui Alfred de Vigny: *„O idee a tinereții realizată în anii maturității"* (XIII, t. II, p. 272).

Secundarul inactiv este prins între inactivitatea care îl împinge să abandoneze din plictiseală (a se vedea întrebarea 22) și secundaritatea care îi cere să meargă până la capăt. Dar dacă cedează și își abandonează lucrul întreprins, el nu o face în stilul primarului, ci cu regret și dându-și prea bine seama că o face din lipsă de curaj sau de forță. El rămâne concentrat, organizat în înfrângere, așa cum pasionatul este în triumf. Primarul, dimpotrivă, se angajează simultan pe mai multe fronturi, întrerupe o muncă pentru a începe alta. Abandonul inactivului (a se vedea întrebarea 22) este acela al înfrângerii: nu a putut face ceea ce a vrut să facă. Abandonul primarului este acela al distracției: nu vrea să facă mult timp unul și același lucru. Este abandonul lui La Fontaine: *„Nestatornicia și neliniștea, care țin de firea mea, m-au împiedicat să termin cele trei acte la care doream să reduc acest subiect"* (XV, t.II, p. 405). Este abandonul

lui Benjamin Constant: *„Îmi împărțeam timpul între studii pe care le întrerupeam adesea, proiecte pe care nu le realizam, plăceri care nu mă interesau câtuși de puțin"* (XXIII, p. 72). Și este abandonul lui Montaigne: *„Felul nostru obișnuit este de a merge pe clinul poftei noastre, la dreapta, la stânga, în sus, în jos, după cum ne poartă vântul împrejurărilor. Nu gândim ce vrem decât în clipa când vrem și ne schimbăm ca viețuitoarea aceea, care ia boiul locului unde o așezăm. Ce-am avut în gând în ceasul acesta schimbăm în următorul și apoi ne întoarcem de unde am plecat: nu-i decât clătinare și nestatornicie"* (LX, t. I, pp. 348–349; trad. Mariella Seulescu).

ÎNTREBAREA 43: *Sunteți constant în simpatiile dumneavoastră (continuați prieteniile din copilărie, frecventați aceleași persoane, aceleași grupuri)?* 9

Sau vă schimbați adesea prietenii (încetând, de exemplu, fără motive grave, să mai vedeți persoanele pe care le-ați frecventat)? 1

În 1727 (avea pe atunci 21 de ani)? Franklin fondează o societate de prieteni, „Junta", reușind – lucru rar – să mențină acest grup viabil timp de trei decenii. El nu a pierdut niciodată interesul pentru acest grup, cum numai tinerilor li se întâmplă (XCVII, p. 49).

În iunie 1915, Louis Gillet îi scrie lui Romain Rolland: *„Pot să am opinii și sentimente diferite de ale dumneavoastră – și nu ar fi pentru prima dată; pot să mă supăr – lucru care mi se întâmplă; se poată să nu am dreptate, să mă înșel ca toată lumea; nu mă puteți împiedica să-mi amintesc și să păstrez celor douăzeci de ani de prietenie un sentiment tandru și fidel"* (XCVIII, p. 320). În 1942, când ei își reiau relațiile, întrerupte din cauza unor divergențe de opinie, el îi scrie: *„Chiar dacă diavolul și-o fi băgat aici coada, am rămas în aceeași echipă și în aceeași biserică. Oare aș putea-o uita? Aș putea s-o uit măcar o singură zi? Se poate să nu fi pentru totdeauna acela care ai fost în tinerețe?"* (Idem).

Secundarul poate, într-adevăr, să înceteze de a-și mai vedea un prieten atunci când motive serioase o cer. Fostul prieten poate deveni un ireconciliabil inamic, dar fără a fi dat uitării. Ba chiar, în străfundul inimii, i se va păstra întotdeauna o tandrețe tainică, cum s-a întâmplat lui Nietzsche față de Wagner, după ceartă.

Nestatornicia primarului este, dimpotrivă, lucru firesc. Ea stă la baza ușurătății. Să-l ascultăm pe La Fontaine:

Fluture din Parnas, asemănător albinelor,
Cu care bunul Platon compară minunățiile noastre,
Sunt ușurel și zbor la orice subiect,
Merg din floare în floare și de la obiect la obiect
...sunt nestatornic în versuri ca și în iubire...
(XV, t. II, pp. 643–644)

De asemenea:

Ce să fac? Destinul meu e destin și trebuie să-l accept
Mi s-a dat o inimă prea puțin mulțumită de mine însumi
Neliniștită și fecundă în noi iubiri:
Îi place să se angajeze, dar nu pentru totdeauna.
(XV, t. II, p. 601)

ÎNTREBAREA 53: *După un acces de furie (sau dacă nu vă înfuriați niciodată, după ce ați suferit un afront), vă împăcați imediat (exact ca înainte, fără să vă mai gândiți la incident)?* 1
Sau vă păstrați pentru o vreme proasta dispoziție? 5
Sau sunteți greu de împăcat (ranchiună persistentă)? 9

Secundarii vor renunța la răzbunare, din lene sau din mărinimie; aceasta nu înseamnă că nu păstrează mai puțin timp amintirea vie a opozițiilor întâmpinate, a nedreptăților suferite, a injuriilor primite. Însuși modul în care sentimentalul Amiel caută să uite dezvăluie dispoziția naturii sale, care păstrează în el, profund și tenace, urmele impresiilor. Dacă încearcă să le șteargă, o face în mod deliberat și din preocupare pentru igiena mentală. De asemenea, din cauză că inactivitatea sa găsește că ura este prea obositor de întreținut: *„De ce să-i permitem răutății omenești să ne indispună, ingratitudinii, perfidiei, geloziei să ne irite? N-am mai termina niciodată cu acuzațiile, cu plângerile și cu pedepsele. Cel mai simplu este să ștergi totul"* (LXXXVII, t. II, p. 303).

Primarul, dimpotrivă, uită repede și în mod firesc, ori de câte ori nu a fost prea profund lezat. Dacă este emotiv și activ, va fi cu atât mai dispus să uite pe cât a fost mai dispus să se înfurie. Goethe,

de pildă: *„Semăn destul de bine cu un cameleon... Unul dintre principalele mele defecte este înclinația spre violență; în schimb, nimeni nu uită mai repede ca mine o injurie"* (LXI, p. 11).

ÎNTREBAREA 63: *Aveți obișnuințe foarte stricte, la care țineți mult? Vă întoarceți cu regularitate la anumite fapte?* 9

Sau vă îngrozește tot ce este obișnuit și cunoscut dinainte, surpriza fiind pentru dumneavoastră un element esențial al plăcerii? 1

Unul dintre exemplele cele mai celebre de viață reglată de obișnuințe foarte stricte este viața lui Kant. Nota lui Picavet, pe care am citat-o la pagina 156 și care este reprodusă de Le Senne (I, pp. 492–493), ni-l arată supus unei regularități extreme, sculându-se, culcându-se, lucrând, plimbându-se la ore fixe și în condiții strict stabilite dinainte: își făcuse reguli de respirație, ca și de încălțare a ciorapilor.

Nimic nu-i este mai antipatic unui primar decât această repetare a actelor vieții. Despre *Rolla*, în care el se proiectează, Musset a spus:

Obișnuința care face din viață un proverb
Îi făcea greață...

(XCIX, p. 284)

Aceasta din cauză că Musset *„era în întregime dominat de impresiile sale și guvernat de fantezie. Mereu i se întâmpla să iasă de acasă cu intenția de a se duce într-un loc anume, pentru ca la mijlocul drumului să-și schimbe ideea..."* (XXVI, t. II, pp. 24–25).

Trebuie depistate aici interferențele emotivității cu secundaritatea. Am văzut că emotivul are nevoie de emoții. Monotonia îi este insuportabilă, chiar dacă este secundar. Dar în aceste cazuri (pasionați și sentimentali), el rămâne atașat regularității unui cadru general de viață în care vor putea intra noutățile de care are nevoie spre a-i pune în stare de vibrație sensibilitatea. Nu ar dori o ordine care să-l înăbușe, dar are nevoie de o ordine care să-l susțină. Aceasta contribuie la punerea în lumină a întrebării care urmează:

ÎNTREBAREA 73: *Vă place ordinea, simetria, regularitatea?* 9

Sau ordinea vi se pare plicticoasă și aveți nevoie peste tot de fantezie? 1

După Fleury de Chaboulon, Napoleon *„avea grijă să-și aranjeze singur hârtiile; fiecare din ele avea un loc fix; colo se găsea tot ceea ce privea departamentul de război; dincolo bugetele, situația la zi a Tezaurului și Finanțelor; altundeva, rapoartele poliției sale, corespondența secretă cu agenții săi particulari etc. Punea cu grijă la loc, după ce se servise de ea, orice hârtie: comisul de ordine cel mai perfect nu ar fi fost, pe lângă el, decât un încurcă-lume"* (C, p. 515).

După ordinea „în acțiune" a pasionaților, iată ordinea cântată liric de către Amiel, care, în maniera sentimentalilor, vede aici un mijloc de compensare a slăbiciunii: *„Ah! ordinea! Ordinea materială, ordinea intelectuală, ordinea morală! Ce ușurare, ce forță și ce economie! Ordinea este lumina, pacea, libertatea interioară, disponibilitatea de sine, este puterea! Să concepi ordinea, să intri în ordine, să realizezi ordinea în tine însuți, prin tine, este frumusețea estetică și morala, este plăcerea, este ceea ce trebuie"* (IX, p. 469).

Musset ar fi putut să ne ofere și aici contrariul: *„Tot ceea ce i se părea regularitate și ordine îi repugna"* (XXVI, t. II, p. 25).

Independentul La Fontaine, care, în mijlocul secolului al XVII-lea, mânuia cu atâta dexteritate versul liber, detestă ordinea și este încântat de fantezie. El descrie cu plăcere castelul Blois, al cărui farmec stă, pentru el, în neregularitatea formelor lui arhitecturale: *„Toate aceste încăperi, mulțumescu-ți Doamne, nu au nici o simetrie și nici o legătură una cu alta... Există mici ferestre, mici balcoane, fără regularitate și fără ordine; aceasta îi dă un aer grandios, care place"* (CI, p. 146).

În răspunsurile la această întrebare, îngustimea câmpului de conștiință poate disimula și oarecum înăbuși primaritatea. Ea se îndepărtează, într-adevăr, de tot ceea ce este suplu, fluid, spontan, într-un cuvânt, viu. În consecință, Baudelaire, deși este un primar, totuși gândește *„că regularitatea și simetria... sunt una din trebuințele*

primordiale ale spiritului uman, în aceeași ***măsură ca și complicația*** *și armonia"* (CII, p. 26).

ÎNTREBAREA 83: *Vă planificați folosirea timpului și a forțelor de care dispuneți? Vă place să faceți planuri, orare, programe?* 9

Sau vă angajați în acțiune fără regulă precis fixată dinainte? 1

Benjamin Franklin elaborase *„un program sistematic de folosire a timpului său"* (XCVII, p. 55). Pe un plan mai înalt, *Discurs asupra metodei* al lui Descartes este un sistem de principii (întrebarea 23) care se apropie de un program de acțiune.

Un primar, dimpotrivă, este stingherit de această limitare a fanteziei sale. Diderot scrie: *„Eu, care trăiesc viața cea mai dezlânată, cea mai inadvertentă, cea mai neglijentă... am într-o zi o sută de fizionomii diferite"* (CIII, p. 218).

Influențele care pot să modifice răspunsurile vin aici de la aviditate și de la lărgimea câmpului conștiinței. Primari avizi și înguști, ca Stendhal și Baudelaire, fac și ei programe de utilizare a timpului: își numără minutele așa cum un avar își numără banii sau un general batalioanele. Programul este, de altfel, adesea un buget. Dar pentru ființe aride și triste, aceste distribuții de timp și de eforturi nu rămân mai puțin niște miraje: sunt acte visate și nicidecum pregătite.

Se observă, de exemplu, cât de departe de un veritabil program este nota CXVI din *Jurnalul intim* al lui Baudelaire: *„Igienă. Conduită. Morală. Jeanne 200, mama 200, eu 300 fr. pe lună. De muncit șase ore dimineața, pe nemâncate, până la amiază"* (CII, p. 36). Nici o indicație practică, executabilă. Nu este un plan, ci o descriere utopică a unei stări cu totul diferită de aceea în care se găsește și fără indicarea mijloacelor de ieșire din acea stare. Un plan trebuie să indice scopuri apropiate, a căror atingere prealabilă este condiția atingerii scopului final. Dar Baudelaire recuză orice finalitate. El continuă, de fapt, în felul următor: *„De muncit orbește, fără scop, ca un nebun. Rezultatul îl vom vedea"* (Idem). Ceva mai departe, ideea, chiar vagă, a unui plan a dispărut și ne găsim în plină visare: *„Glorie, plătirea datoriilor.* – Bogăție *pentru Jeanne și mama"* (Idem).

Tânărul Goethe este un coleric cu o secundaritate puțin sub medie. Activitatea sa este intensă, dar prea puțin coerentă. O dată

cu vârsta, secundaritatea sa sporește și face din el un pasionat: *„Își face planuri de folosire strictă a timpului și se ține de ele. Pe măsură ce îmbătrânește, devine în această privință tot mai meticulos și mai chițibușar, ca să nu spunem pedant... El își împarte timpul în cicluri de câte cinci la șapte ore pe zi, cu un program precis...“* (LXXXIII, p. 88).

Rigoarea, ariditatea celor cu câmpul conștiinței îngust seamănă, în unele privințe, cu secundaritatea. În realitate nu se reduce la aceasta, după cum nici nu o exclude: este altceva. Ea este claritate și distincție, nicidecum sistem și organizare.

ÎNTREBAREA 93: *Când ați adoptat o opinie, vă atașați de ea cu încăpățânare?* 9

Sau vă lăsați lesne convins și vă lăsați sedus de noutatea unei idei? 1

Ingres scrie, în 1866: *„Pentru mine este o datorie de onoare să rămân fidel vechilor convingeri, unor convingeri pe care nu le voi abandona niciodată, nici măcar în ultimul ceas“* (CIV, p. 37).

Cutare filosof, caracterizat de o puternică secundaritate, nu primea niciodată fără o oarecare teamă noile numere din „Revue philosophique“. Oare ce va mai găsi el acolo, care să se opună ideilor adoptate o dată pentru totdeauna?

Ideile celor caracterizați de primaritate sunt instabile: *„În general* – recunoaște Stendhal –, *filosofia mea este aceea din ziua în care scriu“* (CV, p. 49). Dacă se înverșunează să-și apere ideile, este pentru că în joc se află orgoliul său, fără să aibă un sistem la care să țină cu adevărat și care să-i fie ca un fel de armătură a vieții.

Emotivitatea, care este în căutare de emoții, are și în acest caz efecte opuse acelora ale secundarității. Ideile noi excită sensibilitatea și, tocmai prin aceasta, stârnesc interesul. Dar ele „răstoarnă“ totul. Se convine asupra faptului că poate fi util „măcar o dată în viață“ un inventar general al ideilor personale și organizarea lor într-un mod satisfăcător. Dar, în cazul unui secundar, nu s-ar putea să fie repetat în fiecare clipă acest clasament și această verificare...

Acest atașament față de ordinea existentă, această teamă de dezordine pe care în mod necesar trebuie să o traversezi ca să treci

de la o ordine la alta, fac din secundari, în general, niște conservatori: *„O revoluție* – scrie Paul Valéry – *face în două zile lucrarea a o sută de ani și pierde în doi ani lucrarea a cinci secole. Trebuie apoi să bați pasul pe loc, ba chiar și mai rău, spre a te racorda la curba evoluției"* (CVI, p. 68).

Individul caracterizat de primaritate, dimpotrivă, este cu plăcere revoluționar, mai ales dacă este „Marte", ca Clemenceau, care *„niciodată nu s-a îngrijit decât să se opună"* și care a devenit celebrul *„doborâtor de miniștri"* (CVII, p. 305).

4. Lărgimea câmpului conștiinței

ÎNTREBAREA 4: *Sunteți atât de prins în cele ce faceți încât deveniți insensibil la tot ceea ce se petrece în jurul dumneavoastră?* 1

Sau vă este ușor să faceți ce aveți de făcut, continuând să urmăriți ceea ce se petrece în jurul dumneavoastră? 9

Descartes este un exemplu foarte clar de îngustime a câmpului conștiinței. Întreaga sa metodă nu este, în unele privințe, decât o serie de procedee pentru a realiza, prin artificiu, dar cu precizie, ceea ce câmpurile de conștiință largi fac în mod firesc și fără efort, dar în planul vagului. Descartes îi scrie lui Mersenne, în ziua de 8 octombrie 1629: *„Nu am deloc spiritul destul de puternic spre a-l folosi în același timp la mai multe lucruri diferite; și cum nu pot descoperi nimic decât printr-o lungă suită de considerații diverse, trebuie să mă consacru în întregime unei materii, dacă vreau să examinez vreo parte a ei"* (CVIII, t. I, p. 22).

Napoleon are aceeași dispoziție de spirit: *„Cât timp este ocupat cu un subiect* – arată De Pradt –, *nimic altceva nu există pentru el; este un fel de vânătoare de la care nimic nu-l poate deturna"* (XLIII, p. 39). În *Mémorial de Saint-Hélene*, împăratul explică în ce măsură ideile sale sunt separate unele de altele: *„Dacă vreau să întrerup o problemă, închid sertarul acesteia și îl deschid pe al alteia. Ele nu se amestecă deloc una cu alta și niciodată nu mă stânjenesc și nici nu mă obosesc"* (Idem). Lucru confirmat și de Roederer: *„Niciodată n-am văzut om care să se dedice mai în întregime la ceea ce face*

și care să-și distribuie mai bine timpul între lucrurile pe care le avea de făcut" (Idem).

O activitate foarte intensă și aptitudini excepționale se combină aici cu îngustimea câmpului conștiinței. Ele „dau impresia" lărgimii, facilitând îndeosebi trecerea foarte rapidă de la un subiect la altul, ca atunci când împăratul dictează mai multe scrisori în același timp. Un îngust mai puțin favorizat pe planul aptitudinilor nu și-ar putea stăpâni atât de perfect ideile. Dimpotrivă, acesta conservă ceea ce este legat de îngustime: imposibilitatea de a reuni într-o aceeași priză de conștiință două impresii sau două serii de idei diferite.

Absorbirea într-o ocupație principală îi permitea romancierei George Sand să scrie *„între două sticle de bere și zaharniță, în zgomotul de pahare și conversație, tot atât de calmă pe cât ar fi fost în singurătate"* (CIX, p. 75). Este vorba, la George Sand, de o îngustime naturală a câmpului conștiinței. Fără îndoială, emotivitatea concentrează în mod pasager câmpul conștiinței asupra obiectului care prezintă interes. Dar un individ cu un câmp de conștiință larg își recapătă posibilitățile de receptare multiplă de îndată ce emoția dispare. La George Sand lucrurile stau invers: *„O conversație la masă, care cere agilitate de spirit, o atenție care sesizează prompt aluzia și este gata să lanseze săgeata, nu sunt deloc apanajul ei. Trebuie ca ea să aprofundeze un subiect pentru a găsi ocazia de a emite o opinie originală sau pentru a revela o idee clară"* (CIX, p. 71).

Atât un „larg" cât și un „îngust" pot să lucreze în mijlocul zgomotului, de exemplu în timp ce se aude muzică. Dar nu o fac în același fel. Dacă este cu adevărat prins de ceea ce face, „îngustul" nu aude deloc muzica. Dacă o ascultă, este pentru că îl captează și de îndată se simte stânjenit în ceea ce face, deoarece nu-și poate consacra atenția decât unui obiect unic. „Largul" aude în mod vag muzica în timp ce lucrează, iar această suprapunere de impresii diferite nu-l stânjenește. El lucrează în zgomot, pe când „îngustul" lucrează în ciuda zgomotului.

J.C. (persoană cu o mare lărgime a câmpului conștiinței) simte plăcerea să pună radio să cânte în surdină în timp ce își scrie corespondența și urmărește melodia în marginea conștiinței clare, scriind scrisori sau meditând la afacerile sale.

ÎNTREBAREA 14: *Acordați o mare importanță preciziei? Vă plac ideile clare, misiunile bine definite?* 1

Sau vă complaceți în ceea ce este vag, nedeterminat, în ceea ce valorează prin nuanțe? 9

În prefața la *Monsieur Teste*, al cărei ton îl evocă adesea pe acela din prima parte a *Discursului asupra metodei*, Paul Valéry scrie: *„Sunt afectat de boala acută a preciziei... sunt puternic prin dorința mea infinită de claritate"* (CX, p. 7 și p. 9).

Intenția constantă a lui Stendhal este aceea de *„a-și da osteneala să nu scrie lucruri prea puțin clare"* (XCI, pp. 182–183). El împinge gustul pentru claritate până la aversiunea față de poezie: *„Versurile mă agasează prin lungirea frazei, făcând-o să-și piardă claritatea. Am oroare să văd bidiviul în locul calului. Numesc aceasta ipocrizie"* (LIII, p. 39). Tot el spune:*„Stilul care a răsunat cu prea mult farmec se stinge. Timpul păstrează de preferință ceea ce este puțintel arid"* (LIII, pp. 34–35). În pofida emotivității și senzualității sale, îi plac matematicile din cauza preciziei acestora: *„Mi-au plăcut și încă îmi plac matematicile pentru ele însele, deoarece nu admit ipocrizia și vagul, cele două lighioane de care îmi este scârbă"* (XCI, p. 110).

Tocmai această valoare a clarității o are Ingres în vedere, atunci când propune celebra-i formulă: *„Desenul este probitatea artei"* (CIV, p. 1), pe care mai departe o comentează astfel: *„Expresia în pictură cere o foarte mare știință a desenului, căci expresia nu poate fi bună dacă nu a fost formulată cu o justețe absolută. A nu o sesiza decât cu aproximație este a o rata... Nu se poate ajunge la această precizie extremă decât prin cel mai cert talent în desen"* (CIV, p. 5).

„Largul", dimpotrivă, este atașat de nuanță, de nedistinct, de imprecis. El vede în distincție o alterare a naturii, descoperind, cum face Carrière, *„că ființa este legată de mediul ei, că ea nu este separată de acesta decât printr-un artificiu, care este o neputință. Lumina nu modelează un chip decât pentru că îl scaldă și îl învăluie. Există aici subtile treceri pe care trebuie să le surprinzi și să le redai, pentru a nu face dintr-o figură pictată o decupare arbitrară, o imagine izolată de ceea ce o explică"* (CXI, p. 74).

În loc de a căuta să-și precizeze ideile, scriitorul „larg" se va strădui, după expresia folosită de Jean Wahl în legătură cu Novalis,

„să fluidifice ideile noastre" (XI, p. 161). Departe de a distinge analogiile, Novalis pretinde a topi la un loc opozițiile: *„A visa și în același timp a nu visa, sintetizate, este însăși operația geniului"* (XI, p. 162).

Romantismul, a cărui lărgime a câmpului conștiinței este una din sursele sale profunde, arată prea puțin gust pentru lumină și evidență. Lui îi plac tenebrele, *„nu din sfidare* – subliniază V. Jankélévitch – *sau pentru a lua în răspăr cartezianismul, ci pentru că, întocmai ca păsările nocturne, este organizat în mod special ca să simtă și să vadă noaptea"* (XI, p. 88).

ÎNTREBAREA 24: *Respingeți în mod ferm și instinctiv tot ceea ce vă deranjează în ocupația căreia v-ați consacrat? Vă irită orice este diversiune?* 1

Sau receptați aceste perturbații fără iritare, nereacționând decât slab? 9

Este evident că și ceilalți factori vor influența puternic reacția pe care o studiem aici. Un emotiv lipsit de tandrețe se va enerva mai mult decât un nonemotiv tandru, slab afectat sau preocupat să nu-și supere anturajul. Ceea ce căutăm să ne definim prin întrebarea 24 este însăși realitatea perturbării. Un „îngust" *este deranjat* dacă îl întrerupi: îi rupi firul subțire pe care îl ținea. „Largul" nu este complet întrerupt, putând răspunde la întrebarea pe care i-o punem fără să înceteze a urma cursul propriilor sale idei. Atenția sa este comparabilă cu un fascicul destul de larg etalat, care se poate deplasa cu ușurință, fără să arunce în umbră punctul care mai înainte se găsea în centrul câmpului conștiinței.

Unul dintre secretarii lui Goethe, Schuchardt, *„povestește că el compunea în mijlocul zgomotului și al forfotei servitorilor săi care îi făceau toaleta; asta în 1825, adică într-o vreme când Goethe avea șaptezeci și șase de ani. Valeții intrau și ieșeau, se anunțau vizitatori străini, bibliotecarul vorbea despre cărțile noi, coaforul își manipula drotul... și, în timpul acesta, Goethe, imperturbabil, dicta într-o manieră foarte sigură, cu o cursivitate cu care alții nu ar fi putut-o face decât dacă ar fi citit dintr-o carte tipărită"* (CXII, p. 351).

Vorbind despre tatăl său, John Stuart Mill scrie: *„Îmi făceam temele la greacă în aceeași încăpere și la aceeași masă unde scria*

el; cum pe atunci nu exista un dicționar grec-englez și nu mă puteam servi de un lexic grec-latin, deoarece încă nu începusem să studiez latina, eram nevoit să recurg la serviciile tatălui meu, cerându-i să îmi spună sensul cuvintelor necunoscute mie. El suporta aceste întreruperi neîncetate, el, cel mai impacient om din lume, *și tocmai în perioada în care eu îl întrerupeam astfel mereu el a scris mai multe volume din a sa* Istorie a Indiei, *ca și tot ce a mai scris în anii aceia"* (CXIII, pp. 5–6).

„Îngustul", dimpotrivă, este încordat, concentrat. Fasciculul subțire de lumină prin care putem simboliza atenția sa este intens, însă cu un diametru foarte mic. Dacă se abate la dreapta sau la stânga, oricât de puțin, obiectul privit trece în umbră. Atunci trebuie un efort special pentru a regăsi, după întrerupere, firul ideilor anterioare.

ÎNTREBAREA 34: *Aveți nevoie să analizați pentru a înțelege? Demonstrația, mașina, procedeul care vă interesează devin mai inteligibile dacă mergeți până la detalii?* 1

Sau vă este de ajuns să sesizați ansamblul? 9

Secundaritatea lui Napoleon îi permitea să integreze într-un sistem elementele pe care le sesiza, dar cel puțin elementele, acele „detalii" erau clar percepute și considerate ca esențiale: *„În fiecare dintre mașinile umane pe care le construia și manevra, el zărea dintr-o dată toate piesele, fiecare la locul și cu funcția sa... niciodată privirea sa nu era superficială și sumară... de aici interesul său pentru detalii, căci ele sunt corpul și substanța obiectului; mâna care nu le-a apucat sau care le scapă nu reține decât o coajă, un înveliș. În privința amănuntelor curiozitatea sa, aviditatea sa este* insaturabilă *(expresie a lui Mollien)"* (XLIII, p. 46). *„Întotdeauna mi-a plăcut analiza,* îi spunea Napoleon doamnei de Remusat, *iar dacă m-aș îndrăgosti mi-aș descompune dragostea bucată cu bucată"* (XLIII, p. 50).

„Largul", dimpotrivă, nu agreează analiza; iată ce spune Amiel: *„Această metodă de fărâmițare a gândirii, de iluminare a subiectului pe fațete, în mod succesiv, are serioase inconveniente. Se văd foarte bine detaliile, în detrimentul ansamblului. Această multitudine de scântei luminează prost"* (LXXXVII, t. I, p. 26). Iar altundeva: *„Analiza ucide spontaneitatea. Bobul, măcinat, nu ar mai putea încolți și nici răsări"* (LXXXVII, t. II, p. 251).

Doamna Edmée de la Rochefoucauld vede foarte bine ceea ce opune atitudinea intelectuală a unui „larg" ca Goethe atitudinii unui „îngust" ca Paul Valéry: *„Am văzut cât de conștiincios este acesta din urmă: miile de elemente ale fiecărui lucru îi stârnesc curiozitatea, el excelând în a le examina sub multiple aspecte, pe când Goethe, observator de altfel scrupulos, contemplă, meditează, cercetând mai degrabă unitatea, tipul prin prisma fenomenelor, renunțând dinainte la o penetrație mai adâncă"* (CXVII, p. 64).

Un „larg" este frapat mai ales de ansamblu, cum i se întâmplă lui Corot, care notează în carnetele sale: *„Nu mă grăbesc niciodată să ajung la detaliu; înainte de toate mă interesează masele și caracterul unui tablou"* (CXIV, p. 89).

Dacă lărgimea se accentuează (ea este rareori extremă la un pictor, supus în toate felurile „definiției"), vom avea când o lipsă de înclinație pentru analiză: *„Pasiunea mea pentru lucrurile naturale* – notează Maurice de Guérin – *nu merge până la detaliu și până la cercetările analitice și perseverente ale științei, ci merge la universalitatea a ceea ce este, în maniera orientală"* (VIII, p. 467), când o aversiune pentru aceasta: *„Nu mă împac cu această analiză nemiloasă, care este corosivul oricărei iluzii. Priviți o bucată de catifea la microscop: ea devine hidoasă".*

Multe filosofii contemporane sunt romantice. Este firesc ca în ele să se manifeste repudierea analizei: *„Suntem convinși* – scrie Jean-Paul Sartre – *că spiritul analitic și-a trăit traiul și că singura sa misiune este azi tulburarea conștiinței revoluționare și izolarea oamenilor, în folosul claselor privilegiate. Nu mai credem în psihologia intelectualistă a lui Proust și o considerăm nefastă... În consecință recurgem, împotriva spiritului analitic, la o concepție sintetică a realității, al cărei principiu este că un întreg, oricare ar fi el, este diferit prin natura sa sumei părților componente"* (CXV, pp. 20–22).

Psihologia va trebui deci să fie altceva decât o analiză. Într-o manieră foarte bergsoniană, Merleau-Ponty scrie: *„Cunoașterea psihologică nu mai constă în descompunerea acestor exemple tipice, ci mai degrabă în a le îmbrățișa și a le înțelege retrăindu-le"* (CXIV, p. 294).

René Le Senne spune foarte bine, în această privință, că științele „largilor" sunt *„mai existențiale decât raționale"* (I, p. 107).

ÎNTREBAREA 44: *Sunteți punctual, ajungând uneori mai înainte de ora fixată, spre a nu rata întâlnirea?* 1
Sau adesea sosiți cu întârziere? 9

Este un mod diferit de a aborda ideea de claritate și de precizie, studiată mai sus. Se înțelege de la sine că nu am putea face caz de lipsa intenționată de punctualitate. Unele femei caută să ajungă mai târziu la întâlnire, spre a se face dorite. Un industriaș, L.G., ne mărturisea că sosea sistematic cu cincisprezece sau douăzeci de minute după ora fixată pentru începutul unor reuniuni sau conferințe la care trebuia să participe. *„Știu* – spune el – *că se începe întotdeauna cu întârziere, iar timpul meu este prețios. În acest caz, prefer ca eu să fiu cel așteptat"*. Este evident că aici nu intervine lărgimea câmpului conștiinței și că avem de-a face doar cu un individ a cărui aviditate este puternică și a cărui tandrețe este slabă.

ÎNTREBAREA 54: *Sunteți meticulos (în muncă, în vestimentație, în determinarea unui fapt care vă interesează etc.)?* 1
Sau sunteți neglijent, prea puțin grijuliu? 9

S-ar putea crede că această întrebare își are sorgintea mai ales în observația exterioară. Neglijentul, oare, nu se ignoră pe el însuși, ca La Fontaine sau ca Verlaine, a căror ținută „șleampătă" era legendară? Dar această neglijență „manifestă" exprimă adesea mai degrabă lipsa de aviditate decât lărgimea câmpului conștiinței. Ea este, pe de altă parte, puternic influențată de obișnuințe, fie de acelea provenite din educație sau din mediul profesional, fie de acelea contractate voluntar, sub presiunea unei secundarități puternice. În consecință, este util să ne informăm asupra neglijenței „potențiale" sau, dacă preferați, „spontane", invitând subiectul să se plaseze, prin imaginație, în cutare sau cutare situații în care lărgimea să fie cea preponderentă.

Dacă îi dirijăm atenția așa cum se cuvine, nu-i este prea greu să știe dacă este meticulos sau dacă are tendința, dimpotrivă, să lase lucrurile în voia lor. Este de subliniat, de exemplu, că minuțiozitatea, care ne face să dăm atenție detaliilor, tinde să le pună pe toate pe același plan. Când corectează compuneri școlare, profesorul cu câmp îngust este înclinat să releve, pe măsură ce le constată,

greșelile de detaliu. Astfel, P.L. corijează retrăgând din nota maximă un anumit număr de puncte sau de fracțiuni de punct de fiecare greșeală găsită. El face pe margine numeroase remarci, în legătură cu fiecare pasaj prost tratat. Din contră, aprecierea sa cu privire la ansamblu este sumară. „Largul" J.P. este prea puțin atent la micile greșeli și cotează compunerea în funcție de impresia generală. Notațiile sale marginale sunt puține la număr, dar comentariul său global este foarte extins.

ÎNTREBAREA 64: *Simțiți timpul ca pe un fluid care curge fără întrerupere, antrenând totul cu el?* 9

Sau timpul vă pare mai degrabă ca o serie de momente relativ fixe, separate unele de altele și succedându-se în fața unei conștiințe imobile? 1

Avem aici opoziția – clasică pentru filosofi – dintre durata bergsoniană și timpul cartezian. Bergson vede în mobilitate singura realitate dată. William James, care este de acord în această privință, reprezintă scurgerea timpului prin imaginea unui fluviu cu valuri continui și prin expresia simbolică a „curentului conștiinței" (*stream of consciousness).* Cu mai multă emfază, Charles Nordmann scrie: *„Așadar, nimic nu egalează amărăciunea voluptuoasă de a visa pe țărmurile Timpului, fluviu impalpabil și fatal, întreg colorat de frunze moarte, pe care fug, epave fără cârmă, nostalgicele ore"* (CXVIII, p. 9).

Cu toate acestea, nu toate conștiințele *atente* fac constatări identice pe seama timpului. Pentru Descartes timpul este discontinuu și lucrul acesta ne este atestat printr-o experiență imediată; nu numai că este discontinuu, ci este făcut din părți independente, ceea ce face necesară teoria creației continui: *„Timpul prezent nu depinde nicidecum de acela care l-a precedat în mod nemijlocit"* (XCV, p. 285).

Într-un mod analog, *„intuiția temporală a lui Roupnel afirmă,* după părerea lui Gaston Bachelard: *1) caracterul absolut discontinuu al timpului; 2) caracterul absolut punctiform al clipei"* (CXIX, p. 49).

ÎNTREBAREA 74: *Simțiți nevoia să împingeți până la perfecțiune ceea ce întreprindeți?* 1

Sau sunteți mai puțin exigent și vă mulțumiți cu ceea ce „în marc" corespunde întrucâtva cu ceea ce doriți? 9

În condiții egale, de altfel, „largul" manifestă frivolitate, „îngustul" simț critic. Lamartine față de Baudelaire. Poate pentru că ei înșiși întâmpină o oarecare dificultate în a compune, „înguștii" sunt severi cu frivolitatea, până la a căuta în dificultatea însăși semnul valorii. Valéry caută pretutindeni lucrul perfect, pe care îl numește „pur". El vorbește cu insistență de *„dezgustul său pentru facilitate"* (CX, p. 10). „Îngustul" este în general neîncrezător cu privire la ceea ce este natural și spontan: *„Să nu avem încredere* – scrie Baudelaire – *în popor, bunul-simț, inspirație și evidență"* (CII, p. 62).

Iar dacă Descartes, care este un „îngust", are o filosofie bazată pe evidență, lucrul acesta nu are la el nimic natural; este o filosofie rațională și nicidecum inspirată, rezultat al criticii și al îndoielii și nu rezultatul spontan al unei activități instinctive.

„Largul" nu are, în general, nici această moderație, nici această răbdare. Romantic prin temperament, *„el crede că Absolutul îi stă la îndemână și că îl poate culege printr-un singur gest"* (XI, p. 28). El lasă „îngustului" reluările și corectările care, departe de a-l liniști, îi trezesc suspiciunea: *„Progres, încetineală* – scrie Maurice Boucher –, *ascensiune regulată, dar laborioasă, descoperită în etape, defrișare metodică, cu certitudinea că pista trasată merită să fie lărgită și întreținută, deoarece orizonturile vor fi cucerite unul câte unul, iar bogățiile lor latente sunt rezervele și binefacerile viitorului: aceasta este credința epocilor științei și rațiunii, fie că ele se numesc* Secolul Luminilor, *sau* Aufklärung, *sau* Pozitivism" (XI, p. 28).

ÎNTREBAREA 84: *Sunteți ferm, chiar tranșant în afirmațiile și în proiectele dumneavoastră?* 1

Sau vă repugnă fixarea, căutând să compensați o idee prin alta, refuzând să vă atașați de vreuna din ele? 9

„Pironirea" celui „îngust" are drept rezultat faptul că face totul *cu insistență*. Strângerea sa de mână este adesea viguroasă, nu pentru că este energic, ci pentru că este concentrat. Această fixație se

manifestă și în viața intelectuală. „Îngustul" este categoric și lipsit de nuanțări, chiar și atunci când este inactiv. Pentru el lucrurile sunt fie „da", fie „ba". Ideile trebuie să fie distincte și bine definite, liniile trebuie să fie clare și precise. Pentru „larg", dimpotrivă, nimic nu este vreodată perfect definisabil. Ideile au doar un nucleu în jurul căruia se difuzează un anumit halou. Opiniile nu sunt „fixe"; ele sunt un moment dintr-o evoluție continuă.

Este necesar să facem aici distincție între lărgimea câmpului conștiinței și polaritate. Dacă un „Venus" este conciliant, nu este din cauză că îi lipsește o viziune distinctă. Aceasta înseamnă numai că lui nu-i sunt pe plac disputele și că le preferă compromisul; unii preferă să spună sintezele. Invers, un „larg" poate, dacă este un „Marte", să combată cu entuziasm, din sentimente indefinisabile, pe care „îngustul" le-ar califica drept idei vagi. Unui „larg" îi repugnă să se fixeze nu din cauza timidității și nici din condescendență, ci pentru că nu are niciodată acea „definiție" pe care „îngustul" pretinde a o fi descoperit.

Trebuie să le dăm „9", pentru răspunsul la întrebarea 84, tuturor acelora cărora le repugnă formulele, deoarece le consideră inaplicabile la viață, a cărei complexitate ei o simt profund.

Dacă romantismul preferă seara și noaptea și nu ziua plină de lumină, este pentru că – ne spune V. Jankélévitch – *„prozaicei lucidități a după-amiezii, crepusculul face să-i urmeze un fel de clarviziune radioscopică care face ca opacul să devină transparent. Discursul separă conceptele, pe când clarviziunea le face să existe* uno eodemque loco... *Complice și amică a tuturor contrabandiștilor, obscuritatea înecă în efluvii durele dileme ale cunoașterii"* (XI, pp. 92–93).

ÎNTREBAREA 94: *Sunteți victima repetărilor inutile, a unor gesturi de mai multe ori făcute, a ideilor fixate în mod maniac?*... 1

Sau, dimpotrivă, ideile dumneavoastră sunt fluente, niciodată absolut identice cu cele din trecut, ca și cum ar fi duse de curentul conștiinței și al vieții? 9

Intensitatea care marchează fiecare dintre stările sale de conștiință și care se datorează concentrării sale favorizează la „îngust"

revenirea acelorași cuvinte, a acelorași întorsături de frază. Mai mult decât oricare altul și oricare ar fi bogăția vocabularului său, „îngustul" este înclinat, când scrie, să repete aceleași expresii; când povestește, este înclinat să repete aceleași istorii; când compune, este înclinat să transpună dintr-o operă în alta temele care l-au sedus o dată.

Jean Baruzi semnalează la Leibniz[3] *„defectul totuși atât de grav al spiritului său, care îl face să repete fără încetare, pe plan verbal, interpretări găsite o dată pentru totdeauna. Acesta a fost viciul inițial al leibnizianismului. În loc să caute să-și varieze și să-și dezvolte punctele de vedere, Leibniz se mulțumea să aplice în toate circumstanțele definițiile pe care le imaginase pentru dreptate, caritate, iubire etc."* (CXX, p. 292).

Pentru „larg", dimpotrivă, fiecare moment este original și, în consecință, inefabil. El folosește prea puțin formulele și răspunde prin atitudini diferite în situații care nu sunt niciodată analoage.

5. Polaritatea

ÎNTREBAREA 5: *Sunteți combativ? Căutați competiția, lupta?* 9

Sau vă temeți de lupte și de dispute? Vă place mai degrabă să cedați dinainte (cel puțin în aparență) decât să faceți să se ivească un conflict? 1

Nietzsche avea o polaritate „Marte" foarte puternică. El scrie: *„Am de la natură aptitudini de războinic. Atacul este la mine o mișcare instinctivă"* (CXXI, p. 35).

Nu este de mirare că, generalizând propriile-i sentimente, așa cum fiecare este înclinat în mod firesc să o facă, același Nietzsche scrie: *„În fiecare dintre actele sale de voință omul caută rezistența, el are nevoie de ceva care să i se opună"* (CXXII, t. II, p. 84).

Turgot, care este totuși un flegmatic, se arată imprudent prin polaritate: *„În general, el se năpustește de-a dreptul în adversar, căruia îi aplică lovituri puternice, expunându-se astfel, din convingere și cu ardoare, surprizelor și capcanelor terenului descoperit"...*

el este *„mai mult decât curajos: e îndrăzneț. Ba chiar e temerar, își sfidează inamicul. Indiferent care și în special pe cel mai periculos...“* (CXXIII, p. 25).

Să fim atenți la deosebirea, deja semnalată, care există între instincte și aptitudini. Agresivitatea nu este curaj. Emmanuel Mounier ne-o amintește pe bună dreptate: *„Câți tineri zmei nu am văzut pălind la față la primul atac? Binet era tată a două fetițe; una din ele, foarte sigură pe ea, atacă, însă fără să reziste; cealaltă, neîncrezătoare în ea, ezită la început, însă nu se dă bătută“* (CXXIV, p. 573).

Atitudinea conciliantă a „venusienilor“ nu este de altfel legată de lipsa de curaj. Un „Venus“ scos din răbdări și constrâns să lupte, o poate face cu fermitate. Adevărat este că o va face fără plăcere și că nu el este acela care a optat pentru forță în rezolvarea diferendului: *„Disimulez* – îi scrie Mazarin ducelui de Longueville –, *o iau pe ocolite, temperez, fac compromisuri atâta timp cât pot să o fac; dar, la o nevoie, voi arăta de ce sunt în stare“* (CXXV, p. 7).

Un „Venus“ nu va căuta să evite doar luptele cu mâna armată sau luptele nemiloase din arena politică, ci și micile dispute din viața practică: *„Accept* – ne spune Montaigne – *plata acolo unde trebuie să mă târguiesc, dar o resping cu semeție și ofensator de teama de acea altercație pentru care dispoziția mea și vocabularul meu sunt total incompatibile“* (LX, t. I, p. 267).

ÎNTREBAREA 15: *Vă place să comandați, să-i faceți pe ceilalți să asculte?* 9

Sau vă repugnă să le impuneți altora voința dumneavoastră, preferând să manevrați sau să seduceți? 1

Napoleon se îmbată de plăcerea de a comanda: *„Cât despre mine, dragul meu Miot – se confesează el unui consilier de stat pe care îl stima –, îți declar că nu mai pot asculta; am gustat din comandă și nu aș mai putea renunța. Hotărârea mea e luată; dacă nu mai pot fi stăpânul, voi părăsi Franța“* (XLIII, p. 90).

Dar plăcerea de a fi ascultat nu este apanajul „marțienilor“. Un pasionat „Venus“ va fi la fel de sensibil la lucrul acesta: doar că lui i-ar plăcea să fie ascultat spontan, fără a fi nevoit să recurgă la constrângere. Dimpotrivă, constrângerea este mijlocul favorit al

împăratului: *„Nu știu să acționez asupra voințelor decât prin constrângere"* (XLIII, p. 124). *„Chiar și în convorbirile pașnice, atitudinea sa rămâne agresivă și militantă; voluntar sau involuntar, el ridică mâna: se simte că va lovi, și, în așteptarea gestului, ofensează... Până și în audiențele publice, el provoacă, amenință, sfidează"* (XLIII, p. 119).

Un „Venus" ca Leonardo da Vinci are alte metode: *„El îmblânzește caii cei mai nărăvași prin persuasiune, dacă pot spune așa, cât și prin forță"* (XXXIV, p. 488). La fel Lamartine: *„Sainte-Beuve a înțeles admirabil metoda sa: este o conciliere insinuantă"* (CXXVI, p. 114).

La Franklin *„amabilitatea naturală... era atât un dar natural cât și un semn de abilitate"* (XCVII, p. 45). El se arată pretutindeni conciliant, evită disputele ori de câte ori poate să o facă, caută în orice împrejurare să realizeze compromisuri. Vede pe drept cuvânt în polaritatea „Marte" și în emotivitate – pe care doar o numește altfel – sursa unor conflicte fără capăt: *„Agresivitatea și înfierbântarea cer agresivitate și înfierbântare din partea adversă. Ele tind să creeze și să sporească discordia și dezbinarea într-o mare întreprindere în care armonia și unirea sunt extrem de necesare"* (Discursul din 11 iunie 1878, XCVII, p. 480).

ÎNTREBAREA 25: *Sunteți foarte amabil, foarte îndatoritor, căutați să fascinați, să-i seduceți pe cei care vă abordează?*..... 1

Sau îi tratați cu simplitate, ba chiar cu o anumită severitate? 9

Mazarin *„avea și știa că are o putere de seducție aproape irezistibilă... el putea să fascineze și fascina"* (CXXV, p. 29). *„Știa să placă și întreaga viață îi dovedise că farmecul său era irezistibil și că se putea încrede în el"* (CXXV, p. 49).

„Viața interioară – scrie Maine de Biran – *mă scoate din nenumărate încurcături, din nenumărate pericole și solicitudini pe care le trăiesc în mijlocul oamenilor cărora simt nevoia să le plac, să le fiu agreabil și față de care vreau să produc efect, ceea ce îmi înșeală întotdeauna dorința și așteptarea. Este o adevărată plagă a lumii, iar sursa ei este vanitatea"* (LXVIII, t. II, p. 132).

Polaritatea „Venus" este legată nu numai de vanitate, ci și de cochetărie. Benjamin Constant povestește că Eleonora acorda celor cărora le făcea curte *„lungi întrevederi între patru ochi. Ea adopta în fața lor acele maniere neîncrezătoare, dar atrăgătoare, care nu resping decât cu blândețe și pentru a reține, manifestând mai degrabă indecizia decât indiferența și anunțând mai degrabă amânări decât refuzuri"* (XXIII, pp. 118–119).

Cele de mai sus ne fac să ne gândim la neuitata Celimena. Alceste ne-ar furniza și el modelul aceluia care îi tratează pe ceilalți cu o simplicitate nu lipsită de asprime. Iar dacă vanitatea denotă o corelație pronunțată cu polaritatea „Venus", orgoliul este asociatul obișnuit al polarității „Marte": Baudelaire găsește că este îmbătătoare *„plăcerea aristocratică de a displăcea"* (CII, p. 23).

ÎNTREBAREA 35: *Adoptați în mod spontan modurile de a fi ale oamenilor printre care trebuie să trăiți?* 1

Sau păstrați în toate mediile modurile dumneavoastră obișnuite de a fi? 9

Secundaritatea și îngustimea câmpului de conștiință favorizează, în mod evident, stabilitatea personalității, în ciuda împrejurărilor. Ele tind să mențină tipul, care devine dur. Dar un individ „Marte", chiar primar și „larg", își refuză ceea ce el ar numi complezențe sau concesii: pentru a seduce, trebuie mai întâi să te plasezi în punctul de vedere al celuilalt, chiar dacă vrei ca ulterior să-l faci să adopte propriul tău punct de vedere. Trebuie să-l imiți pe celălalt și nu să-l lezezi.

Ceea ce este cel mai greu de distins aici este influența tandreței și aceea a polarității. De fapt, „deviațiile"[4] care separă în răspunsul la această întrebare pe „marțieni" de „venusieni" și pe Tandri de Arizi sunt prea puțin diferite: 3-0-7 în primul caz, 2-6-6 în celălalt caz. Polaritatea are deci aici o pondere mai mare decât tandrețea, dar nu cu mult. Este lesne de înțeles de ce lucrurile stau așa: adoptăm modurile de a fi ale unui mediu ca să nu le „facem necazuri" persoanelor care îl compun. O facem și pentru a evita discuțiile.

Mimetismul se alimentează la Amiel din două surse; același mimetism este facilitat la el de lărgimea câmpului conștiinței.

În consecință, el triumfă lesne asupra secundarității: *„Orice individualitate pronunțată se mulează în chip ideal în mine sau mai degrabă eu sunt acela care ia momentan chipul său și nu trebuie decât să mă privesc trăind în acel moment ca să înțeleg acest nou mod de a fi al naturii umane"* (IX, p. 488).

Iată încă o mărturie de plasticitate la Amiel: *„Sunt pentru fiecare persoană ceea ce ea este pentru mine; în mod instinctiv mă asemăn ei. Cu orgolioșii sunt mai orgolios decât dânșii; cu un copil sunt și eu copil; cu aridul sunt și eu arid; cu taciturnul, taciturn; cu independentul sunt de neînfrânt; cu cel de rea-credință sunt nemilos; față de cei răi sunt feroce; în fața celor buni, tandru;... Pot să urăsc sau să ador; să ucid sau să mor..."* (LV, p. 40).

Aici nu intervine activitatea. Goethe, care este un activ, dar care, ca Amiel, este „venusian" și „larg", remarcă la el aceeași dispoziție: *„Am* – spune el – *un dar înnăscut de a mă identifica cu condiția celorlalți, de a simți fiecare dintre formele vieții umane și de a participa la ea cu plăcere"* (CXII, p. 24). El se adaptează pretutindeni *„cu acea remarcabilă suplețe pe care o vedem desfășurându-se mereu la el, în toate raporturile sociale"* (CXII, p. 153).

ÎNTREBAREA 45: *Practicați sau v-ar plăcea să practicați exerciții sau sporturi violente?* 9

Sau v-ar repugna să le practicați? 1

Punem aici accentul pe practica sau pe dorința de a practica, spre a evita intrarea în joc a plăcerii spectatorului, care poate avea origini foarte diferite. Femeia „venusiană" trăiește în general, în cazul în care este lipsită de tandrețe, o bucurie ascunsă când vede bărbați bătându-se. Ea ar putea deci să urmărească cu interes, chiar cu pasiune, meciuri de lupte sau de box. Plăcerea pe care ar avea-o la aceste spectacole o femeie „marțiană" este de natură diferită: ea se va identifica cu combatanții pe plan imaginar, va adopta în limbajul ei termenii „tehnici" respectivi, va discuta cu spectatorii ca o camaradă etc. În practică, însă, ele se vor deosebi: femeia „Marte" va schia, va face călărie, motociclism, făcând toate acestea ca un bărbat și nu numai spre a avea prilejul să-și uluiască amicele prin isprăvile sau prin costumația ei.

Gusturile ajută aici mult la dezvoltarea aptitudinilor; femeile „Marte" reușesc în general în sporturile violente mai bine decât

prietenele lor care caută aici doar un mijloc de a se face admirate sau vrând doar să fie în pas cu moda. Un Montaigne, pe care astfel de exerciții nu-l interesau deloc, se arată stângaci în practicarea lor: *„La dans, la jocul cu mingea, la luptă nu am putut dobândi decât o aptitudine cu totul slabă și obișnuită; la înot, la scrimă, la acrobații și sărituri, nici un fel de aptitudine"* (LX, t. II, p. 43).

ÎNTREBAREA 55: *Simțiți nevoia afecțiunii pentru* toți *cei cu care aveți relații, chiar și pentru cei de la care nu așteptați nimic?* 1

Sau sunteți indiferent la sentimentele lor și nu căutați afecțiune decât din partea celor pe care îi iubiți? 9

Dorința de a plăcea *tuturor* este un semn pe care numeroși autori – ca Gina Lombroso – au crezut că o percep la femeie, dar care nouă ni se pare mai just să-l căutăm la un tip uman și nu la un sex: *„Femeia este fericită să fie preferata chiar a pisicii, a câinelui, a canarului care trăiesc în casă și de la care ea nu așteaptă favoruri; este fericită să fie preferata copilașului pe care îl servește și a cărui preferință constă în a se face și mai mult servit de ea"* (CXXVII, p. 80).

Bărbat sau femeie, individul de tip „Venus" are tocmai această dorință universală de seducție: pictorul Eugène Delacroix constată la el *„dispoziții de bunăvoință împinse aproape până la ridicol. Doresc să plac unui lucrător care îmi aduce o mobilă; doresc ca de la mine să plece satisfăcut omul pe care hazardul m-a făcut să-l întâlnesc, fie el un țăran sau un mare senior"* (CXXVIII, t. II, pp. 209–210).

Maine de Biran scrie: *„Cel mai mic semn de opoziție sau numai de indiferență mă tulbură și mă întristează, îmi pierd orice prezență de spirit, orice sentiment și orice aparență de demnitate"* (LXVIII, t. II, p. 69). Altundeva semnalează *„acea trebuință de... a plăcea sau de a obține afecțiune..."*, trebuință atât de *„independentă de voința sa"* încât o atribuie unei *„cauze fizice sau organice"* (LXVIII, t. II, p. 119).

„Dorința de a localiza această atracție într-o persoană determinată, cu sau fără artificiu – scrie Gina Lombroso –, *dar fără intenția de a iubi sau de a se face iubit, este flirtul... (Nimic) nu este comparabil pentru femeie cu beția pe care ea o trăiește când se vede*

înconjurată de oameni care o curtează, văzându-se admirată simultan de un mare număr de persoane, sau gândindu-se că poate, după placul ei, să localizeze această atracție într-un individ determinat, de altfel în afara oricărei intenții reale de a iubi sau de a fi iubită" (CXXVII, p. 67).

Aceste sentimente ni se par foarte caracteristice pentru „venusieni," dar ele nu sunt apanajul exclusiv al femeilor. Priviți-l pe L.C. în mijlocul admiratorilor săi – și al admiratoarelor – după conferința pe care tocmai a ținut-o. Are pentru fiecare un surâs, un cuvânt amabil, un gest amical. Pare a se scuza pentru succesul său, atribuindu-l bunăvoinței auditorilor săi. De fapt pe toți acești oameni el îi simte întrucâtva „ai săi", nu pentru că le-ar fi pliat voințele conform voinței sale, ci pentru că i-a „vrăjit", în sensul propriu al cuvântului. Nu este nici prost, nici infatuat; dă pur și simplu curs firii sale, care este aceea de a dori să încânte. Complimentele incompetenților nu-l înșală. Totuși el nu-și mai încape în piele ascultând elogiile aprodului și surâde complezent la tiradele înflăcărate ale acelei doamne care nu a înțeles mare lucru din cele spuse de dânsul și care îl laudă anapoda.

Nu este un comportament pe care nu l-am putea sesiza decât din afară. Dacă îi privim din exterior pe oamenii pe care vrem să-i înțelegem, ne paște marele risc de a-l confunda pe omul fermecător cu seducătorul, pe acela care place cu cel care dorește să placă. Dimpotrivă, un „venusian", dacă îl ajutăm să se descopere pe el însuși, nu va întârzia să ia aminte că dorește să fie iubit de toată lumea, chiar dacă nu se pricepe să-și atingă scopul.

Un „Marte" este destul de indiferent la opinia celor pe care nu-i stimează. El dorește să placă doar câtorva spirite de elită: *„Oh! să fug! să fug de oameni* – exclamă Alfred de Vigny – *și să mă retrag printre câțiva aleși, aleși dintre mii și mii de oameni*" (IX, p. 265). El disprețuiește popularitatea: *„Un om care se respectă nu are decât un lucru de făcut: să publice, să nu vadă pe nimeni și să-și uite cartea. O carte este o sticlă aruncată în largul mării, pe care trebuie lipită eticheta «O apucă cine poate!» Nu trebuie să dorești popularitatea decât în posteritate și nu în prezent*" (IX, p. 285).

ÎNTREBAREA 65: *Știți să vă impuneți? Luați* din proprie inițiativă *comanda unui grup, conducerea unei activități, organizarea unei reuniuni sociale?* 9

Sau nu consimțiți să-i călăuziți pe alții (dacă lucrul acesta vi se întâmplă) decât dacă ei vin să v-o ceară sau cel puțin acceptă în mod spontan conducerea dumneavoastră? 1

Un „Marte" nu este neapărat un șef.

„Nu trebuie să confundăm – spune Emmanuel Mounier – *vocația de șef și pofta de a comanda. Cea dintâi conduce la o situație dificilă și fără odihnă, uneori lipsită de strălucire. A doua este râvna celor slabi pentru o condiție facilă, în care cuvântul să-i dispenseze de acțiune, în care autoritatea multiplică mijloacele puse în serviciul capriciilor lor, în care ei îi pun pe alții să facă ceea ce altfel ei înșiși ar fi trebuit să facă și în care contează pe atenții și omagii pe care slăbiciunea lor nu le-ar fi putut obține fără această intimidare frauduloasă"* (CXXIV, p. 526).

Distincția este viguroasă și dusă până la opoziție. Lucrul acesta poate fi exagerat. Pofta și aptitudinea sunt când separate, când unite. Este ceea ce justifică faptul că noi facem din polaritate un factor independent. Dacă lăsăm de-o parte tot ceea ce ține de prestigiu (unde intervin multe elemente sociale), aptitudinea pentru comandă ține de anumite combinații ale celor trei factori de bază (E, A și S). Un pasionat are, de la natură, un temperament de șef și, dacă este competent într-un anumit domeniu, el va antrena, va organiza, va dirija de fapt, oricare ar fi titlul său, grupul în care este plasat. „Marte" dorește să comande. Aceasta nici nu include, nici nu exclude mijloacele în acest sens.

Să ne amintim de tânărul general Bonaparte, venit să ia conducerea armatei din Italia. Să ne gândim la modul în care el și-a supus imediat generali experimentați, prost dispuși în privința „micului parvenit" pe care li-l expedia Parisul. Pofta se unește aici cu aptitudinea. Bonaparte se impune în așa fel, încât Augereau convine cu Masséna că *„acest mic general fără pereche îi face frică și că nu poate înțelege ascendentul de care s-a simțit zdrobit de la prima aruncătură de ochi"* (XLIII, p. 33). Rândurile următoare răspund atât la întrebarea 15 (plăcerea de a comanda) cât și la

întrebarea 65 (a ști să te impui): *„Peste tot unde am fost, am comandat. Am comandat la vârsta de douăzeci și trei de ani, la asediul Toulonului; am comandat la Paris, în Vendémiaire*[5]*; i-am entuziasmat pe soldați în Italia din prima zi în care am fost acolo. Sunt născut pentru aceasta"* (XLIII, p. 33).

ÎNTREBAREA 75: *Vă place riscul? Simțiți o plăcere deosebită înfruntând un pericol?* 9

Sau vă este teamă de aventurile incerte (ceea ce nu înseamnă că sunteți lipsit de curaj în fața unui pericol pe care nu l-ați căutat)? 1

Bravura și pofta de risc sunt două lucruri foarte diferite: Ludovic al XI-lea *„nu are gustul riscului, deși nu duce lipsă de imaginație în direcția unor mari inițiative. Dar el știe ce vrea și ține cu prudență să-și asigure în toate stăpânirea. Ludovic al XI-lea era un bărbat viteaz"* (XL, t. II, p. 193).

„Marte" este, dimpotrivă, stimulat de risc. Aforismul lui Nietzsche se bazează pe experiența sa personală: *„Pe oamenii curajoși îi faci să acționeze arătându-le că respectiva acțiune este mai periculoasă decât este"* (CXXIX, t. II, p. 68).

ÎNTREBAREA 85: *Vă place să fiți consolat, să fiți plâns?* 1

Sau detestați să fiți consolat și vă simțiți lezat când cineva vă plânge de milă? 9

Orgoliul unui „Marte" se revoltă la ideea de a fi căinat, adică judecat slab: *„A geme, a plânge, a te ruga este la fel de laș"* (XIII, p. 198).

„Venusianul", dimpotrivă, își etalează slăbiciunea și o exagerează, sau chiar inventează, spre a fi sigur că va fi plâns și consolat: *„Ceea ce îmi trebuie* – notează Maurice de Guérin – *este o dragoste compasională... Spre a fi iubit așa cum sunt, ar trebui să întâlnesc un suflet care să vrea să se încline în fața inferiorului său, un suflet puternic care să îngenuncheze în fața celui mai slab, nu ca să-l adore, ci pentru a-l servi, a-l consola, a-l păzi cum faci cu un bolnav... consacrându-și viața unei ființe debile, secătuită de putere și total interiorizată"* (VIII, pp. 77–78). Căutând a se face plâns, el se plânge pe sine fără încetare. Devine un „smiorcăit" chiar și

în cele mai fericite împrejurări: *„Cele mai frumoase zile, cele mai plăcute studii nu pot potoli în mine această gândire neliniștită și plângăcioasă care constituie fondul umanității"* (VIII, p. 52).

Ar fi să simplificăm și aici până la inexactitate lucrurile, dacă am vrea să explicăm totul prin forța sau slăbiciunea activității. Trebuința de consolare nu apare legată de inactivitate decât dacă nu ducem analiza până la capăt. Cel slab are două mijloace de a nu se lăsa strivit: unul (propriu indivizilor „marțieni") constă în negarea slăbiciunii și în intimidarea adversarului prin fanfaronadă. Este maniera lui Vigny și a lui Nietzsche. Celălalt mijloc (propriu, „venusienilor") este de a proclama slăbiciunea și de a-l înduioșa pe cel care nu poate fi biruit în mod direct. Este mijlocul pe care îl folosesc Maurice de Guérin sau Amiel.

Cele două atitudini opuse se pot întâlni chiar și la puternici.

A dori să fii admirat ține de atitudinea „marțianului", căci este a dori să-ți demonstrezi forța reală sau imaginară. Marcel Proust, la o întrebare asupra principalei sale trăsături de caracter, răspunde: *„Trebuința de a fi iubit, sau, mai precis, trebuința de a fi mângâiat și răsfățat, mai degrabă decât trebuința de a fi admirat"* (CXXX, p. 47).

Proust este un „venusian" tandru, dar cei doi factori nu apar întotdeauna asociați. Cochetăria corespunde tocmai separării lor: *„O femeie galantă* – spune La Bruyère – *dorește să fie iubită; unei cochete îi este de ajuns să fie socotită amabilă și să treacă drept frumoasă"* (LVII, p. 132).

ÎNTREBAREA 95: *Aveți o mare nevoie de independență și vă este greu să vă supuneți unei dirijări din exterior?* 9

Sau acceptați fără efort să fiți călăuzit, dirijat, adaptându-vă cu ușurință modului de a vedea și de a lucra al unui șef, al unui stăpân, al unui patron? 1

Este contrapartea întrebărilor 15 și 65. Acestea dau, la „marțieni", indici scăzuți: 6-5-1 și 5-8-4, media fiind 5-0-0. Întrebarea 95 corespunde unui indice ridicat la „venusieni": 5-3-2, dar indicele „marțienilor" urcă la 7-9-4, lăsând o deviație importantă de 2-6-2[6]. Cifrele se explică cu ușurință: cei mai mulți oameni se situează în zonele mijlocii; acestora nu le place nici să comande și nici să fie comandați.

Cu toate acestea, subiectul trebuie să fie făcut să înțeleagă bine că independența despre care vorbește întrebarea 95 este aversiunea față de ascultare și nu numai dorința de a vedea lumea și oamenii organizându-se în jurul său după dorință. Ea nu este nici refuzul regulilor și convențiilor sociale, care își are obârșia în primaritate. Este un raport direct între persoane.

6. Aviditatea

ÎNTREBAREA 6: *Sunteți foarte ambițios (dorința arzătoare de sporire a averii, de îmbunătățire a situației, a cunoștințelor, a puterii de care dispuneți etc.)?* 9

Sau sunteți sensibil în mod moderat la aceste sporuri și socotiți că nu merită osteneala să te zbați pentru ele? 1

Exemplele de ambițioși abundă în istorie. Ele reproduc, toate, modelul lui Cezar, în situații diferite: *„Rareori s-a văzut om mai ambițios pe scena universului. Pofta sa nemăsurată de putere absolută a fost de la început anormală, puțin interesându-l modul în care obținea sau risipea banii, cu condiția ca aceștia să-i favorizeze cariera"* (CXXXI, p. 86).

Dar ambiția poate anima oameni foarte diferiți și știe să ia nenumărate chipuri. „Marțienii" avizi, ale căror isprăvi le celebrează teatrul lui Corneille, doresc gloria, adică afirmarea pură a Eului, așa cum o exprimă atât de bine cuvintele lui Sophonisbe:

Știu ce sunt și ce trebuie să fac,
Singurul meu țel – gloria să-mi satisfac.

(CXXXII, t. VI, p. 513)

Alții ar vrea să adune averi, să strângă cărți, documente, cunoștințe. O notă manuscris a lui Kant, posterioară anului 1795, spune: *„Simt în mine setea de a cunoaște în întregul ei, dorința de a-mi extinde cunoașterea, precum și satisfacția oricărui progres realizat"* (CXXXIII, p. 116).

Subiectul trebuie ajutat să-și recunoască aviditatea sub masca pe care o poate lua și care o face uneori să semene cu tandrețea sau

cu pasiunea intelectuală. Aviditatea nu mai este legată de cele opt tipuri fundamentale: sentimentalul Robespierre este la fel de avid ca și pasionatul Napoleon, nervosul Baudelaire sau sanguinul Mazarin.

Trebuie de asemenea să ne străduim să distingem lipsa de aviditate (care este o *dorință* foarte moderată de a fi și de a crește) de lipsa de activitate, care face efortul penibil, privează de *mijloace* și duce la o blocare în inactivitate. Când Amiel scrie că el nu aspiră decât la a-și *„reduce aspirațiile"*, la a se debarasa de marile dorințe și de marile proiecte, toate acordându-se pe fundalul vastelor idei, el nu exprimă o absență naturală de ambiție, ci o ambiție pe care obstacolele de învins o obligă să se limiteze. El renunță la „marile proiecte", care cer o acțiune susținută, dar speră încă să *primească* „vaste idei" care, poate, îi vor veni fără ca el să fi făcut ceva. Ambiția sa este, dimpotrivă, atât de mare, încât îi slujește la scuzarea inacțiunii, nici o realizare nefiind potrivită cu idealul său: *„Nu există nici un lucru necesar, decât să-l posezi pe Dumnezeu"* (XVII, t. I, p. 5). Dar el nu are puterea de a trece la necesarele abandonuri: *„Nu știu să fac sacrificii, nici să abandonez orice ar fi"* (IX, p. 514).

Adevăratul semn al lipsei de ambiție este consimțământul în fața stării în care te afli și limitarea dorințelor la simple ameliorări ale acestei stări. Nu vom fi deci surprinși aflând că indicele non-avizilor la întrebarea 6 este ridicat: 4-2-7. Dar avizii ating 8-3-4, cu o deviație considerabilă, de 4-0-7.

ÎNTREBAREA 16: *Împrumutați bucuros cărțile, uneltele, instrumentele dumneavoastră etc.?* 1

Sau nu vă place să dați cu împrumut lucrurile care vă aparțin? 9

Pe plan social, a fi și a avea se confundă. Despre un om se spune fie că el *este* bogat, fie că *are* bani, cu același înțeles. Acest sentiment al proprietății, intim legat de afirmarea autonomiei individuale, este independent de un sistem economic particular și este mai profund decât acesta. Cavaleristul care, la regiment, vede că pe calul *său* urcă un altul, funcționarul care bagă de seamă că unul dintre colegii săi utilizează mașina *sa*, nu sunt proprietarii acelor

bunuri; aceasta nu înseamnă mai puțin că ei au sentimentul posesiunii, iar atunci când pierd folosința lor exclusivă, au sentimentul frustrării.

Poți *consimți* să îți dai cu împrumut lucrurile din tandrețe, din sentimentul datoriei sau pentru că nu îndrăznești să refuzi. Aceasta nu indică o lipsă de aviditate. Cuvântul-cheie al întrebării este „bucuros". Cine nu este prea avid acordă puțină importanță împrumutului. El se desparte fără dramatizare de ceea ce este al lui, pentru că nu „ține" la lucrurile sale, nu este „atașat" de ele deloc.

ÎNTREBAREA 26: *Aveți sentimentul prețului timpului? Faceți în grabă ceea ce aveți de făcut, spre a putea trece rapid la altceva?* 9

Sau sunteți puțin sensibil la valoarea proprie timpului și dați puțină importanță noțiunilor de viteză și de randament (maximum de lucruri făcute în minimum de timp)? 1

Este vorba aici despre un fel de nerăbdare funciară. Ea poate fi calculată, ca la Franklin, grijuliu să nu risipească nimic din timpul sau din eforturile sale, sau febrilă, ca la Stendhal, care, *„...având părul lung... regretă dinainte jumătatea de oră pe care va trebui să o piardă cu tunsul"* (CXXXIV, p. 171).

Aviditatea se manifestă adesea prin prețuirea arătată în mod spontan pentru ceea ce a cerut mult timp sau a costat mulți bani. Un proverb, de altfel, ne spune că *„timpul este bani"*. Suntem în mod firesc înclinați să admirăm o lucrare care a cerut douăzeci de ani de muncă. Când Oronte, din *Mizantropul* lui Moliere, își citește sonetul, el ține să-l dezarmeze dinainte pe critic și mai ales să-și sporească meritul, subliniind puținul timp care i-a trebuit pentru a-l scrie. Valoarea sa trebuie să fie mare, deoarece el a reușit să facă „într-un sfert de oră" ceea ce altora le cere grele și îndelungate eforturi. Dar Alceste îndreaptă dezbaterea pe un cu totul alt plan: *„Dar, domnul meu, vă asigur, nu timpul e problema..."*. Această sustragere a frumosului de la considerațiile tehnice privind creația sa manifestă deja, într-o formă particulară, „detașarea estetică" apărută o dată cu interesele senzoriale.

ÎNTREBAREA 36: *Sunteți gelos în dragoste, în prietenie?* 9
Sau, dimpotrivă, cu greu puteți fi făcut gelos? 1

Mulți oameni se cred prea puțin avizi, deoarece bunurile materiale îi lasă indiferenți, pe când, în realitate, aviditatea lor pur și simplu s-a transformat, în funcție de interesele lor dominante. În acest caz, nu lucruri doresc ei să posede, ci ființe, pe care să le „aibă numai pentru ei". În raportul cu semenul, Eul este acela care se afirmă și în acest caz: *„În tinerețea sa, gelozia a fost (pentru tânărul Goethe) una din formele cele mai puternice ale nevoii sale de tiranie, unul dintre aspectele acelei dominații spirituale care mai târziu a trebuit să se exercite altfel"* (CXXXV, p. 41).

Dimpotrivă, La Fontaine, care nu făcea caz de posesiune în nici un domeniu, își afirmă, pe acest teren, ca și pe altele, lipsa sa de aviditate.

Este adevărat că această chestiune stă sub influența profundă a tandreței. Un individ care este notat „1" trebuie să fie lipsit de tandrețe; invers, un tandru va primi adesea „9", pe când la alte întrebări cu privire la aviditate va primi 1 sau 5.

ÎNTREBAREA 46: *Sunteți foarte înfocat în apărarea drepturilor dumneavoastră, în revendicarea a ceea ce vi se datorează?* 9
Sau vă detestă *să le reclamați și abandonați cu ușurință ceea ce ați putea revendica?* 1

Avidului nu-i place să piardă. Pierderea posesiunilor îl rănește profund și în același timp îl lovește ca o nedreptate: Regele Ludovic al XI-lea *„este surprins când pierde. Lui nu-i place să piardă"* (XL, t. II, p. 195). Niciodată nu acceptă ca definitivă o pierdere: *„Dacă a pierdut, adesea câștigă apoi și mai mult"* (Idem, p. 194).

Aviditatea este unul dintre elementele principale (dar nicidecum singurul element) al procesomaniei. Prin prisma setei de bani sau de proprietăți agricole se exprimă adesea afirmarea Eului: de unde marele număr de procese care apar absurde prin randamentul lor negativ. În astfel de cazuri se urmărește mai puțin despăgubirea cât obținerea „reparației morale". Se urmărește recunoașterea „dreptului", adică a valorii proprii. Ceea ce Alceste caută să obțină în procesul său este recunoașterea oficială a meritelor sale.

La fel, dorința de afirmare personală se exprimă în stăruința cu care savanții revendică „proprietatea" ideilor lor sau prioritatea descoperirilor. Descartes nu a fost scutit de această grijă; el îl ia în derâdere pe Beeckman, care *„nota timpul la care el a gândit ceva, pentru ca nimeni să nu-și poată aroga ideea respectivă, chiar dacă ar fi visat-o fie și numai cu o noapte mai târziu"* (CXXXVI, p. 111). Dar atunci când află de rezultatele experienței lui Pascal, el se simte profund frustrat. Într-o scrisoare către Caravi el cere informații cu privire la experiență și se plânge că nu a fost direct înștiințat: *„Aș fi avut dreptul să aud aceasta mai degrabă de la el decât de la dumneavoastră, pentru că eu am fost acela care, acum doi ani, i-am dat ideea acestei experiențe, asigurându-l că, deși că nu o făcusem, nu mă îndoiam deloc de succes"* (CVIII, t. V, p. 366).

Informându-ne asupra zelului revendicativ al cuiva, trebuie, pe de altă parte, să ne străduim să facem deosebire între acela care nu-și valorifică drepturile doar pentru că nu pune preț pe ele și acela care ar vrea să și le reclame, dar pe care o emotivitate puternică îl paralizează, iar o activitate prea slabă îl împiedică. Aceștia resimt puternic nedreptatea care li se face; ei se pierd în recriminări (ca Alceste) sau își disimulează eșecul, fiind totuși puternic afectați.

Dacă aplicăm chestionarul la un supraemotiv sau la un subactiv, trebuie să ne dăm silința de a descoperi sub actele de comportament, care nu dau decât rezultatul conflictelor, veleitățile, uneori inoperante, care îl caracterizează totuși pe subiect. Cutare trece drept un sfânt, pe când adesea nu avem de-a face decât cu un trândav sau cu un timid.

ÎNTREBAREA 56: *Vă interesează performanțele proprii (succese obținute în sport, în afaceri, la vânătoare, în arena mondenă etc.)? Le urmăriți îndeaproape optimizarea, fie în raport cu propria activitate din trecut, fie în raport cu alții?* 9

Sau această preocupare vă este străină? 1

Omul nu deține măsura absolută a valorii operelor sale. El trebuie deci să le judece în mod relativ și să le compare unele cu altele. Acest comportament fiind general, nu s-ar putea vedea aici un semn particular de aviditate. Aviditatea apare atunci când sunt raportate

la sine progresele efectuate și când se manifestă o preocupare cu totul deosebită cu privire la rapiditatea și amploarea acestor progrese. În acest caz nu mai este avută în vedere opera; ea nu este decât mărturia creșterii ființei și a puterii. Într-o zi, tânărul Cezar citea o biografie a lui Alexandru cel Mare și a izbucnit în plâns, *„atât de intolerabil îi părea ca un altul să fi cucerit lumea la o vârstă la care el nu avea la activ nici o ispravă militară"* (CXXXI, p. 86).

Educația nouă crede că luptă împotriva unui sentiment exacerbat al Eului văduvind exercițiile școlare de orice caracter de competiție. Ea se privează astfel de un factor puternic de succes, dar mai ales elimină aviditatea mai mult decât ar crede-o. Într-adevăr, aviditatea este aceea care dă un sens notării activităților copilului în raport cu propriul său trecut. Copilul îi dă atunci mai puțină importanță, deoarece este pentru el mai abstractă. Un comerciant nu compară cifra sa de afaceri lunară cu aceea a altor case de comerț similare, pe care în general nu o cunoaște. El o compară cu cifra aceleiași luni din „exercițiile" precedente. Să fie de crezut că el ar fi din cauza aceasta mai puțin avid sau mai puțin individualist?

B.R. nu se mulțumește să meargă la vânătoare și să ucidă cât mai mult vânat posibil. Secundar, el ține registre de vânătoare complicate și compară, emoționat, performanțele anului în curs cu acelea din anul precedent. Tremură când constată o diminuare a cifrelor medii. Fără a face grafice – în cazul său acestea nu sunt posibile – R.M. urmărește cu maximă atenție evoluția situației sale mondene: a inaugurat cutare salon, a intrat în cutare club, a organizat cu succes cutare recepție. Cu fiecare succes, mai mult decât faptul ca atare, îl încântă posibilitatea de a-și spune: „Iată un punct câștigat".

ÎNTREBAREA 66: *Vă place să fiți primul peste tot, să-i depășiți pe ceilalți?* 9

Sau sunteți înclinat să vă eclipsați în fața celorlalți? 5

Sau sunteți indiferent în ceea ce privește prioritatea? 1

Cezar *„nu putea suporta ideea de a fi redus la un rol secundar în afacerile mondiale: aspirațiile sale tindeau la autocrația absolută. Când, la trecerea Alpilor, i s-a atras atenția asupra sărăciei extreme*

a unui mic sat, el a spus: «Mi-ar plăcea să fiu mai degrabă primul în acest sat decât al doilea la Roma»" (CXXXI, p. 86). Montaigne se opune în această privință lui Cezar: *„Cu totul opus acestuia, mi-ar plăcea să fiu mai degrabă al doilea sau al treilea la Perigueux decât primul la Paris; cel puțin, fără a minți, mai degrabă al treilea la Paris decât primul în funcție"* (LX, t. II, p. 256).

Să se remarce că dăm cota „5" dorinței de eclipsare. Este mai degrabă semnul unei aviditățicumpănite decât al unei aviditățislabe. Nonavidul veritabil nu se afișează și nici nu se ascunde. El nu dă prea mare atenție distincțiilor în rang. Preferă situațiile medii, ca Montaigne: *„Nu doresc nici să discut cu un ușier, un necunoscut mizerabil; nici să fac să cadă în adorație gazetele, acolo pe unde trec. Am un suflet de poltron, așadar, nemăsurând avuția după mărimea sa, ci după facilitate"* (LX, t. II, p. 357).

ÎNTREBAREA 76: *Sunteți din fire neîncrezător, bănuitor?* 9
Sau sunteți încrezător în mod spontan? 1

Întrebarea 6 pune în evidență aviditatea activilor, pe când aceasta pune în evidență aviditatea inactivilor și mai ales pe aceea a secundarilor. Omul încrezător este adesea orbit de dorința de a se arunca în acțiune, uneori și din tandrețe. La Montaigne, lipsa de aviditate se asociază cu trenarea angajării în sensul încrederii acordate oamenilor; nu este vorba de naivitate, ci de indiferență: *„cea mai comună certitudine pe care o am în ceea ce privește oamenii mei este necunoașterea; nu prezum viciile decât după ce le-am văzut"* (LX, t. II, p. 397).

Dacă un om este foarte avid, interesul pe care el îl arată posesiunilor sale îl fac pe atât de suspicios pe cât o permit celelalte tendințe ale caracterului său. De altfel, simțind în el puterea propriului său egocentrism, el este înclinat să le atribuie celorlalți același mobil. Așa stau lucrurile cu Malherbe, care își exprimă în felul următor sentimentul, într-o scrisoare către Racan: *„Dacă vi se va spune ceva, luați în considerare interesul celui care vă va spune-o și raționați în această chestiune potrivit cu simțul comun"* (CXXXVII, p. 217).

Suspiciunea generată de aviditate va fi reglată în general de secundaritate. În *Almanahul Moșului Richard pe anul 1754,*

Franklin ne previne: *„În afacerile din această lume, oamenii sunt salvați nu de credință, ci de lipsa de credință"* (XCVII, p. 72).

ÎNTREBAREA 86: *Vă interesează valoarea obiectelor? Vă amintiți mult timp de prețul obiectelor cumpărate?* 9

Sau valoarea materială vă interesează prea puțin și prețul de cumpărare este repede uitat? 1

Această întrebare nu vizează persistența amintirilor, ci orientarea intereselor. *„Plăcerea călăuzește memoria"*, spunea pe drept cuvânt Condillac.

G.L., care are o memorie excelentă, este departe de a fi bogat. El este totuși incapabil să spună cât l-a costat costumul cumpărat anul trecut, bibeloul achiziționat acum șase luni. Își amintește doar de faptul că, timp de mai multe luni, a trebuit să se priveze de anumite plăceri mărunte, pentru a aduna suma necesară. Se miră că, într-un ghid pe care îl răsfoiește în vederea unei călătorii apropiate, se arată pentru fiecare monument suma care a costat. Amicul său M.D. nu se miră, ci se indignează. Poate fi aici un semn că aviditatea sa este mai mare decât aceea a lui G.L. El a recunoscut în treacăt aviditatea și dacă o condamnă cu tărie este pentru că dă curs prejudecăților mediului său, dacă nu cumva este indignat pentru că o dezaprobă și se simte cu conștiința încărcată.

ÎNTREBAREA 96: *Doriți să trageți profit din* toate *ocaziile ce vi se prezintă, chiar dacă nu doriți în mod special ceea ce ele vă oferă, ci numai spre a „profita de ocazie"?* 9

Sau lăsați să treacă cu indiferență ocaziile a căror miză nu v-a interesat dinainte? 1

Este firesc ca fiecare să profite de o ocazie care îl interesează. A nu ști să profiți de ea este doar indiciul unei emotivități inhibitoare sau al unei inactivități care frânează reacția. Dar ceea ce caută să pună în evidență întrebarea 96 este dorința de a profita de *toate* ocaziile, îndeosebi de acelea care nu corespund nici unei trebuințe veritabile. Este aici teama de a nu profita de toate posibilitățile. Avidul care a lăsat să-i scape o ocazie are remușcări tocmai în

această privință. El dorește totul: cum de a lăsat el să-i scape de sub nas cutare lucru?

Comercianții se pricep să speculeze aviditatea generală atunci când organizează vânzarea de solduri sau de pretinse „lichidări". Nu avem nevoie de acea stofă sau de acei pantofi, dar nu se cădea să „scăpăm ocazia". Cunoaștem un negustor de mobilă care vinde mobilier nou-nouț pentru salon sau pentru sufragerie, prezentându-l ca uzat: ba este vorba de un funcționar pe neașteptate trimis în străinătate și care trebuie să-și desfacă ieftin mobilierul, la puțină vreme după ce l-a cumpărat, ba de un neguțător pe care îl așteaptă scadența unei datorii și care trebuie să se despartă de piese de mobilier de o calitate excepțională... Clientul, astfel momit, plătește mai scump, fără a se târgui. Aviditatea, care de obicei invită la mefiență, te poate face și lesne tras pe sfoară, cum se întâmplă în unele medii rurale în care mijloacele de informare lipsesc: se manifestă neîncredere față de necunoscutul care își oferă marfa și care, în general, este făcut să-și ia tălpășița. Dar dacă el propune o afacere extraordinară, cu greu se rezistă tentației de a nu lăsa să scape chilipirul, mai ales la gândul că de el ar putea profita un vecin. În ambele cazuri este vorba despre aviditate.

7. Interesele senzoriale

ÎNTREBAREA 7: *Sunteți atent la calitatea senzațiilor dumneavoastră? Sunteți profund interesat de forme, culori, sunete, trăite pentru ele însele?* 9

Sau formele sensibile nu sunt pentru dumneavoastră decât „informații" asupra naturii obiectelor (de exemplu, vă interesează sensul *cuvintelor, fără să dați mare atenție timbrului vocii;* utilitatea *unui obiect mai degrabă decât culoarea sa etc.)?* 1

Senzația ne poate smulge nouă înșine, adică ne poate detașa de aviditate. Este ceea ce subliniază această notație a lui André Gide: *„Nu mă opresc la mine însumi și orice contact cu o lume exterioară nu mă informa atât asupra limitelor mele cât stârnea în mine voluptate"* (CXXXVIII, p. 10).

Fiecare are sensibilitatea sa la diferitele categorii de senzații. Este cunoscută importanța dată de Baudelaire mirosurilor. Un Verlaine subliniază interesul prezentat pentru el de senzațiile vizuale: *„Mai ales ochii au fost, la mine, precoci. Fixam totul, nici un aspect nu-mi scăpa, eram veșnic în căutare de forme, de culori, de umbre"* (XXXIII, t. V, p. 17).

Evident, pictorul este acela pe care îl atrag cel mai puternic formele și culorile. El nu va vedea în ele o „semnificație" care să-l trimită la altceva, ci o realitate fundamentală, perfect suficientă. Corot nu înțelege nicidecum să deformeze ceea ce vede. El caută mereu *„imitația conștiincioasă"* (CXXXIX, p. 86). Recomandă *„cea mai mare naivitate a studiului"* (Idem, p. 82). Îl interesează însă realitățile plastice și nu „subiectul": *„Pictez un piept de femeie ca și cum aș picta o simplă cofă cu lapte"* (Idem, p. 90).

Într-un mod analog, în la *Soirée avec Monsieur Teste,* Paul Valéry se lansează, după obiceiul său, jocurilor inteligenței asociate cu impresii exclusiv senzoriale, fără vreun raport precis cu vreun obiect oarecare: *„În fundul vaporului strălucea un bust nud de femeie, tăcut ca o pietricică"* (CX, p. 24).

ÎNTREBAREA 17: *Dați mare importanță la ceea ce mâncați? Mâncați încet, savurând bucatele? Sunteți gurmand?* 9

Sau mâncați fără a da prea mare atenție hranei, pentru a vă nutri? 1

Un excelent exemplu în această privință este tot personajul mitic Monsieur Teste, prin rigoarea cu care duce la absolut o dispoziție care, în concret, include întotdeauna câte ceva din celelalte dispoziții: *„El lua masa la un mic restaurant din strada Vivienne. Acolo mânca ca și cum și-ar fi administrat un purgativ, cu același antren"* (CX, p. 18). Fără îndoială, Paul Valéry adaugă numaidecât: *„Uneori, își acorda în altă parte o masă cu mâncăruri fine, savurate fără grabă"* (Idem). Dar în acest caz este vorba de o experiență deliberată, în scopuri de cunoaștere, și nu de o înclinație naturală.

Montaigne avea o mare tandrețe, dar interesele sale senzoriale erau destul de slabe. În asemenea cazuri, senzualitatea este aproape exclusiv erotică și Montaigne a subliniat el însuși marea deosebire

care o separa pe aceasta din urmă de toate celelalte. De asemenea, bucuriile sale gastronomice sunt moderate: *„Nu aleg niciodată la masă și apuc primele bucate care îmi sunt la îndemână; nu trec bucuros de la un fel de mâncare la altul... mă mulțumesc lesne cu puțin...“* (LX, t. II, p. 567).

Benjamin Franklin era un avid – de altfel foarte virtuos – cu interese senzoriale slabe. Biograful său, Van Doren, a putut spune *„că el se apropia de femeie ca o viețuitoare flămândă; contactele sale cu ea erau secrete și scurte“* (XCVII, p. 56). Nu suntem surprinși deci să vedem că „Moș Richard“ reia, în 1733, maxima pe care Molière o pune în gura lui Valer, când acesta îl curtează pe Harpagon: *„Trebuie să mănânci ca să trăiești și nu să trăiești ca să mănânci“*. Două tendințe se înfruntă în acest aforism care pretinde detașare estetică, meditația asupra acestui proverb, care pare banal, fiind prețioasă, în sensul că face să transpară dualitatea principiilor pe care utilitarismul le reunește naiv în afirmația că utilul și plăcutul se confundă, dualitate în care se manifestă puterea aviditații. Trebuie totuși să se decidă: plăcerea este făcută pentru viață sau viața pentru plăcere?

ÎNTREBAREA 27: *Vă interesează pregătirea bucatelor, rețetele culinare?* 9

Sau vă sunt indiferente (nevăzând, de exemplu, în rețete, dacă funcția dumneavoastră vă obligă să vă ocupați de ele, decât mijloace de a face plăcere altora sau mijloace de a reuși rapid și sigur prepararea bucatelor)? 1

Pentru ca întrebarea să aibă un sens, trebuie să avem grijă să facem corectura cerută de circumstanțele sociale. Pentru multe femei „rețetele“ sunt procedee tehnice care le permit să reușească mai bine în „meseria“ lor de menajere. O dată ce influențele de acest fel au fost puse de-o parte, atenția arătată pregătirii mâncărurilor denotă un interes pentru calitatea bucatelor, preocuparea de a le descoperi cu exactitate finețurile. Iar aceasta nu este apanajul exclusiv al femeilor.

ÎNTREBAREA 37: *Manifestați mare interes pentru senzațiile tactile? Contactul cu mătasea, cu blănurile, cu catifeaua este pentru dumneavoastră sursă de emoții puternice (agreabile sau dezagreabile, puțin interesează)?* 9

Sau manifestați prea puțin interes față de astfel de senzații? .. 1

André Gide scrie în *Fructele pământului: „Dintre toate bucuriile simțurilor, râvnesc la acelea ale pipăitului"* (XLIX, p. 114). Atașamentul la senzații este, în evoluția tendințelor o dată cu vârsta, o etapă intermediară, între aviditatea fundamentală și înflorirea sexualității în tandrețe. Un alt text al lui Gide subliniază bine această caracteristică: *„Mângâie fructele, scoarța arborilor tineri, blana câinilor, coama cailor, înainte de a mângâia femeile"* (CXXXVIII, p. 10).

ÎNTREBAREA 47: *Vă place să vă priviți într-o oglindă pentru a vă studia expresiile? Vă supravegheați gesturile, tonul vocii?* 9

Sau vă interesează prea puțin lucrul acesta? 1

Orice om are nevoie de oglindă, dar se servește de ea mai mult sau mai puțin frecvent. Pe de altă parte, fiecare îi cere o mărturie diferită. Unii se examinează din cochetărie, alții fac un control al obrazului, așa cum un soldat își verifică armele. Nu lucrul acesta caută să-l pună în evidență întrebarea, ci căutarea de sine în sensibil, descoperirea, pasionantă și reluată la nesfârșit, a corpului propriu. Așa cum a făcut-o pentru toate tendințele fundamentale, literatura universală a fixat-o și pe aceasta într-un mit: mitul lui Narcis.

G.B. are 16 ani. Este vârsta la care mulți băieți simt ca Narcis. Fără îndoială, el încearcă să facă o anumită impresie asupra întregii lumi; printr-o aruncătură de ochi în geamurile vitrinelor, el verifică dacă cravata stă bine cu nodul și dacă pălăria stă pe cap după modă. Dar când este singur în cameră, întârzie în fața oglinzii. Nu „efectul" produs îl preocupă acum, ci descoperirea și admirația de sine, cu uimire și încântare. El se contemplă ca formă vizibilă și în același timp se dă uitării ca ființă și ca putere. Încearcă să-și modifice expresiile, ba chiar face grimase, dar nu-i trece deloc prin cap să-și compună o mască sau o atitudine. Este captivat de jocul aparențelor

și de raportul de la sine la sine. Este curiozitatea pură și viața i se reflectă în privire.

Tinerele fete cunosc, mai devreme sau mai târziu, aceste emoții și li se dedau cu și mai multă plăcere. Egocentrism evident, deoarece raportul cu semenul este absent de aici, dar totuși un egocentrism foarte diferit de aviditatea originară.

Se știe cum a folosit Paul Valéry tema mitului lui Narcis și câte variante succesive i-au încărcat desenul original. Narcisul pur senzual din *Album de vers anciens* face treptat loc unui filosof reflexiv, iar fântâna nu mai este curând decât un accesoriu simbolic. Maine de Biran notează la el însuși o evoluție care ni se pare a avea aceeași caracteristică: *„În prima mea tinerețe eram preocupat de chipul meu, de întregul meu exterior... mai târziu am fost dominat de atenția dată operațiilor spiritului meu, observându-i alura și modificările, așa cum făcusem odinioară cu chipul meu și cu mijloacele de a le plăcea altora sau de a-mi plăcea mie însumi ca exterior"* (IX, p. 112).

ÎNTREBAREA 57: *Vă place luxul pentru el însuși (adică independent de satisfacțiile vanității, pe care le poate aduce)?* 9

Sau prea puțin vă pasă de lux? 1

Să rămânem credincioși punctului de vedere adoptat, care este acela de a cerceta tendințele și nu manifestările. Cutare care trăiește în austeritate, cutare altul care perorează contra cheltuielilor pentru fast nu sunt în mod necesar oameni pentru care luxul este indiferent, ci numai duhovnici sau moraliști care îl condamnă. Or, unii îl condamnă pentru că nu le place sau pentru că îl disprețuiesc; alții pentru că îl înțeleg prea bine și știu cât de mare este tentația.

Invers, dacă M.R. are o galerie de tablouri, o are nu pentru a-și satisface o dorință profundă, ci vrea doar să-i dea gata pe cei care îl vizitează sau spre a-și susține creditul.

ÎNTREBAREA 67: *Vă place să mângâiați copiii sau animalele?* 9

Sau lucrul acesta vă este în sine indiferent (adică independent de sentimentele tandre pe care le trăiți în privința lor)? 1

Avem în vedere mângâierea sub aspectul ei senzorial și nu sub aspect afectiv. *„Simt nevoia de a mângâia* – scria André Gide. *Mângâierile mele dezinteresate nu s-au oprit încă asupra nimănui; ele rămân răspândite asupra tuturor. Mângâierea mea este un elan; am gestul instinctiv de a îmbrățișa... am obsesia mângâierii...“* (CXL, p. 78).

ÎNTREBAREA 77: *Aveți trebuințe estetice profunde? Valoarea artei este, în ochii dumneavoastră, la fel de mare ca aceea a moralei?* 9

Sau arta nu are, în viața dumneavoastră, decât un loc secundar și nu o considerați decât un agreabil mijloc de distracție? 1

Obiectul esențial al acestei întrebări nu este compararea artei cu morala. Este pur și simplu vorba de a pune la încercare forța exigențelor estetice. A lăuda un tablou pentru elevația morală a temei sale este o subordonare absolut manifestă a artei. Cunoaștem opiniile lui Diderot în această privință. Pasteur avea aceeași orientare a spiritului: *„Uneori el lăuda peste măsură scriitori sau oratori exclusiv pentru că găsise în vreo pagină sau o frază de-a lor expresia unui sentiment elevat“* (XXX, p. 22).

Se poate spune, dimpotrivă, că un scriitor ca André Gide sau un filosof ca J. Segond studiază experiența morală dintr-un punct de vedere estetic.

Întrebarea 77 nu ar avea, desigur, decât puține șanse de a fi înțeleasă dacă este pusă unor oameni cu totul lipsiți de cultură. Este lesne să-i găsim echivalenți adaptați la împrejurări și tinzând la același scop: să se dea atenție structurilor sensibile aflate în concurență cu un alt sentiment puternic, de exemplu cu aviditatea (pe care, de altfel, o regăsim în fondul multor reguli morale). În cazul unui țăran, putem să opunem frumusețea și banii sau frumusețea și posesiunea pământului: *„Ați ezita să tăiați o frumoasă perdea de copaci dacă vi s-ar oferi pe lemn un preț mai ridicat decât cel obișnuit? Aveți în grădină (sau v-ar plăcea să aveți, căci acest lucru nu este întotdeauna posibil) un rond unde să cultivați flori pentru simpla dumneavoastră plăcere?“*

ÎNTREBAREA 87: *Sunteți foarte sensibil la cadrul în care se desfășoară existența dumneavoastră (tapiserie, mobilier, decorațiuni)? De exemplu, v-ar fi insuportabil să trăiți într-o cameră pe care o socotiți urâtă?* 9

Sau aceasta are mai puțină importanță în ochii dumneavoastră decât caracterul practic, comod, igienic etc. al locuinței? 1

Persoanele interogate au adesea pornirea de a reține ambii termeni între care li se cere să aleagă. Dar nu aceasta este regula jocului și, de altfel, în viață alegerea se impune adesea. Comoditățile nu sunt întotdeauna frumoase; mai ales mijloacele de a le dobândi sunt limitate și orice cumpărătură este, în general, dublată de un sacrificiu. Cumpărăm nu tot ce dorim, ci ceea ce dorim *mai mult.*

Paul Valéry, sensibil la forme, ca și la idei, se înfioară în fața urâțeniei camerei în care l-a făcut să locuiască pe Domnul Teste: *„În camera verzuie, care mirosea a mentă, nu se afla în jurul lumânării decât posomorâtul mobilier abstract... nu am avut niciodată o mai puternică impresie de* oarecare... *Mi s-a făcut frică de infinita tristețe posibilă în acel loc pur și banal. Am locuit în astfel de camere și niciodată nu le-am putut crede definitive fără să mă îngrozesc"* (CX, pp. 29–30).

ÎNTREBAREA 97: *Luați aminte în mod firesc la costumele prietenilor dumneavoastră (culoare, croiala, țesătură etc.)?* 9

Sau nu le acordați nici o atenție? 1

Spre a îndepărta de aici influența obișnuințelor, în cazul femeilor trebuie să limităm întrebarea la prietenii lor de gen masculin, pe care sunt înclinate să-i analizeze mai puțin decât pe femei, rivalele sau modelele lor.

8. Tandrețea

ÎNTREBAREA 8: *Vă înduioșați ușor când este vorba de soarta celorlalți?* 9

Sau rămâneți calm chiar și atunci când încrecați să-i ajutați în mod efectiv? 1

Montaigne, care nu este emotiv, este foarte tandru: *„Eu mă împătimesc și mă înduioșez foarte mult de suferințele altuia și ușor aș fi părtaș plânsului, dacă aș ști aievea plânge. Nimic nu-mi stârnește lacrimile, decât lacrimile nu numai cele adevărate, dar oricum ar fi: prefăcute sau prea făcute"* (LX, t. I, p. 452; trad. Mariella Seulescu).

Tandrețea ne face să împărtășim, dintr-o pornire cu totul spontană, destinul semenului: *„Când trăiești zi de zi* – scrie Georges Duhamel – *lângă un băiat care are un glonț în plămân și a cărui suflare este bruiată, îngreunată de cheagurile de sânge, îți vine greu să fii puternic, rezonabil și sănătos, ai vrea să respiri pentru semenul tău; tușești și scuipi, ca și cum lucrul acesta l-ar ajuta"* (CXLI, p. 113).

Și aici comportamentul este un prost judecător. Poți să fii tandru și totuși să nu faci mare lucru întru ajutorarea celor căzuți în mizerie; dimpotrivă, cei care aduc ajutoarele cele mai eficiente sunt uneori oameni arizi pe care îi inspiră o idee abstractă de datorie sau de interes. În consecință, adesea tandrul este singurul care își cunoaște tandrețea. De unde imposibilitatea de a se dispensa de studiul direct. În orice caz, dacă ceilalți ignoră sau subestimează acea tandrețe, el are foarte clar cunoștință de ea: *„Ceea ce este lucrul cel mai dovedit la mine* – scrie Stendhal – *este ușurința extremă cu care mă înduioșez până la lacrimi. Atunci toate bazele judecății mele se schimbă într-o clipă"* (IX, p. 223).

Tandrul trăiește prin ceilalți; această dependență i se pare adesea o slăbiciune contra căreia se revoltă: *„De ce să nu fiu indiferent față de ei, așa cum sunt ei cu mine?* – se întreabă Maine de Biran. *De ce să-i favorizez și să mă dau uitării pentru ei sau din pricina lor, de ce să le cedez lor toate avantajele, iar eu să nu beneficiez de nici unul? De ce? Pentru că există în structura mea un principiu al slăbiciunii care mă face să simt imediat raporturi de inferioritate, de dependență și care, în aceste afinități sau acțiuni de simpatie care se exercită între naturile umane în mod natural și spontan, face ca eu să fiu mai atras decât atrăgător"* (LXVIII, t. II, pp. 119–120).

Ar fi lesne de găsit în scrierile înțelepților și sfinților expresii ale acestei participări la suferințele semenilor. Lucrul acesta ar fi util, spre a demonstra câtă deosebire există între slăbiciune și

simpatie. Dar aceasta ar cere o analiză atentă, care ar depăși cadrul acestei lucrări și care ar fi necesară spre a face distincție între valoarea morală și o simplă dispoziție naturală. Iubirea proprie sfântului este altceva decât tandrețea spontană. Sfântul caută să se situeze în Dumnezeu și să nu mai fie decât expansiunea iubirii de Dumnezeu. Sfințenia este dincolo de atașamentele la persoane, ca și dincolo de atașamentele la lucruri. În consecință, îi vom cere mai degrabă unui poet – ba chiar unui poet plin de aviditate – mărturia în acest sens.

Goethe, la care judecători superficiali au exagerat impasibilitatea, avea un suflet tandru. El a rostit într-o zi aceste cuvinte, pe care unul dintre cei mai buni biografi ai săi, Marcel Brion, le găsește pe bună dreptate răscolitoare: *„Întreaga suferință umană mă sfâșie"* (CXII, p. 204).

ÎNTREBAREA 18: *Considerați sentimentele celorlalți mai importante decât faptele lor?* 9

Sau, dimpotrivă, socotiți că ceea ce contează cu adevărat sunt faptele, rezultatele? 1

Când Goethe se îndrăgostește de Charlotte von Stein și trebuie să se mulțumească, ani în șir, cu o dragoste platonică, respinsă de senzualitatea sa, *„ca să o înduplece pe acea femeie, el nu recurge la nici unul dintre vicleșugurile ordinare de care știu atât de bine să se folosească Don Juanii. Nu depindea decât de el ca să se folosească de ele și poate că l-ar fi dus la victorie, dar ele îi repugnau acum, deoarece* ar fi falsificat partida" (CXII, p. 216).

Tandrul nu este întotdeauna un slab: el doar acceptă să pară a fi. Cel slab se abține pentru că nu cutează, cel tandru pentru că respectă. În consecință tandrețea care, prin simpatia din care emană, ajută la înțelegerea celorlalți, interzice utilizarea acestei cunoașteri în scopul de a-i manevra.

R.B. dorea ca amicul său Pierre să facă un anumit demers pe care punea mare preț. Pierre a sfârșit prin a consimți, dar cu dezgust; el a arătat limpede că lucrul îi era dezagreabil și că îi va produce o anumită amărăciune. De îndată R.B. renunță la demers. Sentimentele amicului său au pentru el mai mare preț decât folosul pe care

l-ar fi putut trage. Ideal ar fi, desigur, ca celălalt să facă în mod spontan ceea ce se așteaptă de la el; dar, dacă se cere ales, atunci sentimentele sunt mai presus de rezultate.

Aceasta este baza iubirii tandre. Îndrăgostitul lasă să se înțeleagă care îi sunt dorințele și, foarte adesea, își dă seama și le-ar fi putut vedea cu ușurință satisfăcute. El știe foarte bine ceea ce ar trebui să facă spre a reuși. Dar succesul aparent ar fi pentru dânsul un eșec, deoarece ar altera sentimentele persoanei iubite: *„Oricât de iubitoare, oricât de fermecătoare era ea în ochii mei* – scrie Rousseau în *Confesiuni* –, *m-aș putea consola să o pierd; dar nu m-ar putea consola, mărturisesc, faptul ca ea să aibă despre mine o amintire plină de dispreț"* (LII, pp. 315–316).

Această delicatețe care, la Rousseau, se asociază cu slăbiciunea, din care parțial provine, se poate întâlni la sufletele cele mai energice. Noi am întâlnit-o de multe ori la flegmatici.

ÎNTREBAREA 28: *Iubiți animalele ca ființe care au o personalitate, neliniștindu-vă de ceea ce simt ele?* 9

Sau, fără a le face rău, le considerați dobitoace, șeptel, adică oarecum lucruri? 1

Descartes nu era tandru, iar viața sa erotică pare să nu fi fost prea însemnată. Era bun pentru amicii săi, deși nu participa din interior la gândurile și sentimentele lor. Își încărca corespondenții, și mai ales pe Mersenne, cu misiuni care adesea îi puteau pune în încurcături de care el nu se sinchisea deloc. În consecință, nu este surprinzător faptul că el a introdus în sistemul său celebra teorie a animalelor-mașini.

Un tandru este atât de atent față de importanța interiorității, încât o respectă la toate ființele și o presupune la animal. Acesta devine un „frate interior", cu care caută să intre în contact.

Montaigne descrie în mai multe rânduri acea „simpatie a lui față de animale". *„Multe nații* – scrie el –, *din cele mai vechi și nobile, nu numai că au primit dobitoacele ca însoțitori și tovarăși, dar le-au ridicat pe o treaptă mult mai înaltă decât ele, socotindu-le când apropiate și iubite de zei și aducându-le cinstire și supunere mai mult decât omenească, când necunoscând alt Dumnezeu nici altă*

dumnezeire decât ele" (LX, t. I, p. 455). *„Datorăm dreptate oamenilor și bunătate și îngăduința celorlalte făpturi, care și ele sunt în stare să aibă aceleași simțiri. Este o legătură între ele și noi și o datorie de la unul la altul. Nu mă tem a-mi mărturisi dragostea oricât de copilărească față de câinele meu; el mă veselește, uneori și la vreme nepotrivită, cerându-mi să-l veselesc și eu"* (Idem, p. 454; Mariella Seulescu).

Anatole France, dimpotrivă, avea *„fobie față de animale*[7]*... care pare să nu apară în nici una dintre cărțile sale"* (CXLII, p. 43), *dar față de care „era totuși sensibil oricând"* (Ibidem). *„Avea pentru animale o repulsie instinctivă, dar nu fugea de ele, mulțumindu-se să nu le atingă"* (Idem, p. 84).

ÎNTREBAREA 38: *Vă interesează ceilalți doar în raport cu ceea ce doriți să realizați? Îi considerați instrumente de folosit sau obstacole care se cer îndepărtate?* 1

Sau, dimpotrivă, căutați să intrați în pielea lor, uitând de interesele dumneavoastră, trăind prin simpatie ceea ce simt ei și căutând să-i serviți mai mult decât să vă serviți de ei? 9

Doamna de Staël scrie că Napoleon *„privește o creatură umană ca pe un fapt sau ca pe un lucru și nu ca pe un semen. El nu urăște mai mult decât iubește, nevăzându-se decât pe sine. Tot restul creaturilor sunt cifre"* (XLIII, p. 30).

Nici bunătatea lui Franklin nu este tandrețe, ci o abilă utilizare a legilor psihologice: *„Fă bine prietenului tău spre a-l păstra, iar dușmanului tău spre a-l cuceri"* (XCVII, p. 70).

André Gide adoptă atitudinea contrară: *„Nimic din cele obținute pe socoteala aproapelui nu-mi aduce plăcere; tocmai sporirea plăcerii semenului este cea mai mare bucurie a mea"* (LXIII, p. 21).

R. G. este reprezentant comercial. El le oferă țăranilor mașini agricole și excelează în a le cuceri simpatia prin ușurința cu care le adoptă punctele de vedere și le împărtășește preocupările. Dar încheie puține afaceri, deoarece în conversațiile sale cu clienții își uită propriul interes, care ar fi acela de a vinde, spre a apăra interesul lor, care adesea ar fi acela de a nu cumpăra. El merge atât de departe

cu dezinteresarea – căreia el însuși îi spune „prostie" – încât le arată cum ar putea ei să-și transforme vechile mașini, evitând astfel cumpărarea celor oferite de el. Este într-un mod prea natural prietenul lor, ca să poată fi eficient ca furnizor al lor.

„Trebuie să trăiesc suferințele prietenilor mei – scrie Marcel Proust –, *o aptitudine pe care viața nu prea a dezvoltat-o"* (CXXX, p. 143).

Amiel scrie și el: *„Nu reținnimic pentru mine. A aduce bucurie în suflete este, în fond, cea mai mare plăcere a mea. Înclinația mea are în vedere armonia sentimentelor, cu tot ceea ce mă înconjoară și îmi este apropiat. A bucura și a destinde, a înțelege și a consola mi se pare că este tot ceea îi cer eu vieții"* (LXXXVII, t. I, p. 158).

ÎNTREBAREA 48: *Vă atașați de colaboratorii, de servitorii, de camarazii de muncă în așa măsură încât continuați relațiile cu ei chiar și când acestea vă sunt clar defavorabile (nu concediați un servitor neglijent, un funcționar mediocru)?* 9

Sau nu ezitați să dați curs unor despărțiri utile (înlocuirea unui colaborator, încetarea unor vizite etc.)? 1

Este dificil să facem deosebire între atașamentul față de servitori și timiditatea care ne face să nu îndrăznim să-i concediem, atunci când dorim să o facem.

În raporturile cu inferiorii, tandrețea este mereu asociată cu aviditatea. Avidul dorește un serviciu cât mai perfect posibil. Tandrul respectă personalitatea celuilalt. Un tandru își interzice să stea mereu „în spatele" colaboratorilor săi, să intervină mereu în exercitarea activității lor. Goethe, care a avut un timp funcții administrative, îi mărturisea, în 1827, cancelarului Müller: *„Mă străduiesc să-l las pe fiecare dintre subordonații mei să acționeze liber în domeniul care îi este destinat, pentru ca el să aibă sentimentul că este un om"* (LXXXIII, p. 86).

ÎNTREBAREA 58: *Iubiți mult copiii? Vă place să fiți în tovărășia lor? Vă place să vă jucați cu ei?* 9

Copiii vă enervează? 1

Sau vă sunt pur și simplu indiferenți? Sau îi iubiți doar în mod teoretic și, dacă se poate spune, „de departe"? 5

Încă și mai mult decât în poemele sale erotice, tandrețea lui Victor Hugo se vede cel mai bine în versurile consacrate de el copiilor. Această întrebare este un bun criteriu al tandreței. Numai că trebuie să depistăm răspunsurile convenționale. Mulți oameni cred că iubesc copiii, pe când, în realitate, ei le sunt cu totul indiferenți. Trebuie să le explicăm că „a nu iubi copiii" nu înseamnă a fi rău cu ei, nici măcar sever, ori a refuza să ai copii. „A nu iubi copiii" vrea să spună pur și simplu că nu intri bucuros în mica lor lume, că te pui greu la dispoziția lor, că îi tratezi cu condescendență. Pentru cine iubește copiii adjectivul „copilăresc" are ceva proaspăt și încântător. Pentru cine nu-i iubește este un termen cam ridicol.

Copiii – ca și animalele – merg din instinct spre cei care îi iubesc. Mulți tandri, pe care îi paralizează o emotivitate extremă, nu se regăsesc în largul lor și nu-și dezvăluie sensibilitatea decât în prezența copiilor mici.

„S-a putut scrie o întreagă carte pe tema Goethe, prietenul copiilor. *La Leipzig el se amuză cu copii gravorului Stock; la Darmstadt este marele favorit al copiilor prietenului său Merck; la Sesenhaim este favoritul frățiorilor și surorilor lui Frederic, iar la Wetzlar este idolul acelora ai iubitei sale Lotte... La Weimar se îndrăgostește de îndată de cele patru fetițe ale lui Wieland, de copii lui Herder și devine repede popular în lumea celor mici... În călătoriile sale în Italia, în Champagne, în timpul campaniei din Franța, la băile din Boemia sau de pe Rin, pretutindeni privirile sale se apleacă, cu atenție și tandrețe, asupra copiilor pe care îi întâlnește în drum"* (LXXXIII, pp. 82–83).

ÎNTREBAREA 68: *Preferați să fiți mai degrabă iubit decât ascultat?* 9

Sau există pentru dumneavoastră lucruri mai importante decât iubirea și a căror realizare cere ca iubirea să fie pusă pe planul al doilea? 1

Tot aviditatea este aici pusă direct în cumpănă cu tandrețea. Care este tendința predominantă a subiectului? A fi și a face de unul singur, sau a se uni cu semenul, uitând de sine, în folosul cuplului de prieteni sau de soți?

Ascultarea despre care este vorba aici nu este în mod necesar aceea pe care o provoacă un ordin imperativ. Ea poate fi aceea pe care o determină diplomația unui „venusian". În ambele cazuri ea exprimă o victorie a voinței. Iubirea nu este nici rezultat al voinței și nici ceva împotriva ei. Ea este de un alt ordin. Ea stabilește, acolo unde domnește, un climat special în afara căruia sufletul tandru nu și-ar putea găsi fericirea: *„Mozart întreba mereu și pe oricine: «Mă iubiți cu adevărat?» Iar un răspuns în doi peri îl cufunda într-o mare tristețe"* (CXXIV, p. 505).

ÎNTREBAREA 78: *Când simțiți afecțiune pentru cineva sunteți înclinat să o exprimați prin cuvinte tandre, prin atenții delicate?* 9

Sau numai prin acte de bunăvoință pozitivă (faceți un serviciu, dați informații, ajutați etc.)? 1

Cei doi membri ai alternativei nu se exclud: poți avea atenții delicate și a face și ceea ce trebuie pentru a-ți ajuta prietenul. Numai că actele eficiente cer o activitate pe potrivă. Ceea ce căutăm să apreciem aici este prezența sau absența acelor nenumărate gesturi mărunte prin care se exprimă tandrețea și prin care vrem să „mergem" la inima celuilalt. Intervențiile pozitive sunt utile, ba chiar indispensabile. Atențiile vizează doar să facă plăcere, să exprime sentimente, să manifeste o comuniune intimă. Mama care își strânge la piept copilul, legănându-l dacă plânge, ar face poate mai bine să caute pur și simplu cauza suferințelor lui și să treacă direct la remedierea lor. Ea însă acționează ca și cum important este să-i arate copilului cât de mult îl iubește. Fără îndoială, trebuie să convenim încă o dată că putem în același timp să mângâiem și să îngrijim. Dar pentru un tandru a consola și a răsfăța este poate mai de preț decât îngrijirile materiale.

ÎNTREBAREA 88: *Simțiți nevoia să vă vedeți des prietenii?* ... 9

Sau uneori trece multă vreme fără a-i vedea (fără ca lucrul acesta, de altfel, să slăbească prietenia)? 1

Goethe afirmă mereu că *„este incapabil să iubească în absența persoanei iubite"*. Declarație către Frederike Brun: *„Prezența este singura zeiță pe care aș putea-o adora..."*; *„prietenia* – mai spune

el – *se nutreşte din relaţii, iar când acestea încetează sau se transformă, ea moare de foame*" (CXII, p. 217). Aceeaşi temă revine mereu în scrisorile către Charlotte von Stein: „*Totul este prezenţa*"; „*prezenţa este şi rămâne totul. La ce mi-ar servi să fii în lume, să te gândeţi la mine? În orice ungher îmi lipseşti*" (Idem, p. 217).

ÎNTREBAREA 98: *Vă este greu să lucraţi într-un mediu indiferent sau ostil?* 9

Sau lucrul acesta nu vă afectează prea mult? 1

Maine de Biran semnalează „*tulburarea obişnuită pe care o simte când observă semne de rea-voinţă sau de opoziţie*" (LXVIII, t. II, pp. 119-120).

Evident, acest sentiment se exacerbează la emotivi. În acest caz încercăm să descoperim direcţiile care solicită cel mai mult sensibilitatea şi nu intensitatea tulburării. Harpagon este răscolit de tot ceea ce se raportează la banii săi, dar este lipsit de tandreţe, iar sentimentele semenilor îi sunt absolut indiferente.

Dispunem de numeroase observaţii asupra nonemotivilor cu totul calmi, cu o tandreţe puternică, pentru care sentimentele celorlalţi au o foarte mare importanţă şi care suferă dacă sunt nevoiţi să trăiască într-un mediu în care simpatia lipseşte.

Activii nu sunt scutiţi nici ei – atunci când sunt tandri – de această inhibiţie cauzată de mediu.

Mareşalul Lyautey „*nu poate lucra decât într-o atmosferă de simpatie. «Am nevoie să fiu simpatizat», spune el, arătând că se va simţi stânjenit dacă, într-o mulţime care îl ascultă, bagă de seamă că unul singur îi este ostil. «B. este aici, spune el; nu mă iubeşte; am senzaţia că îmi dă peste mână»*" (CXLIII, p. 153).

9. Pasiunea intelectuală

ÎNTREBAREA 9: *Vi se întâmplă adesea să încercaţi să rezolvaţi probleme lipsite de orice aplicaţie practică?* 9

Sau nu sunteţi interesat decât de rezultate pozitive, ignorând ceea ce nu duce la rezultate practice? 1

Empirismul, care face din inteligenţă un instrument, face ca orice cunoaştere să atârne de căutarea unui rezultat practic: „*Nu*

există cunoștințe cu adevărat demne de acest nume – scrie John Locke – *în afară de acelea care conduc la vreo invenție nouă și utilă, care ne învață să facem ceva mai bine, mai repede și mai ușor decât înainte. Orice altă speculație, fie ea bizară și rafinată, chiar dacă dă aparența profunzimii, nu este decât o filosofie trândavă și zadarnică, o ocupație a oamenilor care nu știu să facă nimic"* (*De Arte Medica*, în CXLIV, t. III, p. 31).

Altundeva, în *Idei asupra educației*, Locke subliniază scopul social al oricărei cunoașteri: *„Instruirea are drept scop esențial să-l facă pe orice om în stare de a-și îndeplini îndatoririle proprii poziției sale în societate"* (Idem, p. 45).

Malherbe spunea mai răspicat: *„Nu-mi face plăcere să ostenesc la lucrări de la care nu aștept nici bucurie și nici profit"* (CXXXVII, p. 216).

Pentru Paul Valéry, dimpotrivă, opera este puțin importantă, ea indicând doar valoarea activității care a produs-o: *„Opera, la mine, nu purcede dintr-o nevoie interioară. Trebuință la mine (începând cu excitația, este* travaliul mental. *Opera este chiar ceea ce mă provoacă la această muncă și nu* produsul *ei (dacă nu cumva ideea de* produs *este o condiție a muncii, dar nu singura și nici cea mai importantă). Așadar, opera este în ochii mei* aplicație, *pe când de obicei ea este obiectul esențial al dorinței"* (CXLV, pp. 21–22).

ÎNTREBAREA 19: *Preferați distracțiile care au un caracter intelectual (studiu, discuțiile axate pe idei, jocuri de reflecție cum este șahul etc.)?* 9

Sau distracțiile de un alt ordin: fizice (sporturi, excursii), sociale (vizite, diverse reuniuni), sentimentale (lectura romanelor, muzică)? 1

Acela a cărui pasiune intelectuală este puternică nu disprețuiește în mod necesar distracțiile nonintelectuale, dar acestea nu l-ar putea mulțumi multă vreme. Ele îl plictisesc repede, deoarece nu găsește în ele alimentul potrivit pentru pasiunea sa dominantă. El le abandonează sau le transformă, trecând de la audiția muzicală la reflecția asupra muzicii sau de la conversația banală la studierea psihologică a acelora care vorbesc.

Ludovic al XVI-lea meșterea chei sau fabrica mobilier. Există scriitori cărora le place să-și sape grădina. Acela a cărui pasiune intelectuală este foarte puternică stăruie rareori în aceste activități rurale sau artizanale. De îndată ce a înțeles procedeul sau a ajuns să stăpânească tehnica, caută altceva sau grădinărește „așa cum te purghezi", din rațiuni de igienă. Plăcerea pentru lucrările manuale nu este de altfel legată nici de îndemânare (există neîndemânatici cărora le plac la nebunie micile lucrări „de amator") și nici de extraversiune, cum ne-o dovedește următoarea notă a lui Aldous Huxley, el însuși extravertit: *„Un scriitor pe care îl cunosc. Este un introvertit sută la sută, care impune gândirea și sentimentele sale lumii exterioare într-o manieră care, în epoca noastră în mare parte extravertită, pare extrem de excentrică. Această introversiune extremă nu-l împiedică totuși pe prietenul meu să găsească plăcere în lucrările practice din grădină, atelier sau fermă. În utopiile lui William Morris sau ale lui Tolstoi el ar fi fericit. Pentru mine, idealul artizanal este pur și simplu un coșmar"* (III, p. 60).

ÎNTREBAREA 29: *Credeți că există mistere care trebuie respectate și că, în anumite domenii, rațiunea trebuie să cedeze și să renunțe la continuarea cercetării sale?* 1

Sau credeți că respectul misterului este, dimpotrivă, o lipsă de onestitate intelectuală și, întrucâtva, un „păcat contra spiritului"? 9

Agnosticismul voltairian este mai ales de origine empirică: *„O, omule, Dumnezeu ți-a dat intelectul pentru a te conduce bine și nu pentru a pătrunde în esența lucrurilor pe care el le-a creat"* (XII, t. 7, Dict. phil. Art. *„Âme"*).

Musset limitează cercetarea, din cauza slăbiciunii umane: *„Nu cerceta ceea ce nu trebuie să știi. De ce trebuie să-ți fie necunoscute aceste lucruri? Pentru că ești nenorocit și slab și pentru că orice mister îi aparține lui Dumnezeu"* (CXLVI, p. 298).

Lamartine depreciază adevărul, subordonându-l bunătății; în 1830, el scrie: *„Adesea trebuie să ne plecăm capul și să recunoaștem un ordin de adevăr aflat dincolo de raționamentul omenesc. Aceste adevăruri sunt de judecat după roadele lor și nu după evidența lor. Ceea ce produce o viață morală și pură este în mod necesar bun, iar*

Dumnezeu vrea să ne alăturăm, fără nici un examen, la ceea ce produce binele, căci binele este piatra de încercare a adevărului" (CXXVI, p. 96). În *Înțelepciune*, poetul condamnă inteligența în principiul acesteia:

Smintit e muritorul care gândește;
Orice gândire este o eroare.

(CXXVI, p. 97)

Dorința de opoziție și de revoltă este aceea care, legată de polaritatea sa puternică de tip „Marte", susține antiintelectualismul lui Kierkegaard: *„Credința nu are nevoie de dovadă; ba chiar trebuie să o considere drept inamicul ei"* (L, p. 58). Așa cum remarcă Régis Jolivet, *„credința, după Kierkegaard (și după Luther) este* contra *rațiunii și nu numai mai presus de ea"* (L, p. 60).

Acestor atitudini ne-ar fi ușor să le opunem atitudinile filosofilor intelectualiști. Dar am lăsa impresia că deplasăm problema, că părăsim terenul psihologiei, care ne este propriu, înlocuind confruntarea tendințelor cu opoziția sistemelor. Nu dispunem aici de spațiul necesar spre a arăta soliditatea legăturilor care leagă sistemele de caractere, nici pentru a explica modul în care înclinațiile datorate caracterului lasă intacte drepturile adevărului. Să ne mulțumim deci cu înregistrarea mărturiei unui poet și a unui artist, pur și simplu spre a demonstra cât de mult diferă de la individ la individ pretinsele mărturii ale conștiinței.

Baudelaire se simte,*„rănit de mister și de absurditate"* (LXXXVI, p. 96). El socoate că *„numai corpul limitează și nu rațiunea, universală de drept"* (Idem, p. 96). El dorește ca, în poemul său, *„toate sistemele să fie inteligibile"* (p. 99), susținând că *„inexprimabilul nu există"* (p. 114). Dacă ascultă muzică, Baudelaire se întreabă asupra cauzei plăcerii sale și caută o *„elucidare perfectă"* (p. 161). Ceea ce dorește el, înainte de toate, este să cunoască.

Pentru Leonardo da Vinci, *„adevărata religie este cunoașterea universului"*, el pronunțând cuvintele nemuritoare: *„Cu cât cunoaștem mai mult cu atât iubim mai mult"* (CXLVII, p. 111).

ÎNTREBAREA 39: *Vă interesează faptele concrete?* 1
Sau ideile și teoriile? 9

Interesul pentru fapte are aviditatea drept o sursă principală, fie că cunoașterea este orientată spre acțiunea practică, ceea ce presupune acroșarea de existența dată și de detaliile acesteia, fie că se colecționează fapte, timbre sau stampe. Dimpotrivă, pentru acela la care domină pasiunea intelectuală, faptul nu este decât o ocazie. Exemplul este acela prin care Descartes observă ideile, Husserl esențele, iar un savant modern legile.

„Aproape întreaga noastră viață este folosită pentru curiozități neghioabe – notează Baudelaire. *În schimb, există lucruri care ar trebui să stârnească curiozitatea oamenilor în cel mai înalt grad și care, judecând după viața lor de zi cu zi, nu le inspiră nici o curiozitate"*. În continuare el face o listă pe probleme metafizice (CII, p. 47).

G. Lanson, citat de René Le Senne, spune despre Vauvenargues că *„cel mai adesea, impresiile pe care el le primește din afară și mișcările vieții interioare se exprimă la el, după spiritul clasic, în reflecții generale. Ocazia particulară, faptul concret, detaliul trăit de unde a ieșit cutare sau cutare idee ne scapă de cele mai multe ori"* (I, p. 271).

ÎNTREBAREA 49: *Dintre romane, le preferați pe acelea în care se „petrece ceva" și în care toate evenimentele sunt povestite în detaliu?* 1
Sau acelea care vă permit să sesizați jocul mecanismelor psihologice sau valoarea unei idei filosofice (morale, sociale etc.)? 9

Gustul pentru „intriga romanescă" este în raport cu aviditatea. Ne atașăm de personajul cu care ne identificăm mai mult sau mai puțin perfect, fie pentru că îi semănăm și pentru că regăsim în el aspecte din propria noastră existență, fie că proiectăm în el ceea ce am dori să facem. Pasiunea intelectuală este în concurență cu aceste puternice interese. Acolo unde ea predomină, evenimentele nu mai reprezintă decât prilej de a pune problemele sau de a verifica soluțiile. Găsim repede că este monoton să galopăm cu eroul în urmărirea adversarilor în derută sau spre a descoperi ceea ce i s-a

„întâmplat" doamnei X. Respingem faptul divers pentru a căuta legea care guvernează faptele, ceea ce rămâne și explică accidentul care pur și simplu s-a „produs".

Dacă pasiunea intelectuală crește, nu mai citim romane, decât doar spre a le studia tehnica. Le preferăm biografiile și istoria, nu pentru că ele înfățișează ceea ce „s-a întâmplat cu adevărat", ci pentru că ele caută mai puțin să ne amuze cât să ne instruiască și pentru că, neglijând pitorescul, tind să ne facă să *înțelegem* faptele și actele.

„Istoricii – spune Montaigne – *sunt curata mea apucare, ei sunt plăcuți și lesne de urmărit; din când în când răsare omul îndeobște, a cărui cunoaștere mai ales o caut, mai viu și mai întreg decât oriunde, cu mulțimea adevărată a stărilor insului, cu felurimea mijloacelor făpturii sale și cu pătimirile care-l amenință. Iar cei care scriu viețile, cu cât stăruiesc mai mult în pilduiri decât despre întâmplări, mai mult asupra îndemnurilor lăuntrice decât asupra celor ce se petrec în afară, cu atât îmi sunt mai apropiați. Iată de ce, în toate privințele, Plutarh este omul meu"* (LX, t. I, p. 436, trad. Mariella Seulescu).

ÎNTREBAREA 59: *Viața socială vi se pare a fi ceva foarte important? Credeți că fiecare are datoria de a se angaja în ea?* ... 1

Sau nu vă încredeți în social și tindeți să vă „degajați" de societate, spre a gândi în toată libertatea, dincolo de tradiții, fără a mai ceda solicitărilor epocii și mediului? 9

A fi șocat de această întrebare – cum sunt unii de întrebarea 29 – este semn că pasiunea intelectuală nu este dominantă. Ne mulțumim să luăm notă de dispoziție, fără a pretinde deloc că vedem în ea un avantaj sau un neajuns. Este adevărat că, acolo unde dorința de a înțelege este foarte mare, orice „aplicare" a inteligenței, indiferent de obiect, prezintă un risc de alterare. Paul Valéry scrie: *„Apologetica este impuritate. Amestec de rațiune-pasiune-interes. Toate mijloacele sunt bune. Tocmai atunci scopul este abject... Impuritatea este antipodul meu. Politică, religii... «opinii», «convingeri», «credințe», pentru mine sunt buruieni – confuzii. A socoti că provizoriul este ceva solid"* (CXLV, pp. 23–24). Tot el,

în prefața la *Monsieur Teste: „Mi-am făcut regula de a considera în secret drept nule și demne de dispreț toate opiniile și ideile generate de viața în comun și din relațiile exterioare cu ceilalți oameni, opinii și idei care dispar în solitudinea voluntară"* (CX, p. 9). Este aici scepticismul critic al unui Montaigne sau al unui Descartes, care tinde să elibereze inteligența de prejudecățile datorate cutumei. Repetă, totodată, că pasiunea intelectuală, care este o înclinație, se deosebește de inteligență, care este o aptitudine, chiar dacă ea specifică modalitățile. Un spirit pătrunzător ca Franklin putea să nu fie dominat de pasiunea intelectuală. El *„era un om de acțiune atât în știință cât și în morală și politică. Oricât de mare era dragostea lui de știință și prețul pus pe aceasta, el nu putea rezista exigențelor societății"* (XCVII, p. 119).

Este cunoscută importanța pe care o are, în literatura contemporană, tema „gândirii angajate". Apărătorii ei sunt mai mult sau mai puțin exclusivi. Unii recuză, nu fără oarecare dispreț, adevărul pe care îl numesc „abstract" și își dau silința să distingă adevăruri diferite, calificate prin adaptarea lor la o anumită stare politică și socială. Alții refuză să-și supună judecata interesului unui grup, unei națiuni sau clase și susțin că libertatea trebuie să fie neștirbită. Ei o restrâng totuși, deoarece cer ca ea să se aplice doar obiectelor pe care ei le socot demne de atenția scriitorului: problemele sociale. Libertate de opinie, dar în limitele unei teme impuse; cel care se ocupă de altceva este un diletant.

J.-P. Sartre nu iartă nici lui Flaubert și nici lui Giraudoux faptul de a fi neglijat problemele sociale ale epocii lor, spre a da atenție exclusiv șlefuirii stilului. Pe de altă parte, cei la care dorința de a înțelege era de o extremă exigență au dovedit prea puțină pasiune pentru evenimentele politice și sociale ale timpului lor. Nu s-a pierdut ocazia de a li se reproșa această indiferență. Mai drept ar fi fost să se vorbească doar despre un interes mai slab.

Leonardo da Vinci nu era lipsit de patriotism, dar „el nu se putea entuziasma pentru spiritul partidului *plângăreților*[8] sau al *turbaților*[9], nici pentru visurile înflăcărate ale lui Savonarola (CXLVII, p. 51). Lui da Vinci i se opune în această privință Michelangelo, artist și el, dar mai puțin stăpânit de trebuința de

cunoaștere. El era unul dintre *„acei tineri florentini pătimaș patrioți, atașați cutumelor și libertăților comunale"*. Cât privește pe da Vinci, *„era un dezrădăcinat, un indiferent față de viața civică, un sceptic detestabil"* (Idem, p. 53). Michelangelo *„combătea în Leonardo o concepție despre artă și caracter care i se părea revoltătoare"* (Idem, p. 54).

Aceeași distanțare față de politică la Goethe: *„El considera că orice participare la viața politică, din partea sa, ar fi dăunătoare pentru el și de puțin folos pentru societate"* (CXII, p. 305). Cu câteva zile înainte de a muri, i-a încredințat lui Eckermann ideea sa în această privință: *„Dacă un poet dorește să facă politică, el trebuie să se afilieze unui partid și, din acel moment, este pierdut ca poet... desigur, poetul trebuie să-și iubească patria, în calitate de om și de cetățean, dar patria sa, în poezie, obiect al activității sale, este ceea ce este măreț, bun și frumos, ceea ce nu depinde de nici o țară, de nici o națiune în particular, obiect pe care el îl ia și îl elaborează pretutindeni unde îl găsește"* (CXII, p. 305). Primind ziarele din Franța, el citea *„mai întâi, cu patimă, știrile despre dezbaterea științifică dintre Cuvier și Geoffroy Saint-Hilaire și numai după aceea știrile despre revoluția din 1830"* (Idem, p. 307).

Vigny merge mai departe, deoarece la el trăsăturile sentimentalului, gelos pe intimitatea sa, transformă în ostilitate ceea ce un nonemotiv ar fi exprimat prin indiferență: *„Ordinea socială este întotdeauna rea. Din când în când, ea devine doar suportabilă. De la rău la suportabil, disputa nu merită nici măcar o picătură de sânge. Este o teorie de asasin. Este teoria septemriștilor și inchizitorilor, și a lui Ravaillac și Louvel. Ordinea socială este rea și va fi în vecii vecilor..."* (IX, p. 266). Disprețul pentru politică nu-l îndulcește deloc: *„Un articol al lui Carrel susține că poetul nu este durabil în gloria sa decât în măsura în care combate sau ajută mișcarea politică. Dar Dante, Milton, Horațiu, Montaigne, Newton, Klopstock, Goethe, ce tendință politică aveau ei?"* (IX, p. 276).

ÎNTREBAREA 69: *Simțiți în fața problemelor complexe un sentiment de umilință? Sau, dimpotrivă, aveți uneori* sentimente *de orgoliu în fața progreselor științei sau în fața propriilor dumneavoastră descoperiri?* 1

Sau aceste sentimente (umilință sau orgoliu) vi se par deplasate acolo unde este vorba pur și simplu de a înțelege? 9

Orgoliul trăit de om în fața *„cuceririlor științei"*, umilința care îl face să se aplece în fața *„misterelor insondabile ale universului"* sunt două sentimente opuse care au aceeași origine: forța și slăbiciunea omului. Inteligența nu are nimic de-a face cu aceste raporturi de putere. De îndată ce încetează a fi raportate la sine, misterele se pot transforma în probleme pentru a căror rezolvare pot doar să lipsească unele date sau unele aptitudini.

Atenția dusă până la extrem suprimă orice sentiment, în afară de curiozitate. Anatomistul nu mai vede că realitățile pe care le manipulează sunt ignobile. Ele sunt numai elementele soluției căutate. A măsura cu ochii adâncul unei prăpăstii este deja a te smulge din brațele vertijului. Valéry este, în acest sens, anti-Pascal.

ÎNTREBAREA 79: *Vă plac oamenii simpli, poeziile lesne de înțeles, istorisirile lipsite de complexitate?* 1

Sau vă plictisiți repede de lucrurile prea simple și preferați opere și persoane care dau inteligenței ocazia să se exercite intens? 9

„Nerozia aproape inevitabilă a poeziilor mă revoltă, scrie Paul Valéry. *De aceea mă captează Mallarmé"* (CXLV, p. 16).

Ne plictisim repede atunci când interesul dominant nu este satisfăcut: *„Un roman mă obosește mai repede decât o* lectură dificilă, scrie Marie Lenéru în Jurnal. *Lucrurile cu adevărat frumoase nu au acea țesătură plină de rărituri, acele găuri prin care ne privim plictiseala; căci ceea ce obosește într-o lectură nu este atenția, ci trândăvirea"* (IX, p. 616).

ÎNTREBAREA 89: *Simțiți nevoia de a analiza sentimentele prietenilor dumneavoastră și de a căuta să înțelegeți operele de artă pe care le admirați?* 9

Sau vă este de ajuns să vă abandonați plăcerii pe care v-o dau prezența sau contemplarea lor? 1

Întreaga operă a lui Proust este consacrată analizei personajelor cărora el le dă viață sub ochii noștri. Dar el nu este mai puțin exigent în privința operelor de artă: *„Într-o zi ieșeam de la un concert la care ascultasem simfonia cu cor a lui Beethoven,* scrie Lucien Daudet. *Fredonam vagi note care, pe cât credeam, exprimau emoția pe care tocmai o trăisem și am exclamat, cu o emfază al cărei ridicol*

nu l-am înțeles decât după aceea: «Ce splendid e acest pasaj!» Marcel Proust a râs și mi-a spus: «Dar, dragul meu Lucien, nu acest bum-bum-bum *al tău face să recunoaștem acea splendoare! Mai degrabă ai încercă să ți-l explici»*" (CXLVIII, p. 29).

Când, copil fiind, el se plimba pe lângă Méséglise, într-o zi a fost frapat de renașterea unui peisaj după o ploaie cu vânt. „*Văzând în apa unei băltoace, în fața zidului, un minunat surâs răspunzând surâsului cerului, am strigat în entuziasmul meu, fluturând umbrela închisă: drace, drace, drace! Dar în același timp am simțit că* datoria *mea ar fi fost să nu mă rezum la aceste cuvinte opace și să încerc să-mi limpezesc entuziasmul*". Cercetarea senzațiilor celor mai obscure spre a le aduce pe ecranul inteligenței și a înțelege ceea ce este cel mai ascuns în sine, această operație sentimentală și intelectuală el o considera drept prima datorie față de sine (CXLIX, p. 35).

La această nevoie de a înțelege se adaugă sentimentele discrete pe care le au pentru muzică mulți dintre cei cu o puternică pasiune intelectuală. Pentru a gusta muzica trebuie să știi să i te abandonezi. Goethe îi reproșa muzicii că ea îi „*întunecă luciditatea*" (CXII, p. 414). De aceea i-a consacrat un loc foarte limitat în viața sa: „*În loc de a se lăsa îmbătat de muzică, de a se îneca în ea, în felul în care o făceau Jean-Paul și Hoffmann, el îi acordă un rol accesoriu, utilitar; el îi cere învățături, nu emoții, căci acestea urcă din subteranele obscure ale instinctului*" (CXII, p. 416). În această privință, cel mai mult îl neliniștește muzica romantică. Despre *Simfonia a cincea* el recunoaște că este „magnifică" dar o ascultă totuși cu o anumită mefiență (CXII, p. 415). „*El blamează «personalitatea neînfrânată» a acestui compozitor și lasă fără răspuns, în februarie 1823, trimiterea compoziției* Missa solemnis" (CXII, pp. 415-416).

ÎNTREBAREA 99: *În prezența unui aparat sau a unei mașini pe care nu le cunoașteți, vă interesați de aplicațiile pe care acestea le-ar putea avea?* 1
Sau vă interesează ingeniozitatea mecanismului? 5
Sau principiile după care funcționează? 9

Interesul față de mecanism nu este decât o etapă intermediară pe drumul către curiozitatea pură. Este cercetarea lui *„cum"* inserată între cei doi *„de ce?"*, unul de-a dreptul practic și care caută aplicația, însemnând *„În vederea a ce?"*, iar celălalt pur teoretic, urmărind să degaje cauzele explicative.

Mașina nu este aici decât un caz particular al unei situații foarte generale. Dacă subiectul pe care îl examinăm nu se interesează deloc de mașini, îi putem pune aceeași întrebare în legătură cu alte exemple, o teorie politică, să zicem, căreia îi putem căuta fie principiile, fie consecințele, sau un individ care îl poate solicita pe observator prin prisma mai multor tipuri de întrebări: a) Cum putem utiliza ceea ce spune el și ceea ce face el? b) Cum putem asocia ceea ce spune el acum de ceea ce va spune sau va face mai târziu? (este psihologia, absolut utilitară, a negociatorului); c) În ce mod ne poate el învăța ceva cu privire la om? În (a) avem utilizarea imediată; în (b), tehnica; în (c), știința pură. În (a), cazul își este suficient lui însuși; în (b), cazul dat furnizează mijlocul de adaptare la un anumit număr de cazuri viitoare; în (c), cazul nu este decât un mijloc de a fonda știința.

NOTE

[1] mirmidon = pitic, pigmeu, năpăstoc. (Nota trad.)

[2] rețiar = gladiator înarmat sumar. (Nota trad.)

[3] Leibniz este un secundar „îngust", cu o pasiune intelectuală puternică și polaritate „Venus". Cazul său este interesant pentru studierea acestor factori: lui îi plac ideile clare, dar el este un negociator înnăscut și caută pretutindeni compromisuri și sincretisme. Are pasiunea analizei și dorește să reducă totul la elemente simple, dar are gustul sistemului și angajează noțiunile elementare în jocul unei combinatorici.

[4] A se vedea mai departe, Anexa II.

[5] Vandémiaire este numele primei luni a anului (corespunde cu 22 septembrie–22 octombrie) după calendarul adnotat de protagoniștii Marii Revoluții Franceze. În acea lună a anului IV (1795), Napoleon Bonaparte a spulberat cu tunurile o adunare a monarhiștilor protestatari. (Nota trad.)

[6] A se vedea anexa II.

[7] *„une phobie des bêtes"*, în textul original (Nota trad.)

[8] *„parti des piagnoni"*, în textul original. (Nota trad.)

[9] *„arrabiati"*, în textul original. (Nota trad.)

Capitolul IX

ÎNDRUMAREA ANALIZEI

1. Precauțiunile

Chestionarul pe care l-am comentat în capitolul precedent poate fi folosit în diferite moduri. El poate fi prezentat, ca un test, unui mare număr de subiecți cărora dorim să le studiem reacțiile prin metode pur statistice. În acest caz ne limităm să le dăm indivizilor supuși probei câteva indicații foarte generale, adaptate la mediul în care se operează, cât și indicații practice precise, de tipul acelora pe care le vom găsi reproduse în preambulul chestionarului inserat la sfârșitul volumului de față[1].

Această tehnică, care poate amăgi prin caracterul ei riguros și prin aparenta ei obiectivitate, este departe de a fi lipsită de valoare. Ea este totuși mai puțin fecundă decât s-ar putea crede. Multe întrebări pot să fie rău înțelese, chiar și acelea pe care unii le găsesc foarte clare. Inteligibilitatea unei formule este în funcție de caracterul aceluia căruia îi este adresată. Un chestionar care să se refere la aspecte importante și care să fie totuși cu ușurință înțeles de toți este un mit care nu rezistă practicii caracterologice. „A nu înțelege ceea ce vrea să spună..." este o reacție diferențială. Folosite în acest fel, chestionarele merită, cel puțin în parte, criticile care li se adresează de obicei.

Utilă pentru a confirma rezultate deja probabile sau pentru a clarifica anumite aspecte particulare care cer precauțiuni speciale, ancheta obiectivă este adesea legată de erori sistematice pe care nu le poate pune în evidență prin ea însăși. În afară de aceasta, chiar

și atunci când funcționarea sa este aproape corectă, nu ne dă decât mijloace, lăsându-l nesondat pe individ.

Exact ca tabloul unui pictor, o analiză psihologică trebuie să ia o „hotărâre". Noi ne-am decis pentru introspecție, dar pentru o introspecție susținută, lucidă, metodică, călăuzită de psiholog spre aspectele în care ea ar putea face lumină. Considerăm că putem aproxima cu maximă probabilitate natura singulară a unui om dacă facilităm interpretarea sa. Practica noastră a confirmat valoarea procedeului. Dacă am stabilit formula cuiva, formulă pe care apoi o putem „urmări" un timp destul de îndelungat, este posibil să punem la încercare exactitatea unui diagnostic și să le comparăm între ele pe acelea care ne-au fost sugerate de procedee diferite.

Explicarea întrebărilor – pe care capitolul VIII nu o epuizează, dar pe care cel puțin o inițiază – este cea dintâi datorie a psihologului. Ni se pare necesar să adăugăm câteva sfaturi, generate de clinică.

Bazată pe indicațiile liber furnizate de către subiecți, metoda noastră de analiză individuală se întemeiază pe încredere. Aceasta nu înseamnă demisia criticii. Nu este vorba de „a-l face încrezător" pe subiect, ci de a-i „inspira încredere". Nu este un lucru întotdeauna ușor și tocmai de aceea nu devii psiholog luând pur și simplu cunoștință de un anumit număr de rezultate obiective și de tehnici pozitive. Sunt necesare, mai mult decât în orice altă funcție, predispoziții caracteriale. Orientarea orientatorilor nu este niciodată de prisos...

În realitate, fiecare va face psihologie în felul său, iar varietatea metodelor corespunde mai puțin exigențelor diferitelor circumstanțe cât preferințelor și aversiunilor operatorului. Studierea semenului este întotdeauna o relație intersubiectivă, chiar și atunci când intervenția psihologului s-a pietrificat în procedeu.

Pentru a se asigura colaborarea subiectului, sunt necesare anumite măsuri de precauție generale:

1. Liniștirea subiectului asupra influenței anchetei. Să se sublinieze că ea nu caută să atingă nici unul din *faptele* care privesc viața sa din trecut, nimic, așadar, din ceea ce el poate dori să

păstreze numai pentru sine. Chestionarul tinde doar să pună în evidență structuri generale, evitând cu grijă orice indiscreție.

2. Să se precizeze totuși că secretul răspunsurilor este asigurat. Este bine să se explice subiectului cum se obține lucrul acesta. Chiar și subiecții care se prefac că neglijează aceste detalii sunt în general extrem de sensibili la garanțiile care li se oferă. Se va explica deci că numele este înlocuit pe fișă cu un număr al cărui corespondent este cunoscut numai de către psiholog.

3. Să se specifice că analiza nu este un fel de „examen" pe care subiectul trebuie să-l treacă. Să nu se caute nicidecum să fie „judecat" candidatul. Excelent ca instrument de orientare, caz în care psihologul se asociază celui pe care îl studiază, un chestionar este greu de utilizat pentru selecție, caz în care psihologul operează contra subiectului. Caracterologul nu este un examinator; el dorește să fie un susținător, o călăuză, un prieten.

4. Psihologul nu caută, în investigația sa, să judece valoarea morală sau intelectuală a subiectului, așa după cum nu o face în ceea ce privește valoarea tehnică sau a aptitudinilor. Trebuie să se facă de la bun început înțeles faptul că nu se urmărește aprecierea unei ființe, ci cunoașterea firii sale, ceea ce trebuie să se reamintească și pe parcursul analizei. Înțelegem să-i respectăm personalitatea și nu să o transformăm. Întocmai ca medicul, caracterologul se află, fără rezerve, în serviciul celui care se oferă a fi examinat. Factorii caracteriali nu sunt calități sau defecte, ci moduri de a fi. Putem în mod util să reamintim că oameni mari există în toate categoriile.

5. Trebuie stimulat interesul subiectului. Acest lucru nu este greu de făcut, fiecare fiind, în mod firesc, curios să știe ce caracter are. În practica noastră nu am întâlnit nici măcar un singur individ cu adevărat indiferent față de studierea caracterului său. Dar, după începerea investigației, interesul este adesea asociat fricii. Uneori însă avem de-a face cu o simplă curiozitate ludică și cam sceptică. Este necesar să facem din analiză instrumentul unei cooperări mai desăvârșite.

6. Dacă este ușor să se trezească interesul la începutul analizei, nu este la fel de ușor să se mențină atenția trează. Unii subiecți obosesc repede. Psihologul va trebui să supravegheze aceste căderi

de tensiune și să se ferească de a înregistra răspunsuri semiautomate. A explica ce face și de ce o face este pentru el un excelent mijloc de a păstra contactul cu subiectul, asociindu-l la cercetare. Am spus că psihologul caracterolog trebuie să evite orice întrebare indiscretă. Adesea, însă, subiectul poate să facă în mod spontan aluzie la acte din trecut, pe care el le crede semnificative. Este un semn bun: analiza bine îndrumată duce la confidență.

7. Se înțelege de la sine că analistul trebuie să fie singur cu subiectul. Metoda la care s-au gândit unii experimentatori și care constă în a controla răspunsurile subiectului de către un martor despre care se presupune că îl cunoaște bine nu ni se pare recomandabilă. Cu cât acest martor este mai apropiat, cu atât prezența sa este mai jenantă. Dacă subiectul este spontan și extravertit, el se vede pe sine așa cum este, iar controlorul este prea puțin util. Dacă este introvertit, ceilalți îl ghicesc rareori. Judecata unui al treilea este binevenită atunci când este vorba să se noteze comportamente. Dar mărturia subiectului este singura acceptabilă atunci când este vorba să se țină seama de sentimente, de impresii și de tendințe.

8. Analistul trebuie să-i lase subiectului maximum de libertate. El trebuie să-l lase să vorbească și să-și dezvolte în mod spontan asociațiile. Acesta este, de altfel, cel mai bun mijloc de a ști până la ce punct am fost înțeleși. Cu toate acestea, întreruperile sunt uneori necesare spre a se evita pierderile de timp exagerate sau digresiunile lipsite de interes. În asemenea cazuri se cere mult tact.

Este de la sine înțeles că modul de a răspunde îi dă caracterologului indicii prețioase. El vede trăind și precizându-se puțin câte puțin, în concret, caracterul pentru care adițiunile sale îi vor propune ceva mai târziu o formulă. Analiza nu condamnă intuiția, ci o susține și o garantează.

9. Caracterologul trebuie să pună el însuși pe fișă notațiile 9, 5 și 1, care corespund răspunsurilor date de subiect. Se evită în felul acesta omiterile. Pe de altă parte, subiectul nu poate urmări seria notațiilor și nici să observe spre care rezultat final conduc acestea. Este astfel mai puțin tentat de a-și înclina în mod inconștient răspunsurile într-un sens sau în altul.

În loc să se prezinte întrebările în ordinea în care le-am introdus, adică grupate pe factori (1, 11, 21, 31 etc.), se poate urma ordinea numerică: 1, 2, 3, 4 etc. Subiectul este în acest caz absolut incapabil să anticipeze rezultatele finale. Preferința pentru o metodă sau alta ține, în general, de caracterul caracterologului. Rezultatele nu diferă prea mult. În ceea ce ne privește, ne place să-l asociem pe subiect la cercetare și ne rezervăm chestionarul amestecat (1, 2, 3, 4 etc.), în cazurile în care întâlnim fie o dorință prea puternică de a plăcea psihologului și de a-i da răspunsurile pe care le așteaptă (caz frecvent la amorfii „venusieni"), fie dorința de a uimi printr-o originalitate ieșită din comun (pe care o întâlnim mai ales la nervoșii de un tip accentuat). Atitudinile de acest gen pot fi recunoscute din capul locului și pot invita la modificarea abordării.

10. Putem evita situația ca subiecții influențabili să fie ispitiți a-și atribui un caracter pe care nu-l au, abținându-ne de a da factorilor un nume care pare să-i glorifice sau, dimpotrivă, să-i condamne. Termenul *aviditate* ni se pare nimerit când este vorba să le sugerăm psihologilor natura unui factor din care decurg numeroase manifestări diferite, dar el va putea să-i apară drept neliniștitor unui subiect prost informat. În acest caz îi vom vorbi de „afirmarea personalității". Interesele senzoriale vor fi descrise drept expresia unei sensibilități fine. Dimpotrivă, pasiunea intelectuală, care riscă să deturneze pe nedrept în favoarea subiectului prestigiul inteligenței, va fi pur și simplu botezată curiozitate.

11. Când alcătuim un documentar și îndeosebi atunci când adunăm materiale destinate exploatării prin metode statistice, evident că este necesar să nu modificăm niciodată, ulterior, cifrele acordate răspunsurilor subiectului, spre a le înclina în sensul pe care l-ar sugera impresia de ansamblu. O dată ce cifrele au fost stabilite, singurul lucru care rămâne de făcut este să le adiționăm în fiecare factor.

După ce operația adiționării este gata, este nu numai posibil, ci absolut dezirabil să notăm pe versoul fișei, în scopul îmbogățirii fiecărei analize individuale, impresiile caracterologului și propriile sale reacții față de rezultatul obținut.

2. Interpretarea

Indicațiile pe care le-am dat asupra factorilor și combinațiilor acestora, în capitolele III și VI, ne permit să dăm un sens general rezultatelor obținute. Putem însă, în afară de aceasta, ca din examinarea unei fișe bine întocmite să tragem un număr considerabil de învățăminte precise și concrete, chiar dacă nu am examinat subiectul ca atare, dar cu condiția ca analiza să fi fost efectuată de un caracterolog experimentat.

Dacă doamna N, are 62 la emotivitate, informația este interesantă, însă globală. Putem cerceta – iar uneori descoperi – de ce ea dă această cifră tocmai prin combinația: 5, 9, 9, 9, 9, 1, 9, 1, 5, 5.

Întrebările nu sunt legate una de alta printr-o corelație prea strânsă. Dacă se stabilește 10 de fiecare factor, lucrul acesta se face nu numai spre a se evita erorile datorate unor cauze nesistematice, ci și pentru a pune în evidență diferitele grade de intensitate ale unui factor. Aceasta permite de asemenea, în multe cazuri, nuanțarea calitativă a fiecărei reacții.

Doamna N. este ceva mai puțin emotivă decât M.R., care atinge 7. Cu toate acestea, ea are 9 la întrebarea 31, la care el are doar 5, și 5 la întrebarea 91, la care el nu are decât 1. Ceea ce înseamnă că M.N. este mult mai activ decât ea și că o depășește în siguranță în situațiile descrise de cele două întrebări. Dacă, pe de altă parte, doamna N. răspunde de 1 la întrebările 51 și 71, este din cauză că, în cazul întrebării 51, ea este susținută de o puternică polaritate „Marte", care o face să-și asume cu ușurință responsabilitățile, chiar și pe acelea care sunt, în realitate, prea grele pentru dânsa; în cazul întrebării 91, ea este dispensată de preocupările exagerate, de primaritatea sa și de intensitatea moderată a aviditătii și tandreței, surse profunde de ezitări și de scrupule.

Apariția unui „1" într-o coloană care, de altfel, este plină de 9, sau situația inversă, sunt simptome care trebuie să ne rețină atenția. Flegmaticul R.M. are o emotivitate foarte slabă: 26; dar el răspunde 9 la întrebarea 21 (susceptibilitate). Lucrul acesta se explică prin puternica sa aviditate: 82. Așa cum am arătat mai sus (pp. 136-137) răspunsul depinde atât de emotivitatea care

exasperează sensibilitatea cât și de aviditatea care se manifestă de îndată ce valoarea Eului este pusă sub semnul întrebării.

Am notat, în cursul unei analize, un răspuns 9 la întrebarea 21, la o nonemotivă cu aviditatea slabă. Această discordanță ne pune în alertă, distingând acest caz într-un pachet de fișe normale. Am avut numeroase conversații cu subiectul, conversații care au făcut să apară o ură violentă contra surorii sale mai mari, ură care data încă din prima copilărie și care fusese energic refulată, asociindu-se cu puternice sentimente de culpabilitate și cu un transfer asupra sa a violențelor neexcercitate asupra celuilalt. Rezultatul a fost o voință de sacrificiu și de mortificare atât de vădit anormală, încât familia neliniștită a fost silită să solicite în mai multe rânduri concursul din afară, concurs caracterizat de întreaga stângăcie obișnuită în asemenea cazuri... După deblocarea afectivă provocată de explicații, reluarea analizei a reliefat o aviditate puternică, aviditate care la prima examinare se disimulase în mod semiconștient, subiectul substituind, în răspunsurile date, comportamentul său sentimentelor sale, ceea ce înseamnă că el se constrângea să facă ceea ce dorea să facă.

În legătură cu acest exemplu, putem face diferite remarci:

1. Analiza nu este mai infailibilă decât orice alt procedeu de investigație. Se pot înregistra eșecuri și erori.

2. Anumite erori se pot semnala atenției caracterologului prin aspectul surprinzător al rezultatelor obținute. De unde posibilitatea de a pune în evidență, cel puțin în parte, alterările voluntare sau inconștiente.

3. Scopul caracterologului trebuie să fie acela al descoperirii tendinței în comportament.

Unii observatori au semnalat distanța care există între caracterul pe care îl avem și acela pe care ni-l dăm, sau, dacă preferați, între tendințe și acte. Să precizăm că, pentru noi, sarcina caracterologului este de a cerceta dispozițiile și nu de a descrie pur și simplu rezultatele. Aceasta nu înseamnă nicidecum că nu ar fi posibilă construirea unei caracterologii obiective care să inducă aceste dispoziții din anumite observații exterioare, fără ca subiectul să facă să intervină propria sa mărturie. Dar credem că un astfel de studiu

exterior al caracterului are mult de câștigat din acele conversații dirijate care sunt răspunsurile la chestionar. Numai acestea îi pot da un sens și pot permite o etalonare valabilă. Viața psihică este prea complexă ca să putem trece de la un act observat la probabilitatea unui act posibil fără a trece prin intermediarul semnificației subiective. Dacă nu sunt înțelese, adică reluate de subiectivitate, corelațiile cel mai bine stabilite nu dau decât date medii. Ele nu au prea mare preț pentru individul unic care vine să vă solicite sprijinul și să vă confieze angoasele și slăbiciunile sale.

Fără îndoială, mai târziu vor putea fi și chiar vor trebui să fie elaborate chestionare foarte diferite de acela prezentat de noi. În loc să se adreseze subiectului, ele își vor adresa întrebările către un observator exterior. Dar valoarea lor se va baza, în definitiv, pe mărturiile personale care vor fi permis construirea lor. Astfel, anchetele lui Heymans și Wiersma își trag interesul și valoarea din studiile biografice care le-au precedat. Henri Wallon scrie și el: *„Statistica nu poate fi pentru psiholog decât un mijloc de control și nu un mijloc de descoperire. Matematicienii sunt primii care insistă asupra acestui lucru. Deosebirea dintre coeficienții de corelație nu este niciodată destul de mare pentru a autoriza o evaluare certă a afinităților mai mult sau mai puțin esențiale care pot defini o structură. Natura lor rămâne de descoperit. O cercetare care s-ar vrea exhaustivă și care ar acupla în mod mecanic trăsături oarecare ne-ar pune în fața unei mase amorfe de rezultate încâlcite, între care ne-ar fi imposibil să realizăm grupări, să determinăm ansambluri, să recunoaștem tipuri. Persistă deci necesitatea de a utiliza forme de observație în care intuiția, simțul estetic, flerul experimental să-și păstreze inițiativa"* (CL, t. VIII, sect. 10 p. 11).

De aceea, spre a rămâne credincioși „hotărârii" adoptate, este necesar, în aplicarea chestionarului nostru, să punem accentul pe sentimentul trăit de subiect. În întrebarea 16, de exemplu, cuvintele „bucuros" și „nu vă place" sunt esențiale. Unii dau cu împrumut din tandrețe sau din datorie, dar cu strângere de inimă și cu prețul unui real sacrificiu. Aceștia sunt deci avizi care se constrâng la generozitate și ei merită cota „9". La fel, la întrebarea 66, nu trebuie să trecem cu ușurință peste „vă place" și să transformăm întrebarea,

făcând-o să spună: „*Aveți* în general un ascendent asupra celorlalți?" Aviditatea face să fie dorite anumite situații, nedând întotdeauna mijlocul de a le realiza. Există nonactivi care își rumegă cu amărăciune insuccesul și trec drept modești, pe când pe alții orgoliul îi devorează...

3. Rezistențele

Până acum am vorbit mai ales despre caracterolog. Analiza, însă, este un dialog, iar reacțiile subiectului vin să se adauge ezitărilor și stângăciilor psihologului, complicând sarcina acestuia.

Vom începe cu obiecțiile cele mai banale, pentru a trece, treptat, la rezistențe veritabile. Analiza caracterologică întâlnește obstacole mai mici decât tratamentul psihanalitic, deoarece ea coboară mai puțin adânc în intimitatea subiectului, dar rezistențele sunt de aceeași natură. În ambele cazuri, există momente în care subiectul refuză analiza. Pentru caracterolog, rezistențele sunt atât dificultăți de surmontat cât și indicii de utilizat, deoarece ele au origini caracteriale.

1. Ceea ce subiectul indică cel mai frecvent ca motiv atunci când declară că nu poate alege între două atitudini care i se descriu, este, pentru a folosi cuvintele de care el se servește în general, „aceasta depinde".

În sine, remarca este valabilă. Atitudinea noastră depinde întotdeauna de circumstanțe. Dar ea depinde și de firea noastră. Spre a ajunge mai sigur la aceasta, trebuie să neglijăm cazurile excepționale, cazuri în care aproape toți oamenii trăiesc sentimente analoage. Extraordinarul îi banalizează pe oameni și face să se piardă deosebirile individuale. În fața unui tigru aflat în libertate „o" iei la fugă, în fața unui incident foarte comic „se" râde. Dar atunci când unul dintre copiii săi cere din nou smântână, Pierre se înduioșează și cedează. Paul refuză cu calm, spunând că „lucrul acesta nu ar fi rezonabil". Jacques se enervează și strigă: „Când am spus nu, nu rămâne!" Terenul de electiune al caracterologiei nu este aventura situațiilor extreme, ci viața cotidiană cu incidentele sale mărunte.

Ea este aceea cu adevărat revelatoare: emotivul se tulbură pentru „nimicuri" (întrebarea 1).

Trebuie deci să invităm subiectul să-și imagineze situații în care atitudinea sa să nu fie dictată în mod automat de eveniment. Dacă este vorba de verificarea unei piese de echipament de care depinde viața unui sportiv sau, în orice caz, reușita sau eșecul său, ori dacă este vorba de un raport pe care subiectul l-a încredințat unui subaltern și a cărui importanță este considerabilă pentru cariera sa personală, minuțiozitatea controlului nu va dovedi nimic cu privire la caracterul respectivului (întrebarea 82).

O dată ce am îndepărtat aceste erori de interpretare, este normal totuși ca subiectul să continue să răspundă la *unele* întrebări prin „asta depinde". Aceasta se întâmplă pentru că unele întrebări nu-l privesc câtuși de puțin și pentru că personalitatea sa nu se simte angajată în ele. Subiectul va putea chiar să se mire de acele întrebări care, pentru dânsul, nu au cine știe ce semnificație. Aceleași întrebări vor fi însă, pentru alții, prilej de opțiune imediată, caracterul lor înclinându-i puternic într-unul din cele două sensuri ce li se oferă. Varietatea reacțiilor la chestionar este expresia varietății persoanelor. Acele ezitări care le succed elanurilor, acele serii asupra cărora se tărăgănează, pe când altele sunt tratate în câteva minute, sunt materie normală pentru orice analiză.

2. Uneori, însă, obiecțiile și eschivările se multiplică. Se refuză mai puțin cutare întrebare cât sistemul în general. Se face simțită dorința de a multiplica obstacolele mai degrabă decât de a le îndepărta. Nu mai avem de-a face cu dificultăți sau cu incertitudini, ci cu veritabile rezistențe. Luate ca atare, ele nu doar stingheresc, ci și explică. Nu este rău să dăm atenție sentimentului celui pe care îl examinăm. Este bine să știm cât de mult se trădează subiectul atunci când el crede a se masca.

O primă rezistență este de natură pur intelectuală: este aceea a „largilor" cărora le repugnă analiza. Descompunerea factorilor li se pare artificială, etalonarea li se pare arbitrară, sinteza explicativă li se pare ineficientă și cu totul verbală. Tocmai acestora ar trebui să le reamintim caracterul dinamic al unei caracterologii a factorilor. Ei au dreptate să spună că fiecare om apare în întregime

în ceea ce el face și că nu se pune problema să-l prezentăm pe om ca pe un „mozaic" de stări separate, modalitate pe drept cuvânt criticată de atâția psihologi.

Aici, totuși, caracterologul își joacă cea mai dificilă carte a sa, deoarece, chiar dacă este suplă și dinamică, metoda sa rămâne o analiză și lucrul acesta este suficient pentru ca unii să o declare inacceptabilă. Cel puțin acestora li se va putea demonstra că metoda nu exclude nici finețea și nici intuiția.

3. Cu totul diferite sunt reticențele sentimentalilor. Ele țin de vulnerabilitatea lor, chiar cu marele preț pe care ei îl pun pe valorile intimității. Slabi în fața lumii exterioare, ei au dorința intensă de a stabili cu semenul o comunicare veritabilă. Dar teama de a nu reuși, de a fi rău înțeleși, de a părea ridicoli îi paralizează. Este cel mai greu să le câștigi încrederea. Dar, dimpotrivă, sunt cei ale căror confidențe sunt cele mai bogate și care pot profita cel mai mult de pe urma analizei. Cu ei ar fi adesea util să nu se intre imediat în chestionar, ci acesta să fie precedat de o conversație foarte liberă asupra caracterologiei, care va avea de câștigat dacă va avea loc cu câteva zile înainte de aplicarea chestionarului ca atare.

4. Un alt tip de rezistență este acela al avizilor, care nu înțeleg să piardă nici o părticică din autonomia lor. „Să se dea" caracterologului le este cu totul neplăcut: a fi înțeles înseamnă deja a fi înhățat *(être compris, c'est déjà être pris)*. Acestea nu sunt raționamente care să-i destindă. Trebuie să le dăm sentimentul că ei sunt cei care dispun de caracterolog și nu că el este cel care îi va utiliza. Singurul mod de a ajunge aici este, după părerea noastră, să te pui efectiv și fără rezerve în serviciul lor.

Aviditatea este un sentiment atât de fundamental încât chiar și la cei care, în comparație cu alții, îl posedă în mică măsură, îl vedem adesea trezindu-se și exacerbându-se în cursul analizei. După ezitările inițiale, subiectul îl utilizează din plin pe caracterolog, părând să și-l „aproprie", zelos în a-l despuia de tot ceea ce crede că îl va îmbogăți pe socoteala caracterologului.

Tot la aviditate ar trebui să raportăm anumite dificultăți datorate vârstei subiectului, rangului său social, importanței pe care și-o atribuie în raport cu caracterologul.

Nu pretindem în nici un fel a epuiza subiectul abordat în acest capitol, subiect care, dimpotrivă, ar cere lungi și minuțioase comentarii. Nu am menționat nici rezistențele tipului „Marte", gata să se opună la orice i se prezintă, nici pe acelea ale „venusianului", a cărui disponibilitate aparentă ascunde adesea cele mai profunde rezistențe, încă și mai greu de perceput și de neutralizat, după cum nu am tratat despre rezistențele generate de opinii filosofice, care par să facă imposibil orice studiu riguros al caracterului... Dar există lucruri pe care practica ne face să le învățăm mai bine decât teoria sau pe care, cel puțin, nu le sesizăm bine decât atunci când avem un contact destul de îndelungat cu realitățile concrete. Iar noi nu am dorit decât să facem o introducere la această practică.

NOTE

[1] A se vedea Anexa III.

ANDRIEȘ C. LUCIAN
Nr 2639
Biblioteca Personală

ANEXA I

Reproducem pe pagina alăturată fișa de care ne servim pentru înregistrarea rezultatelor analizelor noastre. Capul fișei permite să fie făcute, cu ajutorul creioanelor sau al tampoanelor de culoare, semnalizări care rămân vizibile atunci când fișa se află în fișier, dacă avem precauția de a separa fișele printr-un carton care să aibă 2-3 centimetri mai puțin decât fișa (în înălțime). Cele zece căsuțe din stânga corespund celor nouă factori și seriei a zecea, rezervată. Cele trei grupe de cifre plasate deasupra literelor E, A, S/P permit indicarea cotei obținute pentru emotivitate, activitate și secundaritate, făcând astfel posibil un clasament vizibil, în funcție de cei trei factori. Cele 25 de căsuțe alfabetice nu servesc clasamentului, ci permit semnalarea, prin tușe tipătoare de culoare, a căror semnificație rămâne să fie stabilită în mod convențional, anumite trăsături pe care dorim să le studiem în mod special.

Cele trei dreptunghiuri alungite sunt destinate înscrierii cifrelor care corespund totalului obținut pentru fiecare factor, împărțit la zece și rotunjit la unitatea cea mai apropiată. Dedesubt, o grilă este prevăzută pentru graficul care va exprima aceeași formulă, într-un mod mai sugestiv.

Există zece coloane gata să primească rezultatele, pe când chestionarul cuprinde doar nouă factori. Coloana a zecea este prețioasă pentru încercarea de întrebări noi sau pentru studierea unor trăsături care ne interesează în mod deosebit.

Dimensiunile modelului au fost reduse, ca să intre în formatul cărții. Dimensiunile reale ale fișei sunt conform standardelor internaționale: 12,5 cm x 20.

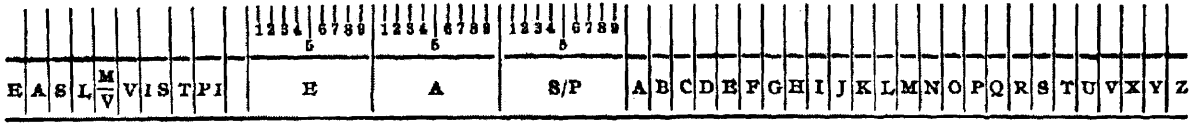

Numele și adresa:

Nr. Sex:

Profesia:

Născut la:

Tatăl născut la:

Mama născută la:

Vârsta

Anchetator

Data:

Formula

9–
5–
1–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

ANEXA II

Cartea noastră își propune să fie o introducere în caracterologie esențialmente practică. În consecință, am eliminat toate considerațiile și discuțiile teoretice privind justificarea metodelor folosite sau răspunsurile la critica făcută adesea chestionarelor. Aceasta ar constitui materia unui alt volum. De altfel, ni se pare esențial să adoptăm atitudinea proprie fenomenologiei și să avem în vedere „lucrurile însele", în cazul de față oamenii pe care vrem să-i cunoaștem. Tocmai de aceea am citat mai mult trăsături de caracter decât opinii ale unor caracterologi.

Credem, însă, că unii cititori ar dori să știe în ce mod a fost stabilit chestionarul nostru. Cu gândul la ei scriem aceste câteva pagini.

Să reiterăm, mai întâi, că fără chestionarele lui Heymans și Wiersma și fără acelea ale lui René Le Senne cartea de față ar fi fost cu neputință de scris. Am pășit pe pârtia deschisă de ei. Cu toate acestea, cercetarea noastră s-a desfășurat timp de cincisprezece ani, perioadă în care am adunat un număr important de documente biografice și de observații detaliate privind 935 de subiecți în viață. Majoritatea fișelor acestora le-am întocmit personal, celelalte fiind opera unor colaboratori experimentați. Nu am luat în considerare fișele întocmite direct de către subiecți, în afara oricărui control. Nu credem că asemenea documente nu ar fi utilizabile, numai că ele sunt mai puțin prețioase în descoperirea constantelor caracterului și pot prilejui deviații sistematice, greu de decelat, îndeosebi atunci când chestionarul mai este supus primelor probe. De fapt, cele 935 de fișe întocmite cu grijă, demne de toată încrederea, ni se par cel puțin atât de instructive ca mii și mii de fișe completate în condiții diferite și incontrolabile.

Chestionarul actual este cel de al cincilea stabilit de noi. El este rezultatul unor rectificări succesive, sugerate de dificultățile întâlnite, de reușitele

analizelor și de observarea îndelungată a unui mic număr de subiecți (42 la număr), pe care i-am putut urmări de-a lungul mai multor ani, notând comportamentul lor și beneficiind de confidențele lor.

Am adăugat la acestea un control statistic, ale cărui trăsături esențiale sunt următoarele:

1. Am cercetat cum se repartizează „populațiile" studiate în funcție de un același factor și am căutat să aducem media cotațiilor noastre la aproximativ 50. Iată, de exemplu, distribuția, în raport cu polaritatea, a 325 de subiecți. Media, pe acest lot, este de 53,2, iar mediana este de 54. După modificările introduse în cel de al cincilea chestionar, media, calculată pe 172 subiecți, a scăzut la 50,6 (francezi adulți, de ambele sexe, de profesii și din medii sociale diferite, în majoritate oameni „cultivați"). Regularitatea distribuției apare încă și mai clar dacă îi reunim pe indivizi într-o histogramă (a se vedea figura de la p. 233).

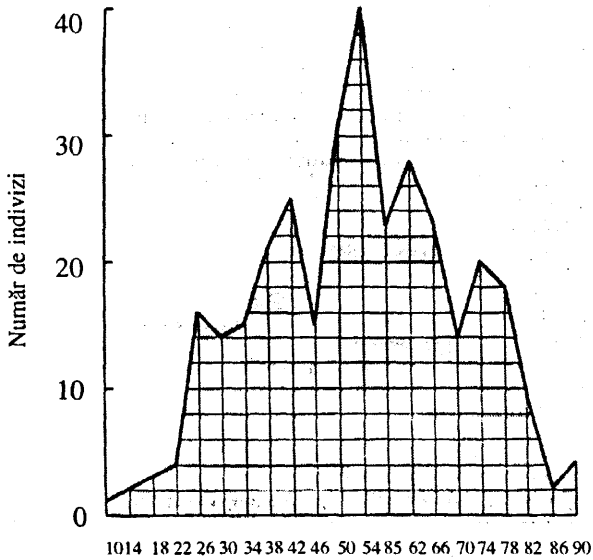

2. Am căutat îndeosebi să apreciem coerența internă a factorilor și legătura fiecărei întrebări cu diferiți factori pe care ea îi poate interesa. În acest scop ne-am servit de următoarea metodă, care ne-a părut a fi mai rapidă și mai simplă decât calculul obișnuit al corelațiilor și pe care am găsit-o mai bine adaptată chestionarului nostru (care nu prevede decât trei tipuri de răspunsuri notate 9, 5, și 1), fiind susceptibilă să dea tot felul de indicații utile cu privire la valoarea factorilor.

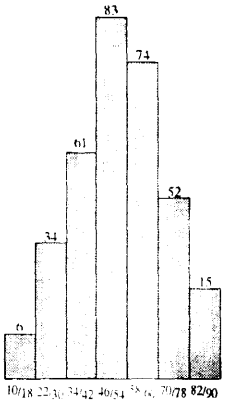

Grade de polaritate

Fie, de exemplu, un grup de 172 de subiecți cărora dorim să le studiem polaritatea. Îndepărtăm cele 21 de fișe ale celor care au o polaritate medie și reunim, pe de o parte, fișele celor 78 „Marte" (polaritate superioară lui 54), iar pe de altă parte pe acelea ale celor 73 „Venus" (polaritate inferioară lui 46). Facem totalul cifrelor obținute pentru fiecare întrebare de către toți subiecții „Marte" și toți cei „Venus", să zicem la întrebarea 5 – 524 pentru „marțieni" și 165 pentru „venusieni". O simplă regulă de trei ne permite să aducem aceste numere la ceea ce ar da o populație de 100 de „Marte" sau 100 de „Venus". Obținem astfel *indicele* „marțienilor" la întrebarea 5, adică 671, și *indicele* „venusienilor" la aceeași întrebare, adică 228. Diferența dintre cei doi indici ne dă *deviația:* 443, a cărei mărime este proporțională cu claritatea cu care întrebarea departajează pe „marțieni" de „venusieni".

Iată mai jos tabloul indicilor și al deviațiilor referitoare la polaritate, măsurată la grupul celor 172 de subiecți, despre care am vorbit:

Întrebarea numărul	5	15	25	35	45	55	65	75	85	95
Indicii „marțienilor"	671	651	641	776	712	594	584	671	646	794
Indicii „venusienilor"	228	280	280	439	384	346	258	335	439	532
Deviații	443	371	361	337	328	248	326	336	207	262

Dacă trecem aceste cifre pe un grafic, obținem următoarea distribuție:

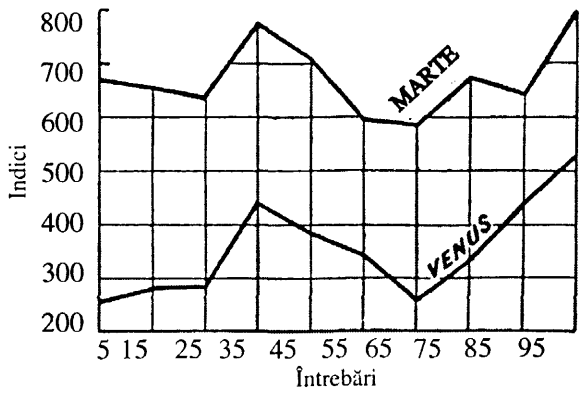

Graficul de mai sus nu prezintă interes doar în ceea ce privește modul în care reliefează deviațiile, ci ne arată și modul în care indicii se situează în raport cu media. Este bine să avem întrebări care pun în evidență îndeosebi originalitatea „venusienilor" (cum este întrebarea 65), ca și pe aceea a „marțienilor" (cum sunt întrebările 35 și 95). Corelația trebuie însă să fie suficientă pentru ca factorul să fie omogen. Atunci când deviația este în jur de 400, corelația (între întrebare și factor) este excelentă. Sub 180 ea pierde mult din interes. De o deviație 80 nu este util să ținem seama. Pe de altă parte, corelațiile, rămânând semnificative, nu trebuie să fie vizibil egale, la proximitatea nivelului maxim. În acest caz, într-adevăr, nu am mai putea atribui subiecților intensități diferite ale factorului avut în vedere. I-am vedea doar repartizați în grupe opuse, ceea ce nu corespunde datelor oferite de experiență. Totul s-ar petrece în acest caz ca și cum subiectului i s-ar pune o unică întrebare. Trebuie deci să avem întrebări la care, sub influența celorlalți factori, cota anumitor „marțieni" să scadă, iar aceea a anumitor „venusieni" să crească, ceea ce ne permite să vedem cu ce energie se manifestă polaritatea.

Este de asemenea posibil, cu acest sistem de indici și de deviații, să stabilim în ce măsură una și aceeași întrebare depinde de doi factori diferiți. Trebuie doar să efectuăm o corectare atunci când folosim o întrebare inclusă într-o serie. Dacă se compară deviația sa, în seria din care face parte, cu deviația pe care o dă în raport cu un *alt* factor, se cuvine să diminuăm prima deviație cu 10% (deoarece întrebarea intervine ea însăși în separarea celor două grupe).

Studiul statistic al răspunsurilor permite verificarea anumitor impresii de pe parcursul analizei. Ba chiar uneori acest studiu dă rezultate atât de clar opuse acestor impresii, încât trebuie să abandonăm o ipoteză și să reluăm studiul de la bază. Spre a studia lărgimea câmpului conștiinței, am examinat

deviația în cazul a 17 întrebări, din care le-am reținut pe cele mai bune, în număr de zece. Iată graficul pe care l-am obținut, pe un grup de 66 de subiecți:

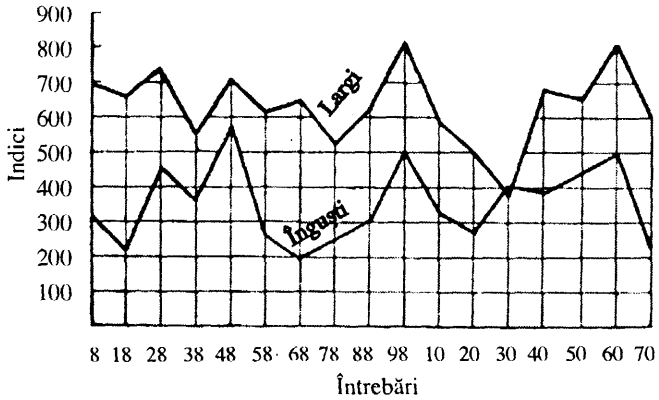

Iată rezultatul pe un alt grup, de 72 de subiecți:

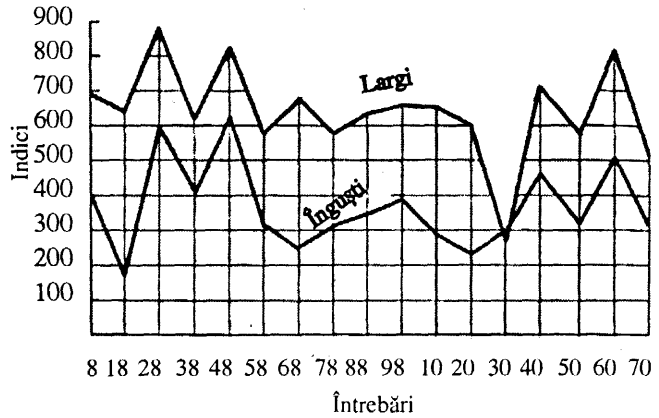

Să se remarce aspectul aproape analog al celor două grafice, în pofida numărului mic de subiecți (curbele devin semnificative de îndată ce se operează pe mai mult de 50 de cazuri; ele sunt destul de constante dincolo de 100 de cazuri). Să se remarce, de asemenea, modul foarte net în care ambele grafice condamnă întrebarea 30, care se vede că nu are nici un raport cu lărgimea câmpului conștiinței, așa cum am presupus de la bun început[1].

După eliminarea a șapte întrebări mai puțin bune (în primul rând, evident, a întrebării 30), graficul lărgimii de conștiință a devenit următorul (pe 113 subiecți):

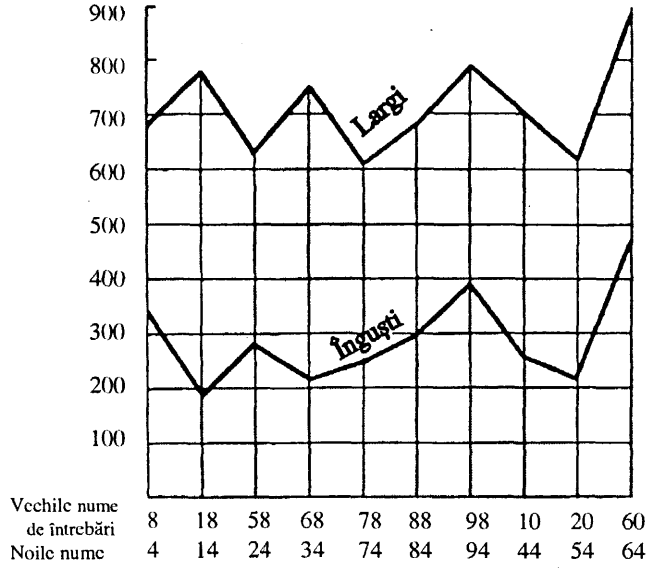

NOTE

[1] Întrebarea este: „Vi se întâmplă adesea să puneți undeva, fără să luați aminte, obiectul pe care îl aveți în mână și apoi să nu știți ce ați făcut cu el? 1

Sau sunteți mereu atent la aceste detalii, chiar și atunci când sunteți preocupat de lucruri mai importante? 9

Investigația ulterioară a făcut să apară o corelație destul de puternică cu primaritatea (198), punând în evidență influența modificărilor de origine noncaracterială ale comportamentului.

ANEXA III

Metoda expusă este o metodă de analiză individuală. Dacă dorim să înțelegem un caz particular, chestionarul nu trebuie administrat ca un test. În unele cercetări, însă, trebuie să operăm pe un număr mare de subiecți, vizând rezultate de ansamblu (psihologia profesiunilor, a popoarelor, a mediilor sociale etc.), așa încât ar fi greu să procedăm la analiza directă. În aceste cazuri îi putem cere subiectului să răspundă el însuși la chestionar, dându-i doar un minimum de indicații. Întrebările sunt acum destul de verificate spre a face posibilă această abordare fără prea mari riscuri.

În acest scop, am reprodus în paginile care urmează cele 90 de întrebări, însoțite de instrucțiuni generale foarte simple. De altfel, considerăm că cititorul trebuie să poată îmbrățișa cu o singură privire fiecare serie de zece întrebări, în timp ce citește comentariul de la capitolul VIII.

ANALIZĂ CARACTEROLOGICĂ

Instrucțiuni pentru aplicarea testului

Testul este destinat stabilirii formulei caracterului dumneavoastră. El caută să precizeze intensitatea pe care o au, la dumneavoastră, nouă factori importanți:

Doi *factori intensivi: emotivitatea*, care este dispoziția de a trăi emoții puternice și frecvente; *activitatea*, care exprimă ușurința mai mult sau mai puțin mare cu care se execută ceea ce dorim să facem.

Trei factori care exprimă *aspectul general* al comportamentului: *secundaritatea*, care privește persistența impresiilor, foarte variabilă de la individ la individ și care determină caracterul mai mult sau mai puțin sistematic al conduitei; *lărgimea câmpului conștiinței*, care se referă la numărul mai mult sau mai puțin mare de idei, imagini, sentimente care pot fi prezente în același moment în minte; *polaritatea*, care distinge un tip „Marte" și un tip „Venus", primul căutând să domine prin constrângere, iar al doilea dorind să seducă, să farmece.

Patru factori precizează *direcția* tendințelor: *aviditatea* sau dorința de a spori ceea ce ai, ceea ce poți, ceea ce valorezi; *interesele senzoriale*, care ne atașează de lumea sensibilă și joacă un mare rol în viața estetică; *tandrețea*, care ne face să ne preocupăm mai mult de ceilalți și să ne punem în mod spontan „în locul lor"; *pasiunea intelectuală*, care măsoară nu inteligența, care este o aptitudine, ci curiozitatea noastră, trebuința noastră de a înțelege.

Testul cuprinde nouă serii de câte zece întrebări (câte o serie pentru fiecare factor). Trebuie să vă străduiți să răspundeți la aceste întrebări cât mai exact posibil și fără să vă preocupe rezultatul final. Faceți lucrul acesta pe îndelete. Timpul pe care îl consacrați răspunsurilor nu intră la socoteală. Îl veți indica doar pe fișă la rubrica „Informații diverse".

Fiecare întrebare este dublă și uneori triplă. Ea descrie două comportamente opuse în mod net, iar uneori un al treilea comportament, intermediar. Trebuie să-l alegeți pe acela care corespunde propriului dumneavoastră caracter. Uneia dintre posibilități îi corespunde numărul 9, celeilalte numărul 1; posibilității intermediare îi este atribuit numărul 5. Acela dintre numere care este plasat în dreptul întrebării care corespunde comportamentului dumneavoastră va constitui răspunsul la întrebare.

Dacă simțiți că propria reacție nu este exact exprimată nici prin atitudinea notată 9, nici prin cea notată 1, adică atunci când vă situați „între", răspundeți prin notația 5, *chiar și atunci când răspunsul intermediar nu este în mod expres prevăzut de chestionar.* Dar faceți un efort de a alege între 9 și 1 și nu vă resemnați la 5 decât atunci când vi se pare realmente imposibil să decideți între 9 și 1.

Uneori veți fi tentat să răspundeți la întrebări cu „asta depinde". Este evident, într-adevăr, că o atitudine depinde întotdeauna de un mare număr de circumstanțe accesorii. Dar avem o dispoziție generală de a ne comporta într-un fel sau în altul. Pe aceasta căutăm să o definim. Trebuie să o alegeți, dintre cele două sau trei atitudini descrise, pe aceea care corespunde cu felul dumneavoastră obișnuit de a simți și care vă definește în împrejurările *obișnuite* ale vieții. Este adevărat că, în circumstanțe excepționale, reacția depinde mai mult de aceste circumstanțe decât de caracter.

Treceți răspunsurile pe fișa specială care v-a fost înmânată, în fața numărului care corespunde fiecărei întrebări. Nu folosiți niciodată decât cele trei cotații indicate: 9, 5 sau 1.

Să nu vă preocupe coloana a zecea. Ea este rezervată trăsăturilor de *caracter secundare*, la care nu se referă prezentul examen.

Completați fișa după indicațiile imprimate pe ea:

Numele și adresa. – *Sexul* (scrieți doar M sau F). – *Data* (aceea a testului). – *Născut la, Tatăl născut la, Mama născută la* (dacă sunteți născut, dumneavoastră și părinții, într-un orășel sau într-un sat, indicați numai departamentul, iar dacă este vorba de străinătate, țara). – *Informații diverse* (treceți aici timpul consacrat răspunsurilor date la chestionar; adăugați, dacă este cazul, indicația „căsătorit" și, eventual, numărul copiilor).

Nu scrieți nimic după titlurile: *Nr., Formulă, Anchetator.*

După ce ați terminat de trecut toate răspunsurile, faceți totalul numerelor fiecărei coloane și înscrieți-l dedesubtul liniei de adunare.

Scrieți *cu creionul* numele și adresa, care vor fi șterse și înlocuite cu un număr de referință. Toate celelalte indicații pot fi trecute fie cu cerneală, fie cu creionul.

Acest test, pur psihologic, exclude orice preocupare morală. El nu caută să pună în evidență nici calitățile și nici defectele, ci numai modurile de a fi

și a simți care, toate, după împrejurări, pot prezenta avantaje sau inconveniente. Puteți deci să dați răspunsurile fără rezervă și cu toată simplitatea.

Testul nu caută nici să arate valoarea facultăților dumneavoastră (inteligența, memorie etc.). Acestea nu sunt trăsături de caracter, ci aptitudini și fac obiectul unor teste diferite. Așadar, sinceritatea răspunsurilor nu trebuie stingherită de nicî o considerație parazitară.

Numerele 9, 5 sau 1 nu sunt în nici un fel „note" și nu ar trebui să se creadă că ar fi bine să ai întotdeauna 9 ca răspuns. Un emotiv nu este nici superior și nici inferior unui nonemotiv; el este numai diferit.

1. Emotivitatea

1. Puneți tare la inimă nimicurile despre care știți că sunt fără importanță? Sunteți adesea răscolit de nimicuri? 9
   Sau nu sunteți tulburat decât de evenimente grave? 1

11. Vă entuziasmați sau vă indignați cu ușurință? 9
    Sau acceptați cu calm lucrurile așa cum sunt ele? 1

21. Sunteți supărăcios? Sunteți ușor și profund rănit de o critică mai ascuțită, de o remarcă lipsită de politețe sau batjocoritoare? 9
    Sau suportați critica fără a fi ofensați? 1

31. Sunteți ușor de tulburat de un eveniment neprevăzut? Tresăriți când sunteți strigat pe neașteptate? Păliți sau roșiți cu ușurință? 9
    Sau sunteți greu de tulburat? 1

41. Vă înflăcărați vorbind? Ridicați vocea în conversație? Simțiți nevoia de a folosi termeni violenți sau cuvinte foarte expresive? .. 9
    Sau vorbiți cumpănit, calm, așezat? 1

51. Sunteți neliniștit în fața unei sarcini noi sau în fața unei schimbări de perspectivă? 9
    Sau abordați situația cu calm? 1

61. Treceți alternativ de la exaltare la descurajare, de la bucurie la tristețe și viceversa, pentru nimic și chiar fără vreun motiv vădit? 9
    Sau aveți o dispoziție sufletească echilibrată? 1

71. Spiritul vă este frecvent obsedat de îndoieli, de scrupule în legătură cu acte lipsite de importanță? Păstrați adesea în minte un gând cu totul inutil și care vă supără? 9
    Sau nu cunoașteți decât în mod excepțional această dureroasă stare de preocupare? 1

81. Vi se întâmplă uneori să fiți atât de puternic emoționat încât ceea ce doriți să faceți devine *complet* imposibil (teama care paralizează, timiditate care suprimă deodată orice rostire etc.)? 9
Sau lucrul acesta nu vi s-a întâmplat decât rar? 5
Sau niciodată nu vi s-a întâmplat? 1

91. Aveți adesea sentimentul că sunteți nefericit? 9
Sau, în general, sunteți mulțumit de soartă? Sau, atunci când lucrurile nu merg cum o doriți, vă gândiți mai mult la ceea ce trebuie să schimbați decât la propriile sentimente? 1

2. Activitatea

2. Aveți vreo activitate în orele serii (studiu individual, acțiune socială, reparații casnice, lucru manual și, în general, munci neimpuse? 9
Sau profitați de acest timp pentru tabieturi? 5
Sau rămâneți multă vreme inactiv, visând sau distrându-vă (lectură de agrement, radio etc.)? 1

12. Vă este necesar un efort dureros pentru a trece de la idee la act, de la decizie la execuție? 1
Sau executați imediat și fără dificultate ceea ce ați hotărât? 9

22. Vă descurajați ușor în fața dificultăților sau în fața sarcinilor care se dovedesc prea obositoare? 1
Sau sunteți, din contră, stimulat de dificultăți și mobilizat de ideea efortului pe care trebuie să-l depuneți? 9

32. Vă place să visați, fie la trecutul care nu mai este, fie la viitorul posibil sau la cel pur imaginar? 1
Sau preferați să acționați sau cel puțin să faceți proiecte precise care *pregătesc realmente* viitorul? 9

42. Faceți imediat ceea ce aveți de făcut, fără prea mare efort (scrierea unei scrisori, reglarea unei afaceri etc.)? 9
Sau sunteți tentat să amânați? 1

52. Luați decizii imediate, chiar și în cazuri dificile? 9
Sau sunteți nehotărât și ezitați îndelung? 1

62. Sunteți mobil și agitat (gesticulație, scularea rapidă de pe scaun, umblarea încoace și încolo prin cameră, *în afară de orice emoție puternică*)? 9
Sau sunteți în general imobil, dacă nu vă încearcă emoția? 1

72. Nu ezitați niciodată să întreprindeți o transformare utilă știind că vă va cere un mare efort? 9
Sau temporizați în fața lucrului care se cere făcut și preferați să vă mulțumiți cu *statu quo*? 1

82. După ce ați ordonat un lucru, vă dezinteresați de execuție, cu sentimentul că v-ați debarasat de o grijă? 1
Sau supravegheați îndeaproape execuția, asigurându-vă că totul este bine făcut, în condițiile și la termenul stabilite? 9

92. Vă place mai mult să priviți decât să faceți (vă place să priviți îndelung un joc la care nu participați)? 1
Sau mai mult vă place să faceți decât să priviți, simplul spectacol devenind repede plictisitor, sau vă stimulează să treceți și dumneavoastră la acțiune? 9

3. Secundaritatea

3. Sunteți călăuzit adesea, în acțiune, de ideea unui viitor îndepărtat (economisirea pentru bătrânețe, strângerea de materiale pentru o lucrare de lungă respirație) sau de consecințele îndepărtate pe care actele dumneavoastră le-ar putea avea? 9
Sau vă interesează mai ales rezultatele imediate? 1

13. Aveți în vedere tot „ceea ce se poate întâmpla" și vă pregătiți cu grijă pentru aceasta (echipament minuțios, studierea itinerarelor, prevederea de incidente posibile etc.)? 9
Sau vă lăsați în voia inspirației de moment? 1

23. Aveți principii stricte cărora căutați să vă conformați? 9
Sau preferați să vă adaptați cu suplețe la circumstanțe? 1

33. Sunteți statornic în proiectele dumneavoastră? Duceți întotdeauna până la capăt ceea ce ați început? 9
Sau abandonați adesea o sarcină înainte de a o termina (începând totul, neterminând nimic)? 1

43. Sunteți constant în simpatiile dumneavoastră (continuați prieteniile din copilărie, frecventați aceleași persoane, aceleași grupuri)? 9
Sau vă schimbați adesea prietenii (încetând, de exemplu, fără motive grave, să mai vedeți persoanele pe care le-ați frecventat)? 1

53. După un acces de furie (sau dacă nu vă înfuriați niciodată, după ce ați suferit un afront), vă împăcați imediat (exact ca înainte, fără să vă mai gândiți la incident)? 1
Sau vă păstrați pentru o vreme proasta dispoziție? 5
Sau sunteți greu de împăcat (ranchiună persistentă)? 9

63. Aveți obișnuințe foarte stricte, la care țineți mult? Vă întoarceți cu regularitate la anumite fapte? 9
Sau vă îngrozește tot ce este obișnuit și cunoscut dinainte, surpriza fiind pentru dumneavoastră un element esențial al plăcerii? 1

73. Vă place ordinea, simetria, regularitatea? 9
Sau ordinea vi se pare plicticoasă și aveți nevoie peste tot de fantezie? 1

83. Vă planificați folosirea timpului și a forțelor de care dispuneți? Vă place să faceți planuri, orare, programe? 9
Sau vă angajați în acțiune fără regulă precisă fixată dinainte? 1

93. Când ați adoptat o opinie, vă atașați de ea cu încăpățânare? 9
Sau vă lăsați lesne convins și vă lăsați sedus de noutatea unei idei? 1

4. Lărgimea câmpului conștiinței

4. Sunteți atât de prins în cele ce faceți încât deveniți insensibil la tot ceea ce se petrece în jurul dumneavoastră? 1
Sau vă este ușor să faceți ce aveți de făcut, continuând să urmăriți ceea ce se petrece în jurul dumneavoastră? 9

14. Acordați o mare importanță preciziei? Vă plac ideile clare, misiunile bine definite? 1
Sau vă complaceți în ceea ce este vag, nedeterminat, în ceea ce valorează prin nuanțe? 9

24. Respingeți în mod ferm și instinctiv tot ceea ce vă deranjează în ocupația căreia v-ați consacrat? Vă irită orice este diversiune? ... 1
Sau receptați aceste perturbații fără iritare, nereacționând decât slab? 9

34. Aveți nevoie să analizați pentru a înțelege? Demonstrația, mașina, procedeul care vă interesează devin mai inteligibile dacă mergeți până la detalii? 1
Sau vă este de ajuns să sesizați ansamblul? 9

44. Sunteți punctual, ajungând uneori mai înainte de ora fixată, spre a nu rata întâlnirea? 1
Sau adesea sosiți cu întârziere? 9

54. Sunteți meticulos (în muncă, în vestimentație, în determinarea unui fapt care vă interesează etc.)? 1
Sau sunteți neglijent, prea puțin grijuliu? 9

64. Simțiți timpul ca pe un fluid care curge fără întrerupere, antrenând totul cu el? 9
Sau timpul vă pare mai degrabă ca o serie de momente relativ fixe, separate unele de altele și succedându-se în fața unei conștiințe imobile? 1

74. Simțiți nevoia să împingeți până la perfecțiune ceea ce întreprindeți? 1
Sau sunteți mai puțin exigent și vă mulțumiți cu ceea ce „în mare" corespunde întrucâtva cu ceea ce doriți? 9

84. Sunteți ferm, chiar tranșant în afirmațiile și în proiectele dumneavoastră? 1
Sau vă repugnă fixarea, căutând să compensați o idee prin alta, refuzând să vă atașați de vreuna din ele? 9

94. Sunteți victima repetărilor inutile, a unor gesturi de mai multe ori făcute, a ideilor fixate în mod maniac? 1
Sau, dimpotrivă, ideile dumneavoastră sunt fluente, niciodată absolut identice cu cele din trecut, ca și cum ar fi duse de curentul conștiinței și al vieții? 9

5. Polaritatea

5. Sunteți combativ? Căutați competiția, lupta? 9
Sau vă temeți de lupte și de dispute? Vă place mai degrabă să cedați dinainte (cel puțin în aparență) decât să faceți să se ivească un conflict? 1

15. Vă place să comandați, să-i faceți pe ceilalți să asculte? 9
Sau vă repugnă să le impuneți altora voința dumneavoastră, preferând să manevrați sau să seduceți? 1

25. Sunteți foarte amabil, foarte îndatoritor, căutați să fascinați, să-i seduceți pe cei care vă abordează? 1
Sau îi tratați cu simplitate, ba chiar cu o anumită severitate?... 9

35. Adoptați în mod spontan modurile de a fi ale oamenilor printre care trebuie să trăiți? 1
Sau păstrați în toate mediile modurile dumneavoastră obișnuite de a fi? 9

45. Practicați sau v-ar plăcea să practicați exerciții sau sporturi violente? 9
Sau v-ar repugna să le practicați? 1

55. Simțiți nevoia afecțiunii pentru *toți* cei cu care aveți relații, chiar și pentru cei de la care nu așteptați nimic? 1
Sau sunteți indiferent la sentimentele lor și nu căutați afecțiune decât din partea celor pe care îi iubiți? 9

65. Știți să vă impuneți? Luați *din proprie inițiativă* comanda unui grup, conducerea unei activități, organizarea unei reuniuni sociale? 9
Sau nu consimțiți să-i călăuziți pe alții (dacă lucrul acesta vi se întâmplă) decât dacă ei vin să v-o ceară sau cel puțin acceptă în mod spontan conducerea dumneavoastră? 1

75. Vă place riscul? Simțiți o plăcere deosebită înfruntând un pericol? 9
Sau vă este teamă de aventurile incerte (ceea ce nu înseamnă că sunteți lipsit de curaj în fața unui pericol pe care nu l-ați căutat)? 1

85. Vă place să fiți consolat, să fiți plâns? 1
Sau detestați să fiți consolat și vă simțiți lezat când cineva vă plânge de milă? 9

95. Aveți o mare nevoie de independență și vă este greu să vă supuneți unei dirijări din exterior? 9
Sau acceptați fără efort să fiți călăuzit, dirijat, adaptându-vă cu ușurință modului de a vedea și de a lucra al unui șef, al unui stăpân, al unui patron? 1

6. Aviditatea

6. Sunteți foarte ambițios (dorința arzătoare de sporire a averii, de îmbunătățire a situației, a cunoștințelor, a puterii de care dispuneți etc.)? 9
Sau sunteți sensibil în mod moderat la aceste sporuri și socotiți că nu merită osteneala să te zbați pentru ele? 1

16. Împrumutați bucuros cărțile, uneltele, instrumentele dumneavoastră etc.? 1
Sau nu vă place să dați cu împrumut lucrurile care vă aparțin? 9

26. Aveți sentimentul prețului timpului? Faceți în grabă ce aveți de făcut spre a putea trece rapid la altceva? 9
Sau sunteți puțin sensibil la valoarea proprie timpului și dați puțină importanță noțiunilor de viteză și de randament (maximum de lucruri făcute în minimum de timp)? 1

36. Sunteți gelos în dragoste, în prietenie? 9
Sau, dimpotrivă, cu greu puteți fi făcut gelos? 1

46. Sunteți foarte înfocat în apărarea drepturilor dumneavoastră, în revendicarea a ceea ce vi se datorează? 9
Sau vă detestă să le reclamați și abandonați cu ușurință ceea ce ați putea revendica? 1

56. Vă interesează performanțele proprii (succese obținute în sport, în afaceri, la vânătoare, în arena mondenă etc.)? Le urmăriți îndeaproape optimizarea, fie în raport cu propria activitate din trecut, fie în raport cu alții? 9
Sau această preocupare vă este străină? 1

66. Vă place să fiți primul peste tot, să-i depășiți pe ceilalți? 9
Sau sunteți înclinat să vă eclipsați în fața celorlalți? 5
Sau sunteți indiferent în ceea ce privește prioritatea? 1

76. Sunteți din fire neîncrezător, bănuitor? 9
Sau sunteți încrezător în mod spontan? 1

86. Vă interesează valoarea obiectelor? Vă amintiți mult timp de prețul obiectelor cumpărate? 9
Sau valoarea materială vă interesează prea puțin și prețul de cumpărare este repede uitat? 1

96. Doriți să trageți profit din *toate* ocaziile ce vi se prezintă, chiar dacă nu doriți în mod special ceea ce ele vă oferă, ci numai spre a „profita de ocazie"? 9
Sau lăsați să treacă cu indiferență ocaziile a căror miză nu v-a interesat dinainte? 1

7. Interesele senzoriale

7. Sunteți atent la calitatea senzațiilor dumneavoastră? Sunteți profund interesat de forme, culori, sunete, trăite pentru ele însele? 9
Sau formele sensibile nu sunt pentru dumneavoastră decât „informații" asupra naturii obiectelor (de exemplu, vă interesează *sensul* cuvintelor, fără să dați mare atenție timbrului vocii; *utilitatea* unui obiect mai degrabă decât culoarea sa etc.)? 1

17. Dați mare importanță la ceea ce mâncați? Mâncați încet, savurând bucatele? Sunteți gurmand? 9
Sau mâncați fără a da prea mare atenție hranei, pentru a vă *nutri*? 1

27. Vă interesează pregătirea bucatelor, rețetele culinare? 9
Sau vă sunt indiferente (nevăzând, de exemplu, în rețete, dacă funcția dumneavoastră vă obligă să vă ocupați de ele, decât mijloace de a face plăcere altora sau mijloace de a reuși rapid și sigur prepararea bucatelor)? 1

37. Manifestați mare interes pentru senzațiile tactile? Contactul cu mătasea, cu blănurile, cu catifeaua este pentru dumneavoastră sursă de emoții puternice (agreabile sau dezagreabile, puțin interesează)? 9
Sau manifestați prea puțin interes față de astfel de senzații? .. 1

47. Vă place să vă priviți într-o oglindă pentru a vă studia impresiile? Vă supravegheați gesturile, tonul vocii? 9
Sau vă interesează prea puțin lucrul acesta? 1

57. Vă place luxul pentru el însuși (adică independent de satisfacțiile vanității, pe care le aduce)? 9
Sau prea puțin vă pasă de lux? 1

67. Vă place să mângâiați copiii sau animalele? 9
Sau lucrul acesta vă este în sine indiferent (adică independent de sentimentele tandre pe care le trăiți în privința lor)? 1

77. Aveți trebuințe estetice profunde? Valoarea artei este, în ochii dumneavoastră, la fel de mare ca aceea a moralei? 9
Sau arta nu are, în viața dumneavoastră, decât un loc secundar și nu o considerați decât un agreabil mijloc de distracție? 1

87. Sunteți foarte sensibil la cadrul în care se desfășoară existența dumneavoastră (tapiserie, mobilier, decorațiuni)? De exemplu, v-ar fi insuportabil să trăiți într-o cameră pe care o socotiți urâtă? 9
Sau aceasta are mai puțină importanță în ochii dumneavoastră decât caracterul practic, comod, igienic etc. al locuinței? 1

97. Luați aminte în mod firesc la costumele prietenelor dumneavoastră (culoare, croială, țesătură etc.)? 9
Sau nu le acordați nici o atenție? 1

8. Tandrețea

8. Vă înduioșați ușor când este vorba de soarta celorlalți? 9
Sau rămâneți calm chiar și atunci când încercați să-i ajutați în mod efectiv? 1

18. Considerați sentimentele celorlalți mai importante decât faptele lor? 9
Sau, dimpotrivă, socotiți că ceea ce contează cu adevărat sunt faptele, rezultatele? 1

28. Iubiți animalele ca ființe care au o personalitate, neliniștindu-vă de ceea ce simt ele? 9
Sau, fără a le face rău, le considerați dobitoace, șeptel, adică oarecum lucruri? 1

38. Vă interesează ceilalți doar în raport cu ceea ce doriți să realizați? Îi considerați instrumente de folosit sau obstacole care se cer îndepărtate? 1
Sau, dimpotrivă, căutați să intrați în pielea lor, uitând de interesele dumneavoastră, trăind prin simpatie ceea ce simt ei și căutând să-i serviți mai mult decât să vă serviți de ei? 9

48. Vă atașați de colaboratori, de servitori, de camarazii de muncă în așa măsură încât continuați relațiile cu ei chiar și când acestea vă sunt clar defavorabile (nu concediați un servitor neglijent, un funcționar mediocru)? 9
Sau nu ezitați să dați curs unor despărțiri utile (înlocuirea unui colaborator, încetarea unor vizite etc.)? 1

58. Iubiți mult copiii? Vă place să fiți în tovărășia lor? Vă place să vă jucați cu ei? 9
Copiii vă enervează? 1
Sau vă sunt pur și simplu indiferenți? Sau îi iubiți doar în mod teoretic și, dacă se poate spune, „de departe"? 5

68. Preferați să fiți mai degrabă iubit decât ascultat? 9
Sau există pentru dumneavoastră lucruri mai importante decât iubirea și a căror realizare cere ca iubirea să fie pusă pe planul al doilea? 1

78. Când simțiți afecțiune pentru cineva sunteți înclinat să o exprimați prin cuvinte tandre, prin atenții delicate? 9
Sau numai prin acte de bunăvoință pozitivă (faceți un serviciu, dați informații, ajutați etc.)? 1

88. Simțiți nevoia să vă vedeți des prietenii? 9
Sau uneori trece multă vreme fără a-i vedea (fără ca lucrul acesta, de altfel, să slăbească prietenia)? 1

98. Vă este greu să lucrați într-un mediu indiferent sau ostil? 9
Sau lucrul acesta nu vă afectează prea mult? 1

9. Pasiunea intelectuală

9. Vi se întâmplă adesea să încercați să rezolvați probleme lipsite de orice aplicație practică? 9
Sau nu sunteți interesat decât de rezultate pozitive, ignorând ceea ce nu duce la rezultate practice? 1

19. Preferați distracțiile care au un caracter intelectual (studiu, discuțiile axate pe idei, jocuri de reflecție cum este șahul etc.)? 9
Sau distracțiile de un alt ordin: fizice (sporturi, excursii), sociale (vizite, diverse reuniuni), sentimentale (lectura romanelor, muzica)? 1

29. Credeți că există mistere care trebuie respectate și că, în anumite domenii, rațiunea trebuie să cedeze și să renunțe la continuarea cercetării sale? 1
Sau credeți că respectul misterului este, dimpotrivă, o lipsă de onestitate intelectuală și, întrucâtva, un „păcat contra spiritului"? 9

39. Vă interesează faptele concrete? 1
Sau ideile și teoriile? 9

49. Dintre romane, le preferați pe acelea în care se „petrece ceva" și în care toate evenimentele sunt povestite în detaliu? 1
Sau acelea care vă permit să sesizați jocul mecanismelor psihologice sau valoarea unei idei filosofice (morale, sociale etc.)? .. 9

59. Viața socială vi se pare a fi ceva foarte important? Credeți că fiecare are datoria de a se angaja în ea? 1
Sau nu vă încredeți în social și tindeți să vă „degajați" de societate, spre a gândi în toată libertatea, dincolo de tradiții, fără a mai ceda solicitărilor epocii și mediului? 9

69. Simțiți în fața problemelor complexe un sentiment de umilință? Sau, dimpotrivă, aveți uneori *sentimente* de orgoliu în fața progreselor științei sau în fața propriilor dumneavoastră descoperiri? 1
Sau aceste sentimente (umilință sau orgoliu) vi se par deplasate acolo unde este vorba pur și simplu de a înțelege? 9

79. Vă plac oamenii simpli, poeziile lesne de înțeles, istorisirile lipsite de complexitate? 1
Sau vă plictisiți repede de lucrurile prea simple și preferați opere și persoane care dau inteligenței ocazia să se exercite intens? 9

89. Simțiți nevoia de a analiza sentimentele prietenilor dumneavoastră și de a căuta să înțelegeți operele de artă pe care le admirați? ...9
Sau vă este de ajuns să vă abandonați plăcerii pe care v-o dau prezența sau contemplarea lor? 1

99. În prezența unui aparat sau a unei mașini pe care nu le cunoașteți, vă interesați de aplicațiile pe care acesta le-ar putea avea? 1
Sau vă interesează ingeniozitatea mecanismului? 5
Sau principiile după care funcționează? 9

ANDRIEȘ C. LUCIAN
Nr 2639
Biblioteca Personală

LISTA LUCRĂRILOR CITATE*

Ediția nu este indicată decât acolo unde s-ar fi putut ivi confuzii sau când precizările au părut utile.

I. René Le SENNE, *Traité de Caracterologie*, Presses Universitaires de France (collection Logos), 3e édit.

II. Emil LUDWIG, *Genius and Character*, trad. anglaise, New York, 1927.

III. Aldous HUXLEY, *Le plus sot animal*, Paris, 1946, La Jeune Parque (trad.franç.).

IV. René Le SENNE, *Mensonge et Caractère*.

V. Paul MAUCORPS, *Psychologie militaire*, Paris, P.U.F., 1948.

VI. Paul VALÉRY, *Variété* (in-16, N.R.F., re édit.).

VII. A. LALANDE, *Vocabulaire de la Philosophie*, 4e édit., Paris, P.U.F., 1938.

VIII. Maurice De GUERIN, *Journal, lettres e poèmes*, publiés par G.-S TRÉBUTIEN, 15e édit., 1876.

IX. Maurice CHAPELAN, *Anthologie du Journal intime*, Paris, 1947.

X. VAUVENARGUES, *Maximes*.

XI. *Le Roumantisme allemand*, numero spécial des *Cahiers du Sud*, 1949.

XII. VOLTAIRE, *Oeuvres complètes*, éd. Firmin-Didot, 13 vol., in-4°.

XIII. *Oeuvres complétes* d'Alfred De VIGNY, Biblioth. de la Pléiade.

XIV. Otto GROSS, *Die zerebrale Sekundärfunktion*, Leipzig, 1902.

XV. La FONTAINE, *Oeuvres*, Biblioth. de la Pléiade: t.I.: *Fables et Contes;* t. II: *Oeuvres diverses*.

XVI. CHAMFORT, *Maximes et anecdotes*, publiées par Jean MISTLER, édit. du Rocher, Monaco, 1944.

* Bibliografia a fost preluată *tale quale*.(Nota trad.)

XVII. Jean-Frédéric AMIEL, *Fragments d'un Journal intime*, édités par B. BOUVIER, 2 vol., Stock, 1927.
XVIII. HUME, *Treatise of human nature.*
XIX. Ernest DELAHAYE, *Verlaine.*
XX. Henri HEINE, Oeuvres, 4 vol., édit. Bibliopolis.
XXI. Oeuvres de BAUDELAIRE, Biblioth. de la Pléiade, 2 vol.
XXII. E. LAUVRIÈRE, *Edgar Poë.*
XXIII. Benjamin CONSTANT, *Journal intime*, suivi du *Cahier Rouge* et de *Adolphe*, publiés par J. MISTLER, édit. du Rocher, Monaco, 1945.
XXIV. Louis SÉCHÉ, *Alfred de Vigny*, 2 vol.
XXV. Jean WAHL, *Études kierkegaardiennes.*
XXVI. Wladimir KARÉNINE, *George Sand, sa vie et ses œuvres*, 4 vol.
XXVII. Victor HUGO, *Les Orientales.*
XXVIII. Charles PÉGUY, *Oeuvres poétiques complètes*, Biblioth. de la Pléiade.
XXIX. SAINT-EXUPÉRY, *Terre des Hommes.*
XXX. VALLERY-RADOT, *Vie de Pasteur.*
XXXI. RACINE. *Théâtre*, Biblioth. de la Pléiade.
XXXII. HEYMANS. *Ueber einige psychische Korrelationen (Zeitsch. für angewandte Psychologie*, 1908, pp. 313–381).
XXXIII. VERLAINE, *Oeuvres complètes*, Messein édit., 5 vol.
XXXIV. G. SÉAILLES, *Léonard de Vinci, l'artiste et le savant.*
XXXV. Maurice BLONDEL, *L'Action*, r^re^ édit., Paris, Alcan, 1893.
XXXVI. Simone De BEAUVOIR, *La lesbienne. Les Temps modernes*, juin 1949.
XXXVII. Jacques CHEVALIER, *Bergson.*
XXXVIII. H. De MONTHERLANT, *Les lépreuses.*
XXXIX. VAUVENARGUES, *Introduction a la Connaissance de l'Esprit humain*, Paris, 1920, Société littér. de France.
XL. Pierre CHAMPION, *Louis XI*, 2 vol.
XLI. PASCAL, *Pensées et opuscules*, édit. Brunschvicg, in-16, Hachette.
XLII. GOETHE, *Faust*, trad. Gérard De NERVAL, ARNOUX et BIEMEL, Albin Michel, 1947.
XLIII. H. TAINE, *Napoléon.*
XLIV. H. PIERON, *Aux sources de la Connaissance. La sensation, guide de vie*, Gallimard, 1945.
XLV. ARISTOTEL, *La métaphisique*, trad. TRICOT, 2 vol.
XLVI. Charles Du BOS, *Le dialogue avec André Gide.*
XLVII. BAUDELAIRE, *Lettres* (1841–1866), *Mercure de France*, 1906.
XLVIII. André GIDE, *L'immoraliste.*
XLIX. André GIDE, *Les nourritures terrestres*, N.R.F., 2e édit.
L. Régis JOLIVET, *Kierkegaard.*

LI. René HUBERT, *La croissance mental. Essai de psychogénétique*, 2 vol., P.U.F., Paris.
LII. J.-J. ROUSSEAU, *Confessions*, Biblioth. de la Pléiade.
LIII. Henri JACOUBERT, *Stendhal.*
LIV. Louis MADELIN, *Les hommes de la révolution.*
LV. Bernard BOUVIER, *La jeunesse de H.-F. Amiel.*
LVI. J.-P. SARTRE, *Les chemins de la liberté.*
LVII. LA BRUYÈRE, *Oeuvres complètes*, édit. de la Pléiade.
LVIII. STENDHAL, *De l'Amour*, introd. et notes par H. MARTINEAU, Hazan édit., 1948.
LIX. Norman P. TORREY, *The spirit of Voltaire*, Columbia Univers. Press, 1938.
LX. *Essais* de Michel De MONTAIGNE, Firmin-Didot, 2 vol. in-16.
LXI. P. AMANN, *Goethe.*
LXII. André SUARÈS, *Goethe.*
LXIII. André GIDE, *Journal*, Biblioth. de la Pléiade.
LXIV. Paul VALÈRY, *Propos me concernant* apud JOUFFREY. *Présence de Valéry.*
LXV. Charles BAUDOUIN, *L'âme et l'action.*
LXVI. Charles BAUDOUIN, *La mobilisation de l'énergie.*
LXVII. Ch. DUGAS, *Les grands timides.*
LXVIII. MAINE DE BIRAN, *Journal intime*, publié par A. De La VALETTE-MONTBRUN.
LXIX. Émile LUDWIG, *Napoléon*, trad. franç.
LXX. *Pages choisies des Grands Écrivains*, STENDHAL, A. Colin.
LXXI. J.-J. BROUSSON, *Anatole France en pantoufles.*
LXXII. *Oeuvres complètes* de MOLIÈRE, 3 vol., Garnier frères.
LXXIII. BÉDIER et HAZARD, *Histoire de la littérature française illustrée*, 2 vol., in-4°.
LXXIV. Charles Du BOS, *La Comtesse de Noailles et le climat du génie.*
LXXV. Anna De NOAILLES, *Le livre de ma vie.*
LXXVI. Jacques RIVIÈRE et Alain FOURNIER, *Correspondance*, Paris, N.R.F.
LXXVII. Jean COCTEAU, *La difficulté d'être.*
LXXVIII. CHATEAUBRIAND, *René.*
LXXIX. George SAND, *Elle et Lui.*
LXXX. *Écrits des Grands Artistes*, présentés par Pierre du COLOMBIER, 2 vol., in-8°, 1946, édit. La Colombe.
LXXXI. MONTESQUIEU, *Cahiers*, textes recueillis par B. GRASSET, 1941.
LXXXII. Ch. OULMONT, *Voltaire en robe de chambre.*
LXXXIII. H. LOISEAU, *Gœthe.*
LXXXIV. SAINTE-BEUVE, *Portraits littéraires*, Paris, 1864, 3 vol.

LXXXV. BERKELEY, *Cahier de notes, in Oeuvres choisies de Berkeley*, trad. par André LEROY, t. I, Aubier édit.

LXXXVI. Georges BLIN, *Baudelaire.*

LXXXVII. AMIEL, *Fragments d'un journal intime*, publiés par Ed.SCHERER, Genève, Georg, édit., 1885.

LXXXVIII. Louis CASTE, *Mirabeau.*

LXXXXIX. Henri BERGSON, *Matière et Mémoire*, P.U.F., Paris.

XC. Henri MASSIS, *Le drame de Marcel Proust.*

XCI. STENDHAL, *Vie de Henri Bruland.*

XCII. Alain FOURNIER, *Le Grand Meaulnes*, Paris, Émile-Paul, 1913.

XCIII. H. WALTZ, *Frédéric Nietzsche d'après sa correspndance.*

XCIV. *Mémorial* de FOCH.

XCV. *Oeuvres et Lettres* de DESCARTES, Biblioth de la Pléiade.

XCVI. PICAVET, *Notes du Traducteur* in *Kant, Critique de la Raison pratique*, trad. franç., Paris, 1921, Alcan édit.

XCVII. Carl VAN DOREN, *Benjamin Franklin*, trad. franç. Les Editions transatlantiques.

XCVIII. *Correspndance* entre Louis GILLET et Romain ROLLAND

XCIX. Alfred De MUSSET, *Poésies complètes*, Biblioth. de la Pléiade.

C. A. LÉVY, *Napoléon intime.*

CI. Auguste BAILLY, *La Fontaine.*

CII. BAUDELAIRE, *Écrits intimes*, avec une introd. de J.-P. SARTRE, Incidences, 1946.

CIII. Georges POULET, *Études sur le temps humain*, Edinburgh, University Press, 1949.

CIV. INGRES, *Écrits sur l'Art.*

CV. STENDHAL, *Souvnirs d'égotisme.*

CVI. Paul VALÉRY, *Suite.*

CVII. Dr. Pierre LACOMBE, *L'énigme de Clemenceau*, în *Revue française de Psychanalyse*, t. XIII, n° 2, 1948.

CVIII. *Oeuvres* de DESCARTES, publiées par ADAM et TANNERY, 12 vol., in-4°, Léopld Cerf.

CIX. John CHARPENTIER, *La vie meurtrie d'Alfred de Musset.*

CX. Paul VALÉRY, *Monsieur Teste.*

CXI. Gabriel SÉAILLES, *Eugène Carrière.*

CXII. Marcel BRION, *Goethe.*

CXIII. John Stuart MILL, *Mes mémoires. Histoire de ma vie et de mes idées*, trad. franç. GERMER-BAILLIERE, 1874.

CXIV. Germain BAZIN, *Corot.*

CXV. Jean-Paul SARTRE, *Situations*, II.

CXVI. *Revue de Métaphysique et de Morale*, numéro consacré à des *Essais métaphysiques*, juillet-octobre 1947.
CXVII. Edmée De La ROCHEFOUCAULD, *Images de Paul Valéry.*
CXVIII. Clarles NORDMANN, *Notre maître le Temps.*
CXIX. Gaston BACHELARD, *L'intuition de l'instant.*
CXX. Jean BARUZI, *Leibniz et l'organisation religieuse de la terre.*
CXXI. Fr. NIETZSCHE, *Ecce Homo*, trad. franç. de H. ALBERT, Mercure de France.
CXXII. Fr. NIETZSCHE, *La volonté de puissance*, trad. franç., 2 vol. Mercure de France.
CXXIII. Pierre JOLLY, *Turgot.*
CXXIV. Emmanuel MOUNIER, *Traité du Caractère.*
CXXV. Auguste BAILLY, *Mazarin.*
CXXVI. Henri GUILLEMIN, *Lamartine, l'homme et l'œuvre.*
CXXVII. Gina LOMBROSO, *L'âme de la femme.*
CXXVIII. Eugène DELACROIX, *Journal*, 3 vol., in-8°.
CXXIX. Fr. NIETZSCHE, *Humain, trop humain*, tr. franç., Mercure **de France,** 2 vol.
CXXX. André MAUROIS, *A la recherche de Marcel Proust.*
CXXXI. Arthur WEIGALL, *Cléopâtre.*
CXXXII. *Oeuvres* de P. CORNEILLE, Hachette, 1862.
CXXXIII. Victor DELBOS, *La philosophie pratique de Kant.*
CXXXIV. Jean MÉLIA, *Ce que pensait Stendhal.*
CXXXV. Edmond JALOUX, *Vie de Gœthe.*
CXXXVI. Louis DIMIER, *La vie raisonnable de Descartes.*
CXXXVII. Jean De CELLES, *Malherbe.*
CXXXVIII. André GIDE, *Thésée*, petit in-16.
CXXXIX. COROT, *Pensées et écrits du peintre*, Genève, 1946, Pierre Cailler édit.
CXL. André GIDE, *Cahiers d'André Walter.*
CXLI. Georges DUHAMEL, *Les plaisirs et les jeux*, Paris, 1922, Ferenczi & Fils.
CXLII. P. CALMETTE, *La grande passion d'Anatole France.*
CXLIII. André MAUROIS, *Lyautey.*
CXLIV. PALHORIÈS, *Vies et doctrines des grands philosophes à travers les âges.*
CXLV. Paul VALÉRY, *Propos me concernant.*
CXLVI. Alfred De MUSSET, *Oeuvres en prose*, Biblioth. de la Pléiade.
CXLVII. Camille MAUCLAIR, *Léonard de Vinci.*
CXLVIII. Lucien DAUDET, *Auteur d soixante lettres de Marcel Proust.*
CXLIX. Léon PIERRE-QUINT, *Marcel Proust, sa vie, son oeuvre.*
CL. *Encyclopédie française.*

INDICE DE NUME PROPRII

A

ACHILE-DELMAS, 125
Alceste, 91, 134, 135, 139, 186, 187, 189
Alcibiade, 112
ALEXANDRU CEL MARE, 189
AMIEL, 16, 42, 56, 63, 68, 69, 71, 77, 114, 115, 146, 147, 150, 159, 161, 168, 177, 178, 183, 185
ANOUILH, Jean, 106
ARISTOTEL, 107, 124
AUGEREANU, 181
AUSTROGESILLO, 98

B

BACHELARD, Gaston, 171
BACON, Francis, 123
BARUZI, Jean, 174
BAUDELAIRE, 44, 56, 65, 67, 82, 108, 147, 149, 161, 162, 172, 177, 185, 193, 210
BAUDOUIN, Charles, 130, 131, 138
BEAUMARCHAIS, 16
BEAUVOIRE, Simone de, 94
BEECKMAN, 188
BEETHOVEN, 37, 214
BÉGUIN, Albert, 50
BENDA, Julien, 87
BÉRARD, 138
BERGER, Gaston, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 24, 27
BERGSN, Henri, 56, 64, 81, 91, 149, 171, 193
BERKELEY, 146
BEZDECHI, Ştefan, 108
BINET, Alfred, 98, 175
BIRAN, Maine de, 42, 51, 56, 77, 133, 141, 143, 144, 146, 157, 176, 179, 196, 199, 206
BISMARCK, 37
BLONDEL, Maurice, 88
BOLL, 125
BOTTICELLI, 83
BOUCHER, Maurice, 172
BOUGAINVILLE, 119
BOVEN, W., 125
BRION, Marcel, 200
BRUN, Frederike, 205
BRUNSCHVICG, Léon 88

C

CABANIS, 131
CAMPEL, Neil sir, 145
CARAVI, 188

CARREL, 213
CARRIÈRE, 83, 143, 166
CASSIAN, Nina, 135, 139
CATTELL, Raimond B., 8
Celimena, 91, 92, 177
CEZAR, 184, 189, 190
CHABOULON, Fleury de, 161
CHAMFORT, 63, 156
CHAMPION, 103
CHARBONNIER, doamna, 115
CHATEAUBRIAND, 77, 140
CHESTOV, 88
CHIRCEV, A., 7
CHOPIN, 56
CLÈVES, prințesa de, 106
CLEMENCEAU, 104, 164
COCTEAU, Jean, 140
COMMINES, 115
COMTE, Auguste, 73
CONDÉ, 155
CONDILLAC, 191
CONSTANT, Benjamin, 65, 66, 90, 92, 146, 147, 150, 158, 177
CORNEILLE, 56, 75, 88, 184
COROT, 169, 193
COSTALS, Pierre, 93
CUVIER, 213

D

DANTE, 213
DAUDET, Léon, 87
DAUDET, Lucien, 214
DELACROIX, Eugène, 18, 179
DE PRADT, 164
DESCARTES, 45, 72, 81, 101, 123, 125, 144, 154, 162, 164, 171, 172, 188, 201, 210, 212
DEVAUX, 151
DIDEROT, 162, 197
Don Basilio, 12
DOREN, von, 194
DU BOS, Charkles, 140
DUHAMEL, Georges, 199
DUMAS, Alexandru, 87
DUVERNET, 71

E

ECKERMANN, 213
Eleonora, 177
Elena, 133

F

FANTIN-LATOUR, **183**
Faust, 104, 125
Fedra, 75
FERRIÈRE, 112
FLAUBERT, 56, 72, 212
FOCH, Ferdinand, 17, **18, 151, 153**
FOERSTER, 151
FOUILLÉE, 24
FOURNIER, Alain, 68, 140, 149, 150
FRANCE, Anatole, 56, 134, 202
FRANKLIN, Benjamin, 56, 156, 158, 162, 176, 186, 194, 202, 211
FREDERIC al II-lea, 115

G

GALLUP, 21
GAMBETTA, 56
GAVRILIU, Leonard, 9, 12
GEORGESCU, G., 82
GIDE, André, 108, 112, 192, 195, 197, 202
GILLET, Louis, 158, 139
GIRAUDOUX, 212
GOETHE, 7, 37, 88, 92, 99, 100, 103, 104, 116, 122, 123, 145, 148, 154, 159, 162, 167, 169, 178, 187, 200, 203, 204, 205, 213, 215
GOLU, Mihai, 7
GROSS, O., 24, 52, 53
GUÉRIN, Maurice de, 47, 133, 138, 143, 145, 169, 182, 183

H
Hamlet, 12
Harpagon, 194, 206
HEGEL, 77
HEINE, Heinrich, 56, 65, 66
HERDER, 204
Hermiona, 75
HEYMANS, G., 8, 24, 25, 30, 31, 43, 47, 55, 64, 77, 78, 79, 85, 86, 93, 94, 96, 113, 120, 224, 231
Hipolit, 75
HOBBES, 123
HORAȚIU, 213
HUBERT, René, 112
HUGO, Victor, 44, 52, 56, 71, 118, 120, 204
HULL, 34
HUME, 64
HUSSERL, 13, 88, 210
HUXLEY, Aldous, 33, 208

I
IISUS, 104
INGRES, 83, 163, 166
IOSEFINA, împărăteasa, 92

J
JAMES, William, 171
JANKÉLÉVITCH, V., 167, 173
JANSON, Fernand, 125
JOFFRE, 56
JOLIVET, Régis, 209

K
KANT, 56, 118, 156, 160, 184
KARENIN, Vladimir, 145
KIERKEGAARD, 56, 69, 77, 88, 109, 139, 209
KLAGES, Ludwig, 9
KLOPSTOCK, 213

L
LA BRUYÈRE, 119, 136, 183
LACORDAIRE, Henri, 7
LA FAYETTE, doamna de, 107
LA FONTAINE, 56, 62, 116, 117, 130, 157, 159, 161, 170, 187
LALANDE, 41
LAMARTINE, 110, 114, 120, 172, 176, 208, 297
LAMBERTO, 145
LATOUR, Fantin, 83
LE GALL, 27
LE HÉRON, 62
LEIBNIZ, 87, 88, 174, 216
LENERU, Marie, 214
LE SENNE, Réne, 10, 27, 30, 31, 34, 43, 47, 48, 51, 55, 60, 77, 78, 79, 94, 96, 160, 169, 210, 231
LOCKE, 207
LOMBROSO, Gina, 179
LONGUEVILLE, ducele de, 175
LOTI, Pierre, 77
LUDOVIC al XI-lea, 103, 114, 156, 182, 187
LUDOVIC al XVI-lea, 56, 208
LUDWIG, Emil, 32, 37
LUTHER, 209,
LYAUTEY, 104, 206

M
MALHERBE, 190, 207
MALLARMÉ, 147, 214
MANOLACHE, Anghel, 7
MANTEGNA, 83
MARAT, 77
MASSÉNA, 181
MAUCORPS, Paul, 34
MAZARIN, 56, 175, 176, 185
MĂINESCU, Tudor, 75
MERLEAU-PONTY, 169
MERSENNE, 164, 201

MICHELANGELO, 56, 72, 212, 213
MILL, John Stuart, 167
MILTON, 213
MIRABEAU, 56, 148
MOLIÈRE, 91, 186, 194
MONTAIGNE, 101, 122, 124, 130, 137, 143, 147, 151, 152, 155, 158, 175, 179, 190, 193, 199, 201, 212, 213
MONTESQUIEU, 56, 136, 144
MONTGOMERY, 34
MONTHERLANT, 87, 93
MORRIS, William, 208
MOUNIER, Emmanuel, 175, 181
MOZART, 205
MÜLER, 148, 203
MUNN, Norman L., 10
MUSSET, Alfred de, 58, 92, 138, 141, 145, 160, 161, 208
MUSSOLINI, 77
MUSTER, Dumitru, 7

N

NAPOLEON, Bonaparte, 37, 52, 56, 72, 92, 94, 99, 103, 134, 144, 153, 161, 164, 168, 175, 181, 185, 202, 216
Narcis, 113, 195, 196
Natanael, 109
Nemesis, 144
NEWTON, 213
NICA, Iulian, 7
NIETZSCHE, 87, 93, 103, 104, 118, 144, 151, 158, 174, 182, 183
NOAILLES, contesa de, 140
NORDMANN, Charles, 171
NOVALIS, 166, 167

O

Oreste, 75
Oronte, 186

P

PAGELLO, 145
PASCAL, 49, 56, 64, 70, 72, 77, 104, 188, 214
PASTEUR, 56, 72, 77, 197
PAULHAN, 24
PAVLOV, P., 11
PÉGUY, 56, 71, 149
Philinte, 135, 139
PICASSO, 84
PICAVET, 156
PIÉRON, Henri, 106
PHILIPPIDE, Al., 67
PILLAT, Ion, 66
PLATON, 36, 158
PLOTIN, 76
PLUTARH, 211
POE, Edgar, 56, 66, 67, 149
PORFIR, 60, 76
POULET-MALASSIS, 108
POUSSIN, 83
PRINCE, Morton, 8
PROUST, Marcel, 114, 124, 142, 149, 169, 183, 203, 214, 215

R

RACAN, 190
RACINE, 56, 75, 88
Raskolnikov, 12
Rastignac, 12
RAUPNEL, 171
RĂDULESCU-MOTRU, C., 8, 11
REMBRANDT, 83
RENOIR, 84
Richard, 194
ROBACK, A.A., 8
ROBERSPIERRE, 56, 77, 115, 119, 185
ROCHEFOUCAULD, Edmée de la, 169
Rodrig, 92

ROEDERER, 164
ROLLAND, Romain, 158
ROOSEVELT, 37
RORSCHACH, 19, 34
Rostov, 142
ROȘCA, Alexandru, 7
ROUPNEL, M., 171
ROUSSEAU, J.-J., 56, 103, **113**, **133**, 142, 201

S

SAINT-BEUVE, 176
SAINT-EXUPÉRY, 72
SAINT-HILAIRE, Geoffroy, 213
SAND, George 56, 71, 92, 141, **145**, 165
SARTRE, J.-P., 118, 169, 212
SAVONAROLA, 212
SCHOPENCHAUER, 11
SEGOND, J., 197
SEULESCU, Mariella, 122, 147, **158**, 199, 202, 211
Sopbonisbe, 184
STAËL, doamna de, 92, 202
STEIN, Charlotte von, 92, 200, 206
STENDHAL, 16, 49, 56, 65, 77, 114, 119, 131, 134, 149, 162, 163, 166, 186, 199
SUARÈS, André, 123

T

TALLEYRAND, 56
Tartuffe, 12
Teste, domnul, 124, 125, **166**, 192, 193, 198, 212
TODORAN, Dumitru, 9
TOLSTOI, Lev Nicolaevici, 77, 142, 208
TORREY, 120
TURENNE, 155
TURGOT, 56, 174

V

Valer, 194
VALÉRY, Paul, 37, 110, 124, 164, 166, 169, 172, 193, 196, 198, 207, 211, 214
VAN GOGH, 83
VAUVENARGUES, 50, 99, 100, 210
VAUX, Clotilde de, 73
VĂIDEANU, George, 7
Venus, 83, 84
VERLAINE, 56, 65, 66, 82, 170, 193
VIGNY, Alfred de, 44, 52, 56, 69, 112, 143, 147, 157, 181, 183, 213
VINCI, Leonard da, 88, 122, 176, 209, 212, 213 190
VOLTAIRE, 50, 63, 112, 115, 117, 118, 120, 144, 146

W

WAGNER, 158
WAHL, Jean, 166
WALLON, H., 224
WATTEAU, 83
WASHINGTON, 56
WIERSMA, E., 8, 24, 25, 30, 31, **43**, 47, 55, 77, 78, 224, 231

X

Ximena, 92

Z

Zarathustra, 104
Zulieta, 142

Lucrare executată la S.P. „BUCUREŞTII NOI"
Str. Hrisovului nr. 18 A, sector 1, Bucureşti
Tel./Fax: 667.21.85

14.900

Cartea de față depășește net domeniul școlii și al pedagogiei, fiind menită să capteze interesul oricui vrea să-și cunoască atât semenii cât și propria individualitate psihologică. Chiar și scriitorii, în genere mari cunoscători de oameni, au de învățat din acest tratat de înaltă ținută științifică, în care literatura a servit din plin ca document de tipologie umană, alături de anchetele laborioase efectuate asupra a aproape o mie de oameni din toate mediile sociale.

Gaston Berger relevă pe bună dreptate unele tangențe cu psihanaliza ale metodei sale de cunoaștere și de autocunoaștere a oamenilor. Aceste tangențe sunt, pe cât ne-am putut încredința, destul de semnificative, iar lor li se adaugă o perfectă obiectivitate, care garantează reușita demersului psihologic propus de autor. Un demers metodic, care exclude eșuarea în aventură.

ISBN 973-97627-3-5